

BETEKINTŐ

2017/2. szám

TARTALOMJEGYZÉK

Marcin Buwała: Meghamisított győzelem

Az 1947. január 19-i lengyel szejm-választások a rzeszówi vajdaságban

Orgoványi István: Disszidálási kísérletek földön, vízen, levegőben, 1950–1956

Kovács Csaba: A Kossuth Klub működésének korai időszaka, 1955–1957

Tabajdi Gábor: Szintézis az évfordulón

Magyar kereszténydemokraták és 1956

Takács Tibor: Ebéd után

A Hankiss Elemér és Rusvay Tibor elleni eljárás 1957-ben

Köbel Szilvia: „Nem elsősorban egyházpolitikai kérdésekről van szó...”

Az iszlám és a pártállam – állambiztonsági iratok tükrében

Nagy Péter: Hans Joachim Vergau nyugatnémet kereskedelmi tanácsos

Magyarországon (interjú)

Meghamisított győzelem

Az 1947. január 19-i lengyel szejm-választások a rzeszówi vajdaságban

A háború utáni politikai helyzet Lengyelországban

A jaltai konferencián (1945. február 4–11.) az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Szovjetunió vezetői Európa és a világ sorsát befolyásoló döntéseket hoztak. A jaltai határozatok hatodik pontja Lengyelországra vonatkozott. Előírták, hogy Lengyelországban létre kell hozni az Ideiglenes Nemzeti Egység Kormányát, amelyben a Vörös Hadsereg által „felszabadított” területeken működő minden politikai csoportosulás helyet kap. Fő feladata pedig a *„lehető leggyorsabban egy általános és titkos szavazáson alapuló szabad és közvetlen választások” megszervezése és lebonyolítása volt. Azt is megszabták, hogy a választásokon „minden demokratikus és antifasiszta pártnak lesz részvételi és jelöltállítási joga”.¹*

A nagyhatalmak döntésével összhangban 1945. június 28-án létrehozták az Ideiglenes Nemzeti Egység Kormányt. Mindezt megelőzték a moszkvai tárgyalások, amelyen Sztálin akarata döntött. Így nem volt meglepő, hogy az újonnan létrejött kormányban a Lengyel Munkáspárt (PPR) és szövetségesei, a Lengyel Szocialista Párt (PPS), a Népi Párt (SL), illetve a Demokrata Párt (SD) kommunistái domináltak.² 21 minisztériumból 19-et ők irányítottak. A PPR politikusai álltak a legfontosabb tárcák, a Közbiztonsági Minisztérium, a Nemzetvédelmi Minisztérium, valamint a Közellátási és Kereskedelmi Minisztérium élén. Az Ideiglenes Nemzeti Egység Kormány kevésbé jelentős pozícióit foglalhatták el a független emigrációs és honi képviselők: a népiek, azaz a háború előtti Néppárt tagjai, akik a második világháború alatt a „Roch” Néppárt nevet használták, majd 1945 augusztusában változtatták meg Lengyel Népi Pártra (PSL).³ Az ő vezetőjük volt Stanisław Mikołajczyk, aki már a háború előtt is képviselő volt, majd 1943–44-ben az emigráns lengyel kormányban miniszterelnökként tevékenykedett. Az Ideiglenes Nemzeti Egység Kormányban második miniszterelnök-helyettesé választották, illetve a földművelési és földreformügyi miniszteri posztot is megkapta. Munkatársai a Közigazgatási és az Oktatási Minisztériumokban kaptak helyeket. Mikołajczyk arra számított, hogy a lengyelországi választásokra adott nagyhatalmi garanciák, valamint az ő személyes és a pártja társadalmi támogatása esélyt adnak a választási sikerre, majd a hatalom átvételére, és ezáltal Lengyelország megmentésére a kommunizmus elől. A valóság azonban kegyetlenül keresztülhúzta Mikołajczyk és a lengyelek számításait.

Władysław Gomułka leendő miniszterelnök-helyettes az Ideiglenes Nemzeti Egység Kormány megalakulása előtti moszkvai tárgyalásokon a következőket mondta a PPR kommunistáinak: *„Az egyszer megszerzett hatalmat soha nem adjuk át.”⁴* Nem szándékoztak tehát a hatalmat megosztani. Kifejezésre juttatták ezt, megszegve a moszkvai megállapodásokat. Nem adták át a PSL-nek a közigazgatásban, az önkormányzatokban és a gazdasági szervezetekben a helyek egyharmadát. Arról, hogy tudatosan milyen mértékben vették semmibe Stanisław Mikołajczykot és a pártját, arról leginkább az a tény tanúskodik, hogy az Országos Nemzeti Tanács (a későbbi szejm elődje) 444 képviselője közül csupán 55-en tartoztak a PSL-hez, amely mindössze a mandátumok 12 százalékát tette ki, messze elmaradva a moszkvai tárgyalásokon megállapított 30 százaléktól.⁵

Az 1945 nyarán kialakult lengyelországi politikai helyzet különleges volt, tele konfliktussal és ellenmondásokkal. Miután a Vörös Hadsereg lengyel földre lépett, a kommunisták már 1944-ben kialakítottak egy látszólagos politikai pluralizmust. A valóságban a háború utáni politikai élet azonban bipoláris volt, két, egymással szemben álló táborra oszlott. Egyfelől ott volt a Lengyel Munkáspárt a szövetségeseivel. Számbelileg kevesebben voltak, és szerény társadalmi támogatottsággal bírtak.

Ugyanakkor élvezték Sztálin támogatását, így túlnyomórészt ők gyakorolták a hatalmat, és ők ellenőrizték az állam kulcsterületeit. A másik politikai pólust a Lengyel Népi Párt jelentette, Stanisław Mikołajczykkal az élen. A PSL volt a legnagyobb ellenzéki csoportosulás, amely egyedül jelentett politikai alternatívát a PPR-rel szemben. Programjában a függetlenségi, demokratikus, köztársasági értékekre, valamint az önkormányzatiság eszméjére hivatkozott. Nem meglepő tehát, hogy a lengyelek tömegesen támogatták őket. A háború előtti szervezeti modellen alapuló struktúrái gyorsan újjáéledtek az egész országban. A PSL tömegpárttá vált, amely nemcsak a falusi lakosságot, a parasztokat, hanem az értelmiséget, a kisiparosokat, sőt még a papságot is magába tömörítette. A becslések szerint 1946-ban a párt tagsága 800 000 és 1 000 200 000 között mozgott, tehát minden tizenötödik felnőtt lengyel a PSL tagja volt.⁶

Az akkori lengyel politikai helyzet paradoxonát az okozta, hogy ennek a két, egymással szembenálló politikai tábornak, amelyek az Ideiglenes Nemzeti Egység Kormányt alkották, az volt a feladatuk, hogy megszervezzék a törvényhozási szejm-választásokat. A kommunisták tudták, hogy összecsapásuk egy normális, demokratikus szavazáson csúfos vereségükkel fog végződni. Władysław Gomułka 1945 júliusában a Lengyel Munkáspárt Központi Bizottsága plénumán elismerte: *„Ez a választás leginkább egy népszavazáshoz fog hasonlítani – a Szovjetunió ellen vagy mellette. Ha a választásokig nem végezzünk el egy nagy felvilágosító munkát, akkor a választásokon a reakciónak nagy esélye lesz arra, hogy úgy harcoljon velünk, mint szovjet ügynökökkel.”*⁷ Rossz előérzeteikben megerősítették őket a magyarországi választások, amelyen 1945. november 4-én a Független Kisgazdapárt győzelmet aratott.

A rzeszówi vajdaság sajátossága

Hogy teljes mértékben megértsük az 1947. január 19-i törvényhozási szejm-választások kontextusát a rzeszówi vajdaságban, meg kell ismerni Lengyelország e régiójának sajátosságait. A rzeszówi vajdaság 1945-ben a Lengyelországban kialakított 16 vajdaság egyike volt.⁸ Formálisan 1945. július 7-én hozták létre az Országos Nemzeti Tanács dekrétuma alapján.⁹ A vajdaság 17 járásból állt: brzówói, dębicai, gorlicei, jarosławi, jaslói, kolbuszowai, krosnói, leskói, lubaczówi, łańcuti, mieleci, niskói, przemysli, przeworski, rzeszówi, sanoki és tarnobrzegi. A vajdasági hatalom központja és székhelye Rzeszów volt, ahol 1946-ban közel 29,4 ezer fő lakott. Az egész közigazgatási egység területe 1946-ban hozzávetőleg 18 200 km² nagyságú volt, ami Lengyelország területének nagyjából a hat százalékát tette ki. 1,53 millió ember élt itt, tehát az ország lakosságának körülbelül a 6,42 százaléka.¹⁰

A rzeszówi vajdaság sajátosságait több elem alkotta, amelyből most kettőt érdemes kiemelni. Egyfelől e régió alapvetően mezőgazdasági és falusi jellegű volt. 1946-ban 1,29 millió ember élt falun, tehát a lakosság 84,34 százaléka. Összehasonlításképpen: Lengyelországban az összlakosság 67,56 százaléka élt falun. A helyi mezőgazdaság struktúrájában a 2 és 5 hektár közötti családi gazdaságok domináltak.¹¹

A másik jellemző vonást a paraszti (népi) mozgalom több évtizedes politikai hagyománya jelentette. Ennek szimbolikus kezdetét 1895-re tehetjük, amikor Rzeszówban megalakul a Népi Párt (SL), amely 1903-ban felvette a Lengyel Népi Párt (PSL) nevet. A számos névváltoztatás, osztódás és időleges egyesülések ellenére a paraszti politikai mozgalom Lengyelország e részén nagy népszerűségnek örvendett. A támogatottság mértékéről tanúskodik egyrészt az is, hogy az országban a Népi Párt (e nevet 1931 óta használták újra) szervezeti struktúrája épült ki a leggyorsabban, másrészt a taglétszám (1938-ban kb. 45 ezer fő), valamint az 1937-es nagy parasztsztrájk résztvevőinek igen nagy száma.¹²

A választási kampányt megelőző politikai helyzet (1945. nyár – 1946. ősz)

A rzeszóvi vajdaság fentebb ismertetett sajátosságainak nagy jelentősége volt a háború utáni regionális politikai helyzetre. A PPR mint kormányzó erő képviselői domináltak az állami intézményekben. A társadalom azt a Lengyel Népi Pártot¹³ támogatta, amely először is a háború előtti politikai hagyományok folytatója (programjában, képviselőiben és szervezetileg); másodszer a kommunista párttal szemben az egyetlen politikai alternatívát jelentette; harmadszor pedig arra az agrárideológiájára hivatkozott, amely különösen vonzó volt a falusi lakosság számára.

A PSL támogatottságának mértékéről tanúskodik a párt folyamatos szervezeti fejlődése a vajdaságban 1946 júniusában és júliusában. A pártvezetés számításai szerint 1946 márciusában mintegy 67 ezer tagjuk volt, más, nem teljes adatok szerint pedig 1946 szeptemberében 62 ezret számoltak. Hasonlóan magas számot becsültek meg a Rzeszóvi Vajdasági Állambiztonsági Hivatal V. osztályának munkatársai is, akik a régió társadalmi-politikai helyzetét elemezték. Szerintünk a rzeszóvi vajdaságban a PSL körülbelül 79 ezer taggal rendelkezik.¹⁴

A PSL tagsága jóval nagyobb volt Lengyelország e régiójában, mint a PPR-é vagy a többi politikai csoportosulásé. 1946 derekán a PPR alig hétezer tagot számlált. A Lengyel Népi Párt tehát majdnem kilencszer nagyobb volt. A többi párt tagsága is hasonló volt: PPS: 8,7 ezer (1946. március), SL: kb. 5 ezer (1946. április), SD: kb. 1,1 millió (1946. március), SP: kb. 3,7 ezer (1946. július). A Lengyel Népi Párt létszáma tehát majdnem háromszorosa volt a többi párt tagságának összlétszámánál.¹⁵

Az állambiztonság által elvégzett elemzés szerint és a kortárs politikai élet szereplői szerint is a PSL-nek volt a legnagyobb társadalmi támogatottsága. 1945 nyarán a PPR Rzeszóvi Vajdasági Bizottságának első titkára, Stanisław Hanyż úgy látta, hogy a PPR a 25 százalékos társadalmi támogatásra számíthat. A rzeszóvi vajda, Roman Gesing (PSL-tag), aki havonta készített egy elemzést a rzeszóvi vajdaságban kialakult politikai helyzetről, amelyet a Közigazgatási Minisztériumba küldött fel Varsóba, szintén azt állította, hogy a PSL örvend a régióban a legnagyobb népszerűségnek. Hasonlóan értékelt a Rzeszóvi Vajdasági Állambiztonsági Hivatal V. osztályának vezetője. Maguk a PSL-aktivisták, például a mieleci járásban, úgy látták, hogy akár a 90 százalékos támogatást is elérhetik.¹⁶

A PSL aktivistáinak sikere a rzeszóvi vajdaságban nem csak abban mutatkozott meg, hogy egy tömegpártot tudtak létrehozni, illetve hogy megszerezték a társadalom széleskörű támogatását. Az egész országban kiemelkedően aktívak voltak. Különösen elkötelezettek voltak az önkormányzatokban és a nemzeti tanácsokban. 1946-ban a PSL tagjai rendelkeztek a községi nemzeti tanácsokban a mandátumok kb. 55 százalékával a rzeszóvi vajdaságban, miközben a PPR csak mintegy 22 százalékot birtokolt.¹⁷ A járási nemzeti tanácsok szintjén kisebb arányban, mintegy 29 százalékkal voltak jelen (a PPR itt kb. 20 százalékot birtokolt). A régió tizenhét járási közigazgatási elöljárója (sztaroszta) közül pedig nyolc volt népi párti. A helyi PSL nagy sikerének számított, hogy Roman Gesing személyében a vajdát is ők adták. Ő volt az egyetlen népi párti vajda az egész országban.¹⁸

Mint már szó volt róla, a kommunisták nem szándékoztak lemondani a hatalomgyakorlásról. Annak érdekében, hogy megtartsák a hatalmat, készek voltak harcolni. Céljuk az volt, hogy politikai ellenfelüket, a PSL-t a lehető legjobban meggyengítsék. A PSL elleni harc 1945 nyarán kezdődött és különböző területeken folyt. Az ellenzék ellen folytatott harc módszerei hasonlóak voltak az egész országban. A rzeszóvi vajdaságban, a fentebb leírt jellegzetességek és az ellenzék ereje miatt, a harc sokkal brutálisabban folyt.

A PSL-lel szemben adminisztratív eszközökkel, propagandával, politikailag és erőszak alkalmazásával, gyakran törvényszegéssel, bűncselekmények elkövetésével vették fel a harcot. Akadályozták a pártot a normális működésben. Elvették a helységeiket,

amelyekben az irodái működtek. Adminisztratív módon megtiltották a nyilvános nagygyűlések és a lakossági fórumok megszervezését. 1946-ban a PSL tagjainak megakadályozták a május 3-i nemzeti ünnep (az 1791. május 3-i alkotmány napja) rendezvényeinek megtartását. Ugyanígy nem engedték, hogy a PSL aktivistái megünnepeljék a Nép Ünnepét 1946. június 9-én (a lengyel népi mozgalom ünnepe). A kommunisták szövetségeseikkel együtt kisajátították maguknak az ünnep megrendezésének jogát, amelynek központi eseményeire nem véletlenül a rzeszóvi vajdaságban található Nowosielcében került sor.¹⁹ Az önhatalmú és a népieket sértő hatalmi döntés elkeseredést váltott ki, és elmélyítette a kommunistákkal szembeni bizalmatlanságot.²⁰

A PSL sajtóját durván cenzúrázták. Ezzel párhuzamosan a kommunisták médiahadjáratot indítottak a párt ellen. Olyan hazug vádakkal illeték, hogy kapcsolatban áll az ún. „földalatti reakcióval” és más bűnöző csoportokkal. Nem tették lehetővé a PSL számára, hogy a hamis vádakat megcáfolja. Ezzel egyidejűleg a kommunisták megnehezítették a népiek számára az önkormányzati és közigazgatási munkát is. Megszegték a moszkvai megállapodás előírásait. Igyekeztek a népi pártiakat sabotálni még azokban az intézményekben is, amelyeket a pártok közötti együttműködés javítására hoztak létre. Például Rzeszóban, a Demokratikus Pártok Vajdasági Egyeztető Bizottságában a PSL tagjait 1945 ősztől 1946 májusáig meg sem hívták a bizottsági ülésekre.²¹

A kommunisták igyekeztek a tagokat és szimpatizánsokat is elválni a PSL-től, majd azt követően átirányítani őket a konkurens csoportosulásokhoz. A PSL-ben az első törések már 1946 júniusában láthatók voltak. Ennek következménye lett a PSL „Új Felszabadulás” csoport létrejötte.²² A rzeszóvi vajdaságban az újonnan létrehozott párt nem váltott ki nagy érdeklődést a társadalomból. Erről tanúskodik az is, hogy a PSL „Új Felszabadulás” vajdasági hivatala csak 1946 novemberében állt fel.²³ E párt jelentősége az egész országban marginális maradt. Szintén kicsi volt azon PSL-tagok száma, akik átléptek egy másik pártba.

A PSL számára sokkal nagyobb veszélyt jelentett az állambiztonsági apparátus tevékenysége, amely a PPR alá tartozott. Így éppen a Közbiztonsági Minisztérium és az alá tartozó területi egységek (az állambiztonság vajdasági és járási hivatalai) játszották a kulcsszerepet a PSL-lel folytatott harcban. Tömeges letartóztatások, házkutatások és többórás kihallgatások bevett eljárásnak számítottak a néppárt ellen vívott harcban. Az állambiztonság funkcionáriusai bűncselekményeket is elkövettek. Számos orgyilkosságot követtek el a PSL vezetői ellen. A becslések szerint 1945–47-ben az egész ország területén 146 népi párti aktivistát öltek meg. Az összes meggyilkolt nyolc százaléka a rzeszóvi vajdaságból származott. E régió legfontosabb, politikai okokból meggyilkolt néppárti politikusa Władysław Kojder volt, a PSL országos vezetésének tagja, a PSL Krakkói Kerületi Hivatala elnökhelyettese és a Przeworski Járási Hivatal elnöke. Minden valószínűség szerint 1945. szeptember 17-én gyilkolták meg a rudnai erdőben Rzeszó mellett. Temetésére csak 1946 júniusában kerülhetett sor.²⁴ A gyilkosságért a PPR vezetői voltak a felelősek, akik számtalanszor folyamodtak brutális eszközökhöz a PSL ellen vívott harcban. Érdemes idézni a PPR rzeszóvi Vajdasági Bizottsága első titkára, Stanisław Hanyż 1945. augusztusi beszédéből: *„...az állambiztonságunk azért van, hogy őket ártalmatlanná tegye”*.²⁵ Ennél is kendőzetlenebbül fogalmazott a PPR mieleci Járási Bizottsága első titkára, Zygmunt Anyszewicz 1946. május 15-i beszédében: *„Minden eszközzel arra fogunk törekedni, hogy politikai ellenfeleinkkel végezzünk. Ez a jelen pillanat parancsa. Itt elsősorban azokról van szó, akik a PSL zászlaja alatt vannak. [...] A buzgó és elszánt PSL-es ellenfeleinkkel fizikailag kell végeznünk.”*²⁶

A PSL ellen folytatott brutális harc dacára, amely szinte az államapparátus minden szintjén zajlott, a kommunistáknak nem sikerült a maguk javára fordítani a társadalmi hangulatot és megváltoztatni a lengyelek politikai preferenciáit. Megerősítették ezt az 1946. június 30-i népszavazás eredményei is, amely a kevésbé lényeges rendszer- és gazdasági változtatásokról szólt.²⁷ Meg kell említeni, hogy a második világháború után

ez volt az első országos szavazás. Az volt a célja, hogy elhalasszák a törvényhozó szejm-választásokat, és felmérjék a kommunisták és az ellenzék társadalmi támogatottságát. A szavazás népszavazás jellegű volt. A referendum hivatalosan bejelentett eredményei arról szóltak, hogy a lengyelek a PPR és szövetségeseit támogatják. Az eredményeket ugyanakkor meghamisították, magát a hamisítás folyamatát pedig a szovjet Állambiztonsági Minisztérium (MGB) felügyelte. A fennmaradt és reprezentatív adatokból valami egészen más derült ki. A PPR és szövetségeseinek politikai vonala ellen szavazott országosan a szavazók 75 százaléka. A rzeszóvi vajdaságban a PPR elutasítása még nagyobb volt, és elérte a 85 százalékot.²⁸

Felkészülés a választásokra és a választási kampány

A népszavazás valódi eredménye eloszlatta a kommunisták illúzióit, ami a társadalomra gyakorolt hatásukat illette. Sztálinnal egyetértésben úgy döntöttek, hogy meghamisítják a közelgő törvényhozási szejm-választások eredményeit. Maga a szavazás – hasonlóan a Szovjetunióhoz – kizárólag az állampolgárok engedelmességéről kellett szóljon.²⁹ 1946 októberében és novemberében a Lengyel Munkáspárt és a Lengyel Szocialista Párt képviselői között tárgyalások folytak, amelyek célja az volt, hogy e két csoportosulás szerepét meghatározzák a szejmben és a hatalom rendszerében. A megbeszélések Szocsiban zajlottak 1946. november 19–21-én, Sztálin jelenlétében. Végül november 28-én került aláírásra az a titkos megállapodás, amely a PPR és a PPS tevékenységének összehangolásáról szólt. Megállapodtak benne a mandátumok megosztásáról. Az ún. Demokratikus Pártok Blokkja képviselői (a PPR, a PPS, az SL és az SD választási szövetsége³⁰) a képviselői mandátumok 75 százalékára tartott igényt. Abban is megállapodtak, hogy a PSL nem kaphat a szejmben a mandátumok 15 százalékánál többet. Szétosztották a legfontosabb állami pozíciókat is.³¹ Így hát a törvényhozási szejm-választások eredményeit már legalább két hónappal a választások előtt eldöntötték.

A kommunisták tevékenységének sikerét biztosítani kellett: megváltoztatták a választási rendszert, amely megengedte a választási bizottságoknak, hogy meghatározzák, kinek van aktív és passzív választójoga; a választási apparátust ellenőrizték (a választási bizottságokba megbízható embereiket ültették); tömeges és brutális propagandaakciót indítottak; megtorlást alkalmaztak az ellenzékkel, vagyis a Lengyel Népi Párttal szemben, megfélemlítették annak tagjait és szimpatizánsait.

1946. szeptember 22-én az Országos Nemzeti Tanács, a PSL ellenkezése mellett, elfogadta a PPR és a PPS által kidolgozott választási rendszert.³² Lengyelországot 52 választókerületre osztották. A rzeszóvi vajdaságot három, 50-es, 51-es és 52-es számú választókerületre osztották. Az 50. számú választókerület (Rzeszów) a következő járásokból állt: kolbuszowai, łańcuti, mieleci, przeworski, rzeszóvi és tarnobrzegi. Az 51. számú választókerület (Gorlice) magába foglalta a dębicai, gorlicei, jaslói és a krosnói járásokat. Az 52. számú választókerület (Przemyśl) pedig a brzozóvi, a leskói, a lubaczóvi, przemysli és sanoki járásokból állt. Maga a választókerületi felosztás nem keltett nagyobb figyelmet. Ellentmondásos volt ugyanakkor a 444 képviselői mandátum elosztása az egyes választókerületek között. A kommunisták itt tudatos manipulációt végeztek, hogy meggyengítsék a PSL esélyeit. Azokban a választókerületekben, amelyekben az ellenzéki PSL erős volt, ott rendszerint kevesebb képviselői mandátumot lehetett megszerezni. A rzeszóvi vajdaságban a következőképpen osztották el a mandátumokat: az 50. számú kerületben kilencet, az 51.-ben és az 52.-ben pedig hatot.

A választókerületeket körzetekre osztották. A kommunisták a szavazás feletti nagyobb ellenőrzés érdekében a nagy szavazókörzeteket preferálták. A falusi és hegyi terepen, amilyen a rzeszóvi is volt, ez nagyon kellemetlen volt a választók számára, hiszen nagy távolságokat kellett megtenniük, hogy elérjék a szavazóhelységet. Meg kell említeni, hogy a szavazásra tél közepén került sor, ami további nehézséget jelentett.

A népszavazás tapasztalataival rendelkező kommunisták úgy döntöttek, hogy az egész választási apparátust felügyelik: az Országos Választási Bizottságot, a körzeti és a kerületi választási bizottságokat. Végül a körzeti választási bizottságokban egyetlen képviselője sem volt megtalálható az ellenzéki PSL-nek. A PSL Rzeszóvi Vajdasági Hivatala tiltakozott és fellebbezett azért, hogy a párt tagjait engedjék be a kerületi választási bizottságokba. A tiltakozást azonban figyelmen kívül hagyták.³³

A választási bizottságok személyi összetételének kiválasztási folyamata 1947 januárjáig tartott. A végső összetételükről az állambiztonság és a PPR döntött. Összességében az egész országban a körzeti választási bizottságok tagjainak 63,3 százaléka volt a PPR tagja. Ezen felül az állambiztonság munkatársai a választási bizottsági tagok között beszerző munkát végzett az állambiztonság apparátusával való titkos együttműködésre. Ezzel biztosították az elkötelezett emberek rendelkezésre állását és lojalitását a szavazatok számlálásánál és az eredményeket tartalmazó jegyzőkönyvek elkészítésénél. Országosan az állambiztonság szervei közel 22 ezer körzeti választási bizottsági tagot szerveztek be, vagyis az összes tag mintegy 47 százalékát.³⁴ A választások előtti időszakban a rzeszóvi vajdaságban 2066 főt szerveztek be az állambiztonsági szervekkel való titkos együttműködésre a választási bizottsági tagok közül. Ezekre a személyekre hárult a szavazatok „valódi” megszámlálásának feladata. Meg kell itt említeni, hogy az állambiztonsággal való együttműködésre beszervezettek közül 525 fő írásbeli, 700 szóbeli jelentést kapott. A jelentések érintették a terepen kialakult politikai helyzetet és a PSL tevékenységét. Azt szolgálták, hogy az állambiztonság el tudjon készíteni egy listát azon személyekről, akiket preventív jelleggel le kell tartóztatni és megfosztani szavazati jogától.³⁵

A PPR és az állambiztonság által uralt választási bizottságok lényeges kiváltsággal rendelkeztek, amelyet a választási törvény 2. cikkében le is írtak. Ez a cikk arról szólt, hogy a szavazati jog nem illeti meg azokat a személyeket, akik szerepelnek a háború előtti német nemzetiségi listán, illetve együttműködtek a német megszállókkal a háború alatt. Azokat is érintette a szavazati jog megvonása, akik 1944. július 22. után együttműködtek a *„földalatti fasiszta szervezetekkel vagy a lengyel állami rend megdöntésére törő bandákkal”*. Ezen előírás alapján a választási bizottságok dönthettek arról, hogy kit kell megfosztani a szavazati jogától, és ki az, aki nem indulhat el a választásokon. E komoly döntésekről nem készültek dokumentumok, nem kellett bizonyítani, sem megerősíteni a vádakát. A szavazati joguktól megfosztottak nem is fellebbezhetek a döntés ellen. Végeredményben körülbelül félmillió állampolgárt fosztottak meg szavazati jogától, mindenekelőtt a PSL szimpatizánsait.

A szavazati joguktól megfosztandó személyek listáját az Állambiztonsági Hivatal készítette el, majd átadták a választási bizottságoknak. A rzeszóvi vajdaságban az állambiztonság munkatársai 35 573 főt választottak ki, akiknek adminisztratív úton kellett megakadályozni a választáson való részvételét. Végző soron a kerületi választási bizottságok 30 400 főt fosztottak meg a szavazati jogától a rzeszóvi vajdaságban. Közülük mintegy 64 százalék az 50. számú választókerületből származott, tehát éppen onnan, ahol a PSL szervezetei a legerősebbek voltak.³⁶

A kommunista hatalom az általa ellenőrzött választási bizottságok segítségével még az ellenzék választási listájára is befolyással volt. Országosan a körzeti választási bizottságok összesen 98 jelöltet húztak ki a PSL pártlistájáról a németekkel vagy a „bandákkal” való együttműködés hamis vádjával.³⁷ A rzeszóvi vajdaságban szintén beleavatkoztak a PSL pártlistájába. Az 50. számú választókerületben (Rzeszów) a kerületi választási bizottság hat néppárti jelöltet húzott ki a listáról: Antoni Borowiec, Aleksander Poradát, Stanisław Serafint, Karol Słomkát, Władysław Gwizdek és Stanisław Kosiorowskit, akik a párt elismert és aktív politikusai voltak. A bizottságok a választási törvény 3. cikkére hivatkoztak,³⁸ ami arról szólt, hogy azokról a jelöltektől, akik a megszállás alatt nem harcoltak fegyveresen a megszállók ellen, meg lehet tagadni

az indulás jogát. Ez egy olyan szabály volt, ami alapján meg lehetett tagadni a választáson való indulást a konspiratív Honi Hadsereg minden katonájától.³⁹ Hasonló érveket használtak az 51. számú választókerületben (Gorlice) is. A PSL helyi megbízottja leadta a pártlistát, amelyet el is fogadtak. Néhány nappal később a gorlicei választási bizottság mégis úgy döntött, hogy négy PSL-jelöltet kihúznak a listáról. Ludwik Dusza, Józef Golem, Józef Wojnar és Ignacy Ziemiński ellen az volt a vád, hogy nem akartak harcolni a német megszállók ellen, ami ebben az esetben is valótlanság volt.⁴⁰

Az 52. számú választókerületben (Przemyśl) másképpen nyúltak bele a PSL listájába. 1946. december 19-én Wojciech Stanowski, a PSL megbízottja leadta a párt listáját a helyi választási bizottságnak. Három nappal később „hibákra” hivatkozva a bizottság törölte az egész listát, anélkül hogy a megbízottat tájékoztatták volna, és lehetőséget biztosítottak volna a korrekcióra. A bizottság indoklása szerint két jelöltet azért fosztottak meg indulási jogától, mert letartóztatták őket, a másik két jelölt pedig írásban kérte visszalépését. A valóságban e leveleket az állambiztonság munkatársai kényszerítették ki. A bizottság döntéseivel szembeni fellebbezések és panaszok válaszok nélkül maradtak. A PSL listájának megsemmisítése az 52. számú választókerületben komoly következményekkel járt. A rzeszóvi vajdaság nagyjából 200 ezer választója nem tudott ellenzéki jelöltre szavazni. Ebben a kerületben a választások automatikus győztese a Demokratikus Pártok Blokkja lett. Ki kell itt emelni, hogy az 52. kerület nem számított kivételnek. Országosan még 9 olyan kerület volt, ahol a PSL választási listáját megsemmisítették.⁴¹

A PSL köré tömörülő politikai ellenzékekkel szembeni megtorlás az egész választási kampányban zajlott. A párt legaktívabb aktivistái szerepeltek az állambiztonság proskripciók listáján. Őket letartóztatták. A rzeszóvi vajdaságban 1106 PSL-tagot tartóztattak le a választások előtt, főképpen a párt vezetőit. A fogvatartottakat rettenetes körülmények között tartották. Walenty Dżula, a párt egyik legfontosabb politikusa, aki 1946-ban mint sztarosza (járási előljáró) igazgatta a jarosławi járást, a következőképpen emlékezett vissza a jarosławi Állambiztonsági Járási Hivatal börtönében eltöltött időre: *„A cellák ablakait szándékosan kiverték a legnagyobb fagy idején. Olyan hideg volt, mintha az udvaron lettem volna; az 1946–47-es tél kivételesen hideg volt. A cellák falai egész télen fagyosak voltak, még márciusban és áprilisban is nyirkos volt minden, olyan hideg volt, mintha tél lenne. Ilyen körülmények között megrohadt a gyapjúruhám, amely a szabadulásom után néhány nap után darabokra hullott [...] örökre megromlott az egészségem.”*⁴²

A letartóztatásokkal párhuzamosan az Állambiztonsági Hivatal számos házkutatást hajtott végre a PSL helységeiben és a párt tagjainak lakásaiban. A számítások szerint a rzeszóvi vajdaságban 857 házkutatást tartottak. Ezek azonban csekély eredménnyel jártak. Választási anyagokat, rölapokat és plakátokat foglaltak le. A jarosławi járásban 1947. január 4-én a sztarosza úgy döntött, hogy felosztatja az PSL-t. Három nappal később az Állambiztonság Járási Hivatala (PUBP) 109 főt tartóztatott le, elsősorban államellenes tevékenység (a PPR kritikája) vádjával.⁴³

A választási kampány a terror légkörében zajlott. Lengyelország falvain és városain keresztülvonultak az ún. védelmi-propaganda csoportok, amelyek a Belbiztonsági Hadtest (nem a Nemzetvédelmi, hanem a Közbiztonsági Minisztérium alá tartozó katonai egység), az Állambiztonság, a Rendőrség és a Rendőrség Önkéntes Tartalékegysége katonáiból és funkcionáriusaiból álltak. Átfogták az ország településeinek 85 százalékát. A csak katonákból álló védelmi-propaganda csoportok országosan 42 526 nagygyűlést és választási gyűlést szerveztek.⁴⁴

A katonai védelmi-propaganda csoportok további feladata volt a PSL szétverése és aktivistáinak megfélemlítése. A katonák visszaélései általánosak voltak. A rzeszóvi vajdaságban például éppen ezek a csoportok azonosították a népi pártiakat, és

fenyegetéssel kényszerítették őket a konkurens Népi Pártba (SL) való átlépésre. Egész falvakat kényszerítették arra, hogy a PSL-t elítélő nyilatkozatot tegyenek közzé.⁴⁵

A Lengyel Népi Párt és tagjai nem folytathattak szabad választási kampányt. A választások előtti nagygyűléseikhez szükséges volt az Állambiztonsági Hivatal engedélye, amelyet a PPR ellenőrzött. A PPR kritikáját a kommunista hatalom államellenes fellépésként kezelte. Gyakran letartóztatták azt, aki ilyen kritikát fogalmazott meg. Ezért azoknak a PSL-vezetőknek, akik egy választási nagygyűlésen felléptek, utána el kellett rejtőzniük, hogy ne tudják őket letartóztatni. Antoni Głowa, a PSL Járási Hivatalának titkára például 1947 márciusáig bujkált. Még az egyes képviselőjelölteknek is, például Franciszek Stachniknak, hasonlóan kellett cselekedniük.

A szavazás és az eredmények

A szavazás napja a rzeszóvi vajdaságban nyugodtan telt. Csupán néhány apró összeütközésre került sor a lengyel földalatti ellenállás egységei és a választási helységek őrsége között a przeworski járásban, illetve hasonló összecsapásokra került sor az Ukrán Felkelő Hadsereg (UPA) és a védelmi-propaganda csoportok között a gorlicei (Śnietnica), a jaslói (Pielgrzymka), a sanoki (Mrzygłód) és a leskói (Morochów) járásokban. Chorkówkában (krosnói járás) a kétségbeesett választók összeverekedtek a rendvédelmi erőkkel.⁴⁶

Ugyanakkor a szavazás napján is folytatódtak a választási apparátus, valamint az állambiztonság és a hadsereg részéről tapasztalható visszaélések. Nyíltan és tüntetőleg tették. A választókat arra kényszerítették a katonák és az állambiztonság funkcionáriusai, hogy nyíltan szavazzanak. Egyes falvakban a községi közigazgatás vezetőit (soltész) kényszerítették arra, hogy ez egész lakosság nevében adják le a voksukat. A szavazás titkossága fikció volt. Azokat az emberek, akik potenciálisan a PSL-re szavaztak volna, többórás sorbaállásra kényszerítették a fagyban a szavazóhelyiségek előtt. Az ellenzék számos hívétől megtagadták a szavazás lehetőségét (a kolbuszowi és a rzeszóvi járásban). Egyes szavazóhelyiségeket korábban bezártak annak ellenére, hogy a választók még nem adták le voksukat. Az 52. számú választókerületben (Przemyśl), ahol a PSL listáját megsemmisítették, a lakosság bojkottálni akarta a választásokat, a PSL országos vezetésének utasításával összhangban. A választásokat azonban nem lehetett bojkottálni. A hatalom úgy döntött, hogy erőszakkal is az urnákhoz kényszeríti a polgárokat a rendőrség és a hadsereg segítségével (pl. a jarosławi járásban Cieszacin, Munina és Surochów községekben).⁴⁷

Szavazóhelyiség Błażowában, 1947. január 19. (forrás: IPN Levéltára, Rzeszów)

A választási bizottságok is számos visszaélésre és bűncselekményre vetemedtek. Előfordult, hogy a szavazóurnákban még a szavazás megkezdése előtt találtak olyan szavazólapokat, amelyeken az ún. Blokkra leadott szavazatok voltak. A választások meghamisításának legnépszerűbb módszere az volt, hogy a PSL-re leadott szavazatokat kivették az urnákból, és a helyére a 3-as listára (a Blokkra) leadott szavazatokkal ellátott szavazólapot tettek be. A PSL-re leadott szavazólapot elégették vagy kidobták. Előfordult, hogy a Blokkra leadott szavazatok számát megnövelték a PPR-tagok és a katonák többször is leadott szavazataival (pl. a łańcuti járásban). A szavazás után az urnákat az állambiztonság és a bizottság tagjai szállították el. Olyan eset is volt, hogy a PPR-tagok lakásán számolták össze a szavazatokat.⁴⁸

Azzal összefüggésben, hogy a választások eredményeit már két hónappal a választások előtt meghatározták, a végeredményeket tartalmazó jegyzőkönyveket is előre elkészítették. Két nappal a választás előtt a bizottságok elnökei megkapták a részletes eredményeket, amelyeket el kellett érni, illetve azokat az algoritmusokat, amelyek segítettek kerületekben az egyes választási listákra leadott szavazatok számának meghatározásában. Erre azért volt szükség, mert az előre eldöntött eredményt kellett kihozni országosan. Az eredmények meghamisításának algoritmusát a D'Hondt-módszerre támaszkodott. Az egész hamisítási akciót a szovjet MGB „D” osztályának egy szakértői csoportja felügyelte Aron Palkin parancsnoksága alatt, aki 1947. január 10-én érkezett Varsóba.⁴⁹

Hogy megkönnyítsék a hamisítást, a kerületi és a körzeti választási bizottságok nem adták meg az egyes egységek eredményeit. Az eredmények hivatalos bejelentése az Országos Választási Bizottság feladata volt. 1947. február 3-án az OVB kihirdette a törvényhozási szejm-választások eredményeit. A közlemény szerint a szavazásra jogosultak 89,9 százaléka járult az urnákhoz. A Blokk 80,1, a PSL alig 10,3, az SP 4,7, a PSL „Új Felszabadulás” 3,5 százalékat kapott, a többiek pedig összesen 1,4 százalékat gyűjtöttek össze. Mindez azt jelentette, hogy a szejmbe 114 PPR, 116 PPS, 109 SL, 27 PSL, 7 PSL „Új Felszabadulás”, 41 SD, 15 SP, 10 pártonkívüli és 5 egyéb pártbeli képviselő került be.

A rzeszóvi vajdaságban a szavazás hivatalos eredményei a PPR számára volt kedvezőek. A Blokk támogatottsága ebben a régióban valamivel magasabb volt az országos átlagnál. Ez annak volt köszönhető, hogy a przemysli választókerületben nem lehetett az ellenzéki PSL-re szavazni. A nyilvánosságra hozott eredmények szerint a Blokk támogatottsága a rzeszóvi vajdaság három választókerületében 69,89 (50. számú kerület – Rzeszów) és 98,2 (52. számú kerület – Przemysl) százalék között mozgott. A Lengyel Népi Pártot hivatalosan 18,33 százalék támogatta az 50. kerületben (Rzeszów) és 18,70 százalék az 51. kerületben (Gorlice). A 444 fős szejmbe végül 22 képviselő került be a rzeszóvi vajdaságból, ebből 20 a Blokk és csupán 2 a PSL színeiben (Roman Gesing és Franciszek Stachnik).

Senkinek nem volt kétsége afelől, hogy Lengyelországban a választások eredményeit a kommunisták meghamisították. Csupán a hamisítás mértéke volt ismeretlen. A szavazás valós eredményeit a PSL vezetése, valamint a londoni emigráns körök és a lengyel függetlenségi konspiráció képviselői is megpróbálták megbecsülni.

A PSL aktivistái országosan 1300 szavazókerületből, vagyis az összes szavazókerület 19 százalékából gyűjtöttek információkat. Ezek szerint a pártra a választópolgárok 69 százaléka szavazott. A népi pártiak számításai összhangban voltak azzal, amit a londoni lengyel emigráns politikai köröknek sikerült megállapítaniuk. Azt állították – Bolesław Bierut környezetéből származó információkra hivatkozva – hogy a PSL-re a választók 65 százaléka voksolt. Hozzáadták, hogy a rzeszóvi vajdaságban a PSL körülbelül a szavazatok 70 százalékát szerezte meg.⁵⁰

A hamisítás bizonyítékait nagyon gondosan gyűjtötték össze a polgári-katonai konspiráció, a Szabadság és Függetlenség (WiN) tagjai.⁵¹ Ezek alapján próbálták megbecsülni a valódi eredményeket. A rzeszóvi vajdasági WiN hírszerzőinek megállapításaiból kiderült, hogy a PSL körülbelül 70 százalékot kapott. Egyes járásokban, mint például a rzeszówiban, a párt elérhette a 75 százalékos eredményt is.⁵²

1947. január végén a PSL vezetése úgy döntött, hogy tiltakozó akcióba kezd az eredmények miatt. Mind az 52 választókerületben, beleértve a rzeszóvit is, szerveztek tiltakozást, és egy országos nagy tüntetést is tartottak. A hatalom ezeket teljesen figyelmen kívül hagyta.⁵³

Következmények

Az 1947-es szejm-választások és az eredményei meghamisítása komoly következményekkel járt a háború utáni Lengyelország számára. A kommunisták formálisan teljesítették a nemzetközi kötelezettségeket. Jogi legitimitációt szereztek maguknak a hatalom gyakorlására Lengyelországban, hivatkozva a széles társadalmi felhatalmazásra. A Lengyel Munkáspárt a szövetségeseivel együtt többséget szerzett a törvényhozásban. A szejm első ülésén a kommunisták és koalíciós társaik Lengyelország elnökévé választották a szovjet ügynök Bolesław Bierutot. 1947. február 19-én elfogadták az ún. Kis Alkotmányt, amely Lengyelország berendezkedését a szovjet mintához közelítette.

A megfélemlített és becsapott társadalom elvesztette reményét, hogy a kormány leváltható Lengyelországban. A lengyelek azt is látták, hogy az USA és Nagy-Britannia, akik a jaltai konferencia határozatainak alapján kötelezték az Ideiglenes Nemzeti Egység Kormányt arra, hogy szabad választásokat tartson, tanácstalanok, és semmilyen határozott lépést nem tesznek Lengyelország érdekében.

A kétkedés és a rezignáció megjelent a népi pártiak körében is. Felerősödtek a belső törésvonalak a PSL-ben. A Czesław Wycech és Józef Niećko köré csoportosuló belső ellenzék megerősödött. A pártszakadásra végül 1947. április 2-án került sor, amikor a kizárt belső ellenzék megalapította a PSL „Baloldal” nevű új pártot.⁵⁴ A rzeszóvi vajdaságban a PSL dezintegrációjára csak 1947 májusában került sor, amikor életre kelt a PSL „Baloldal” vajdasági szervezete. Ezzel egyidejűleg a kommunista hatalom nem mondott le a megtorlás alkalmazásáról a PSL tagjaival szemben. Elbocsájtották őket az állami és önkormányzati hivatalokból, többórás kihallgatásokra idézték be őket, a megfigyelésük és letartóztatásuk általános gyakorlatnak számított. 1947 novemberében csak a rzeszóvi vajdaságban az Állambiztonsági Hivatal letartóztatásában volt a PSL 142 legaktívabb tagja.⁵⁵

A szejm-választások felgyorsították a lengyelországi szervezett politikai ellenzék végét. A kommunisták legalább 1947. október végéig küzdöttek a PSL teljes felszámolásáért. A letartóztatással fenyegetett PSL-elnök, Stanisław Mikołajczyk 1947. október 21-én titokban elhagyta Lengyelországot.⁵⁶ Mikołajczyk szökése után a PSL-ben átvették a hatalmat az ellenfelei. A csoportosulás a kommunisták akaratának megfelelően 1949-ig létezett. Ugyanakkor ez már egy gyenge, önállóságától és politikai jelentőségéről megfosztott párt volt. 1946-ban a rzeszóvi vajdaságban a Lengyel Népi Párt körülbelül 70 ezer tagot számlált, 1948 első negyedévében már csupán ezerötszázat.⁵⁷

Az 1947-es meghamisított választás jelentette a választási bohózat kezdetét, amely megfosztotta a társadalmat attól, hogy befolyással legyen a hatalomra és a politikai elit formálására.⁵⁸ E komédia egészen 1989. június 4-ig tartott Lengyelországban.

Fordította: Mitrovits Miklós

---

¹ Kersten, 1989: 253.

² A szövetséges pártok nevei a háború előtt Lengyelországban létező pártnevekre utalnak. 1944-ben, miután a Vörös Hadsereg elfoglalta a lengyel területek egy részét, a kommunisták új pártot hoztak létre. Deklarálták, hogy felújítják a háború előtti párt tevékenységét. A Lengyel Munkáspárt ezenfelül alkalmazta a „beépülés” módszerét, vagyis az újonnan létrejövő pártokba delegálta saját képviselőit. A háború előtt lengyel politikai életről lásd bővebben: Wrona, 1995: 60–135.

³ A Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL) a magyar szakirodalomban gyakran Lengyel Néppártként vagy Lengyel Parasztpártként szerepel. Pontosabb azonban a párt szó szerinti fordítása, a Lengyel Népi Párt. (A ford. megjegyzése.)

⁴ Dudek–Zblewski, 2008: 10–11.

⁵ Tomaszewska, 1983.

⁶ Turkowski, 2014: 137.; Szulc–Romaniuk, 1947: 19.

⁷ Siedziako, 2013: 33.

⁸ Meg kell említeni, hogy a háború utáni közigazgatási rendszerben Varsó és Łódź vajdasági jogú városok voltak.

⁹ Dekrétum a rzeszówi vajdaság létrehozásáról, 1945. július 7. Dz.U. 1945. 168.

¹⁰ Szulc–Romaniuk, 1947: 15, 18, 27.; Bonusiak, 2012: 973.

¹¹ Chilczuk, 1962: 94–95.

¹² Bővebben lásd: Wierzbieniec, 2008.

¹³ A háború után Stanisław Mikołajczyk vezetésével újra megalakul a Lengyel Népi Párt (PSL), ugyanakkor létrejött a kommunistabarát Népi Párt (SL) is. (A ford. megjegyzése)

¹⁴ AIPN Rz, sygn. 055/52, t. 20. Jelentés a PSL rzeszówi vajdasági kongresszusáról „Głowacz” fedőnevű ügynök jelentése alapján [Sprawozdanie ze zjazdu wojewódzkiego PSL w Rzeszowie na podstawie doniesienia agenta ps. „Głowacz”], Rzeszów, 23 III 1946 r., k. 88; AIPN Rz, sygn. 055/52, t. 37, A PSL tevékenységének jellegzetessége a rzeszówi vajdaság területén [Charakterystyka działalności PSL na terenie województwa rzeszowskiego], b.d., k. 48–51; Bukala, 2015: 159–161.

¹⁵ Daszkiewicz, 1982: 128.; Bukala, 2015: 162, 221.

¹⁶ APRz, fond: Urząd Wojewódzki w Rzeszowie, sygn. 379, Jelentés a rzeszówi vajdaságból a varsói Közigazgatási Minisztérium számára, 1946 májusa [Sprawozdanie z województwa rzeszowskiego za maj 1946 r. do Ministerstwa Administracji Publicznej w Warszawie], b.d., k. 2–10. Daszkiewicz, 2001: 78–79.

¹⁷ Bukala, 2015: 208. A községi Nemzeti Tanácsokban a képviselők 19 százaléka pártonkívüli volt.

¹⁸ Uo. 207–208.

¹⁹ A központi ünnepeket azért a rzeszówi vajdaságban található Nowosielcében szervezték meg, mert itt zajlott le a két háború közötti legnagyobb paraszttüntetés. 1936. június 29-én hozzávetőleg 120 ezer paraszt vett részt a megmozduláson az egész ország területéről. Bővebben lásd erről: Ożóg, 2008: 99–102.

²⁰ APRz, fond: Wojewódzki Urząd Informacji i Propagandy w Rzeszowie, sygn. 4., Jelentés a rzeszówi Tájékoztató és Propaganda Vajdasági Hivatala tevékenységéről 1946-ban [Sprawozdania z działalności WUIiP w Rzeszowie za 1946 r.], Rzeszów, 17 II 1947 r., k. 15.

²¹ Bukala, 2015: 206.

²² Ezzel együtt tehát már három népi párt létezett Lengyelországban. Az ellenzéki PSL és a kommunistabarát SL, illetve az újonnan létrejött PSL „Új Felszabadulás”.

²³ Tájékoztató a PSL „Új Felszabadulás” szervezetről a rzeszówi vajdaság területén. Készítette: Kazimierz Sieradzki, a rzeszówi Állambiztonsági Vajdasági Hivatal V. osztályának I. részlegének vezetője. Rzeszów, 1946. XI. 14. [Informacja dotycząca organizacji PSL „Nowe Wyzwolenie” na terenie województwa rzeszowskiego, sporządzona przez kierownika Sekcji I Wydziału V WUBP w Rzeszowie chor. Kazimierz Sieradzkiego, 14 XI 1946 r., Rzeszów] Oprac, 2010: 197–199.

²⁴ Bővebben Władysław Kojderről lásd: Matus, 2015.

²⁵ APRz, fond: Komitet Wojewódzki Polskiej Partii Robotniczej w Rzeszowie, sygn. 5, Jelentés a Lengyel Munkáspárt Vajdasági Bizottságának végrehajtó üléséről, Rzeszówm 1945. VIII. 24. [Protokół z posiedzenia egzekutywy KW PPR w Rzeszowie 24 VIII 1945 r.], k. 22.

²⁶ Bukala, 2014: 291.

²⁷ Lengyelországban nem tartottak sem 1945-ben, sem 1946-ban országos parlamenti választásokat. Helyette a kommunisták javaslatára 1946. június 30-ára kiírtak egy népszavazást, amelyen három kérdést tettek fel: 1) Támogatja-e a Szenátus eltörlését? 2) Támogatja-e a földreformok és a nemzetgazdaság legfontosabb iparágainak államosítását? 3) Támogatja-e a lengyel állam új nyugati határait, ami a Balti-tengertől az Odera és a Neisse folyókon halad délre? A kommunisták a három igen mellett kampányoltak, míg az ellenzék (PSL) úgy döntött, hogy a Szenátus eltörlésének kérdésében a nem válasza buzdít, hogy így kiderüljön, valójában mekkora a társadalmi támogatottságuk. A választások eredményeit meghamisították, hivatalosan 68, 77,2 és 91,4

---

százalékos volt az igenek aránya. A valóságban azonban a Szenátus eltörlésére a lakosság 75–85 százaléka szavazott nemmel, vagyis a PSL felhívásának megfelelően. (*A ford. megjegyzése*)

²⁸ *Referendum 30 czerwca 1946 r. Przebieg i wyniki*. Oprac. Paczkowski, 1993: 119, 149, 159.; Paczkowski, 2005: 129.

²⁹ Sowa, 2011: 88.

³⁰ A szövetséget röviden Blokknak is hívták.

³¹ Sowa, 2011: 90–91.

³² Törvény a Törvényhozási Szejm-képviselők választásáról. [Ordynacja wyborcza do Sejmu Ustawodawczego], Dz.U, 1946, nr 48, poz. 274.

³³ AZHRL, fond: PSL 1945–1949, Tiltakozás az 50. sz. választókerületben a választások érvényességével szemben a Łódzi Legfelsőbb Bírósághoz a varsói Fő Választási Megbízott közvetítésével, Rzeszów, 1947. január. [Protest przeciwko ważności wyborów w okręgu wyborczym nr 50 do Sądu Najwyższego w Łodzi za pośrednictwem Generalnego Komisarza Wyborczego w Warszawie, Rzeszów, I 1947 r.], k. 11–12.

³⁴ Semjon Davidov ezredes, a Közbiztonsági Minisztérium szovjet belügyi tanácsadójának jelentése Moszkvába a lengyel Törvényhozási Szejm-választások biztosításának ügyében (részlet), 1947. II. 14. [Raport płk. Siemiona Dawydowa, doradcy MGB przy MBP w Warszawie, do centrali w Moskwie na temat zabezpieczenia wyborów do polskiego Sejmu Ustawodawczego (fragment), 14 II 1947 r.] Wrona, 1999: 228–229.

³⁵ Nawrocki, 1998: 203–205.

³⁶ Uo. 205–206.

³⁷ Wrona, 2007: 55.

³⁸ AZHRL, fond: PSL 1945–1949, sygn. 150, Protest przeciwko ważności wyborów w okręgu wyborczym nr 50 do Sądu Najwyższego w Łodzi za pośrednictwem Generalnego Komisarza Wyborczego w Warszawie, Rzeszów, I 1947 r., k. 12.

³⁹ Az az állítás, hogy a Honi Hadsereg elkerülte vagy elodázta a fegyveres harcot a német megszállókkal, a Lengyel Munkáspárt propagandájában rendszeresen előkerült. Természetesen ez nem volt igaz. A Honi Hadsereg a háború alatt több ezer diverzáns akciót hajtott végre a németek ellen. Ugyankor a Honi Hadsereg általános fegyveres fellépése tervezett volt, a parancsnokság döntésével összhangban történt meg abban a pillanatban, amikor a megfelelő katonai és politikai feltételek megteremtődtek. Erre 1944-ben került sor a németek ellen a „Vihar” fedőnevű katonai akció keretében.

⁴⁰ Bukala, 2015: 287.

⁴¹ Adamczyk–Gmitruk, 2002: 238–240.

⁴² AIPN Rz, sygn. 070/94, Walenty Dżula idézése a rzeszói Vajdadági Bíróság Polgári Osztályára (másolat), Łowcem 1957. V. 23. [Pozew Walentego Dżuli do Sądu Wojewódzkiego Wydział Cywilny w Rzeszowie (odpis), Łowce 23 V 1957 r.], k. 143.

⁴³ Bereza, 2001: 107.

⁴⁴ Osękowski, 2000: 79–83.

⁴⁵ Adamczyk–Gmitruk, 2002: 68, 139.

⁴⁶ Nawrocki, 1998: 206.; Osękowski, 2000: 130–131.

⁴⁷ Bereza, 2001: 108–109.

⁴⁸ Daszkiewicz, 2000: 97–98.; Bereza, 2001: 109.

⁴⁹ Barnaszewski, 1996: 148.; Pietrow, 2015: 162–163.

⁵⁰ Osękowski, 2000: 152.; Wolsza, 1998: 190.

⁵¹ A Wolność i Niezawisłość (WiN) a Honi Hadsereg feloszlatása után jött létre 1945 szeptemberében azzal a céllal, hogy folytassa a fegyveres harcot az ország függetlenségéért. (*A ford. megjegyzése*)

⁵² Ostasz, 2006: 207.

⁵³ Turkowski, 1992: 231–232.

⁵⁴ Łach, 1995: 258–259. Később a Népi Párt (SL) és a PSL „Baloldal” egyesülésével létrejött az Egyesült Népi Párt (ZSL), amely 1989-ig a kommunisták szatelliteszervezeteként működött a szejmben. (*A ford. megjegyzése*)

⁵⁵ AIPN Rz, sygn. 055/52, t. 37, Jelentés az Állambiztonság Vajdasági Hivatalának főnöke számára. Rzeszów, 1947. XI. 15. [Raport do szefa WUBP w Rzeszowie, Rzeszów, 15 XI 1947 r., k. 101.]; Nawrocki, 1998: 227.

⁵⁶ Stanisław Mikołajczyk attól félt, hogy Nikola Petkov sorsára jut. A bolgár antikommunista ellenállás vezetőjét, a Bolgár Népi Parasztszövetség tagját megfosztották képviselői mentelmi jogától, majd 1947. szeptember 23-án halálra ítélték és kivégezték. Czekalski, 2010: 196–197.

⁵⁷ Daszkiewicz, 1993: 106–107.

⁵⁸ Wrona, 2007: 70.

Levéltári források

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Rzeszowie (AIPN Rz) [Nemzeti Emlékezet Intézete Levéltára Rzeszówban]

sygn. 055/52, t. 20.

sygn. 055/52, t. 37.

sygn. 070/94.

Archiwum Państwowe w Rzeszowie (APRz) [Állami Levéltár Rzeszówban]

Urząd Wojewódzki w Rzeszowie, sygn. 379.

KW PPR w Rzeszowie, sygn. 5.

Wojewódzki Urząd Informacji i Propagandy w Rzeszowie, sygn. 4.

Archiwum Zakładu Polskiego Ruchu Ludowego w Warszawie (AZHRL) [Lengyel Népi Mozgalom Intézetének Levéltára Varsóban]

Polskie Stronnictwo Ludowe 1945–1949, sygn. 150.

Nyomtatásban megjelent források

Dziennik Ustaw, 1945

Dekret o utworzeniu województwa rzeszowskiego z dnia 7 lipca 1945 r., Dz.U. *Dziennik Ustaw* [Törvénytár] nr 27, poz.

Dziennik Ustaw, 1946

Ordynacja wyborcza do Sejmu Ustawodawczego, Dz.U. *Dziennik Ustaw* [Törvénytár] nr 48, poz.

Szulc–Romaniuk, 1947

Rocznik statystyczny 1947. Red. S. Szulc – K. Romaniuk. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.

Felhasznált irodalom

Adamczyk–Gmitruk, 2002

Dokumenty fałszerstw wyborczych w Polsce w roku 1947 r. Drugi memoriał Polskiego Stronnictwa Ludowego w sprawie wyborów w Polsce, złożony wraz z załącznikami w dniu 18 stycznia 1947 roku Ambasadorom Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i Związku Sowieckiego w Warszawie. Oprac. M. Adamczyk – J. Gmitruk, Warszawa.

Barnaszewski, 1996

Barnaszewski, B.: *Polityka PPR wobec zalegalizowanych partii i stronnictw*. Semper, Warszawa.

Bereza, 2001

Bereza, T.: *Przebieg kampanii wyborczej i nadużycia władz podczas wyborów do Sejmu Ustawodawczego w powiecie jarosławskim w styczniu 1947 r.* [w:] *Pamiętny rok 1947*. Red. M.E. Ożóg, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów.

Bonusiak, 2012

Bonusiak, W.: *Rozwój demograficzny Rzeszowa w latach 1945–1989* [w:] *Dzieje Rzeszowa, t. 4. Rzeszów w latach 1945–1989*. Urząd Miasta Rzeszowa, Rzeszów.

Bukała, 2014

Bukała, M.: *Relacje PSL z innymi ugrupowaniami politycznymi w powiecie mieleckim w latach 1945–1947* [w:] *Z myślą o Polsce i polskiej wsi. Ruch ludowy w XIX i XX wieku. W 160. rocznicę urodzin Franciszka Krempy*. Red. J. Skrzypczak, Muzeum Regionalne w Mielcu, Mielec.

Bukała, 2015

Bukała, M., *Polskie Stronnictwo Ludowe w województwie rzeszowskim 1945–1947. Geneza i działalność*, Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Oddział w Rzeszowie, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Rzeszów–Warszawa.

Chilczuk, 1962

Chilczuk, M.: *Województwo rzeszowskie. Zarys ekonomiczno-geograficzny*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

Czekalski, 2010

Czekalski, T.: *Bułgaria*. Wydawnictwo TRIO, Warszawa.

Daszkiewicz, 1982

Daszkiewicz, A.: *Partie i stronnictwa polityczne w Polsce południowo-wschodniej (VIII. 1944 – I. 1947)*. Oficyna Politechniki Rzeszowskiej, Rzeszów.

Daszkiewicz, 1993

Daszkiewicz, A.: *Polskie Stronnictwo Ludowe na Rzeszowszczyźnie 1945–1947. Lata walki*. Fosze, Rzeszów.

Daszkiewicz, 2000

Daszkiewicz, A.: *Referendum i wybory w województwie rzeszowskim w latach 1946–1947*. Oficyna Wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej, Rzeszów.

Daszkiewicz, 2001

Daszkiewicz, A.: *Wybrane zagadnienia polityczne sytuacji przedwyborczej na Rzeszowszczyźnie (1946–1947 r.)* [w:] *Pamiętny rok 1947*. Red. M.E. Ożóg, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, Rzeszów.

-
- Dudek–Zblewski, 2008
Dudek, A. – Zblewski, Z.: *Utopia nad Wisłą. Historia PRL*, Wydawnictwo Szkolne PWN, Warszawa.
- Kersten, 1989
Kersten, K.: *Jałta w polskiej perspektywie*. Aneks, Londyn–Warszawa.
- Łach, 1995
Łach: *Polskie Stronnictwo Ludowe w latach 1945–1947*. Wydawnictwo „Marpress”, Gdańsk.
- Matus, 2015
Matus, B.: *Człowiek niezłomny. Władysław Kojder 1902–1945*. Oficyna Naukowa, Warszawa.
- Nawrocki, 1998
Nawrocki, Z.: *Zamiast wolności. UB na Rzeszowszczyźnie 1944–1949*. Instytut Europejskich Studiów Społecznych w Rzeszowie, Rzeszów.
- Oseńkowski, 2000
Oseńkowski, C.: *Wybory do sejmu z 19 stycznia 1947 roku w Polsce*. Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- Ostasz, 2006
Ostasz, G.: *Okręg Rzeszowski Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość”. Model konspiracji, struktura, dzieje*. Oficyna Wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej, Rzeszów.
- Ożóg, 2008
Ożóg, M. E.: *Nowosielce – czerwiec 1936 roku [w:] Historia. Polityka. Społeczeństwo. Księga dedykowana Profesorowi Henrykowi Cimkowi*. Red. W. Bonusiak. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
- Paczkowski, 1993
Referendum 30 czerwca 1946 r. Przebieg i wyniki. Oprac. A. Paczkowski, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa.
- Paczkowski, 2005
Paczkowski, A.: *Pół wieku dziejów Polski*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Pietrow, 2015
Pietrow, N.: *Nowy ład Stalina. Sowietyzacja Europy 1945–1953*. Demart, Warszawa.
- Siedziako, 2013
Siedziako, M.: *Polacy głosują, PPR decyduje*. „Pamięć.pl” 2013, nr 1 (10).
- Sowa, 2011

Sowa, A. L.: *Historia polityczna Polski 1944–1991*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.

Tomaszewska, 1983

Spis posłów do Krajowej Rady Narodowej 1943–1947. Oprac. A. Tomaszewska, Biblioteka Sejmowa, Warszawa.

Turkowski, 1992

Turkowski, R.: *Polskie Stronnictwo Ludowe w obronie demokracji 1945–1949*. Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa.

Turkowski, 2014

Turkowski, R.: *Ujawnienie się struktur politycznych Stronnictwa Ludowego „Roch” – powstanie Polskiego Stronnictwa Ludowego (1945–1946) [w:] Represje wobec wsi i ruchu ludowego (1944/1945–1989)*, t. 5: *Losy żołnierzy Batalionów Chłopskich oraz działaczy Stronnictwa Ludowego „Roch” po II wojnie światowej*. Red. A. Indraszczyk, M. Krzysztofiński, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Oddział w Rzeszowie, Warszawa–Rzeszów.

Wierzbieniec, 2008

Wielki Strajk Chłopski w 1937 r. Uwarunkowania i konsekwencje. Red. W. Wierzbieniec, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.

Wolsza, 1998

Wolsza, T.: *Rząd RP na obczyźnie wobec wydarzeń w kraju 1945–1950*, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa.

Wójcik, 2010

Represje aparatu komunistycznego wobec Polskiego Stronnictwa Ludowego na Rzeszowszczyźnie w latach 1945–1949. Oprac. B. Wójcik, Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Rzeszów.

Wrona, 1995

Wrona, J.: *System partyjny w Polsce 1944–1950. Miejsce – funkcje – relacje partii politycznych w warunkach budowy i utrwalania systemu totalitarnego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.

Wrona, 1999

Kampania wyborcza i wybory do Sejmu Ustawodawczego 19 stycznia 1947. Oprac. J. Wrona, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa.

Wrona, 2007

Wrona, J.: *Wybory 1947 roku. Ordynacja, przebieg i konsekwencje wyborów do Sejmu Ustawodawczego [w:] Koniec jałtańskich złudzeń. Sfałszowane wybory – 19 I 1947*. Red. M. Wenklar, Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Kraków.

Rövidítések feloldása

PPR – Polska Partia Robotnicza [Lengyel Munkáspárt]

PPS – Polska Partia Socjalistyczna [Lengyel Szocialista Párt]

PSL – Polskie Stronnictwo Ludowe [Lengyel Népi Párt]

PUBP – Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego [Állambiztonság Járási Hivatala]

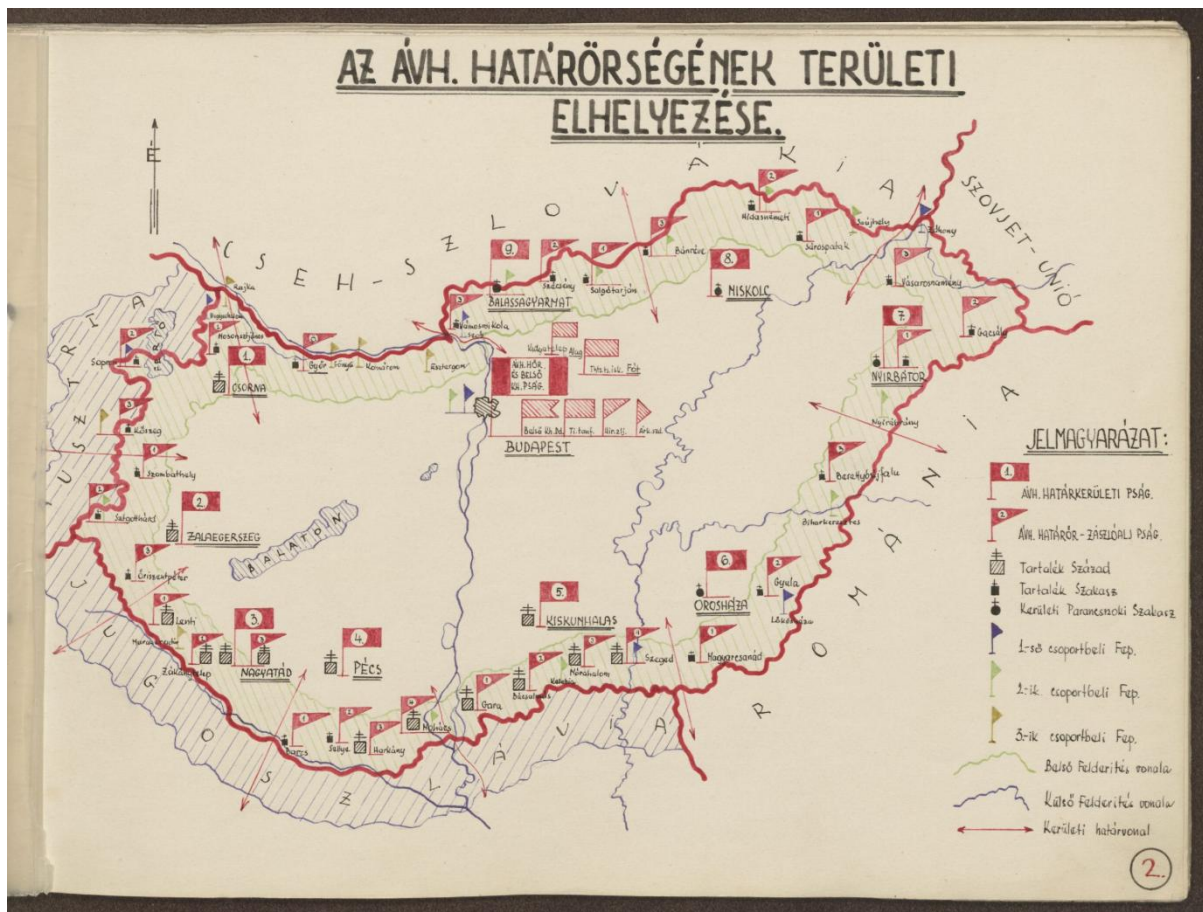
Disszidálási kísérletek földön, vízen, levegőben 1950–1956

Bevezetés, szervezeti változtatások

A magyar pártvezetés szovjet hatásra jelentős mértékben túlértékelt a nemzetközi helyzet éleződését, ezért 1949 novemberében újabb erősítést határozott el a déli határon és kisebb mértékben a nyugati határon is.¹ A honvéd határőrség belügyi szervezetbe való integrálása az MDP KV Államvédelmi Bizottságának 1949. április 26-ai ülésén már felvetődött, a végrehajtás azonban az év végére maradt. A honvédség teljes egészében az addigi szervezésben, létszámmal, anyaggal adta át a határőrséget az ÁVH-nak, és ezzel létrejött a „zöld ávó”. A határőrség alárendelése szovjet mintára zajlott le, és az ÁVH függetlenítésével egyidejűleg került rá sor. A határőrizet a honvédelem rendszeréből nem a rendvédelmi rendszerbe, hanem közvetlenül az ekkor kialakuló belbiztonsági rendszerbe került. Mivel a katonai elhárítást is az ÁVH szervezetébe olvasztották, a hatóság a honvédelmi rendszerhez is kapcsolódott.² 1949. december végén tehát az Államvédelmi Hatóságot és a honvéd határőrséget összevonták, és ugyanekkor lett önálló főhatóság az Államvédelmi Hatóság. Az ÁVH a Minisztertanács alá tartozott, vezetőjét a Minisztertanács előterjesztésére az Elnöki Tanács nevezte ki, illetve mentette fel. A rendőrséggel való szervezeti kapcsolata megszűnt, felügyeletét közvetlenül a Minisztertanács egyik tagja, Kádár János belügyminiszter gyakorolta.³

A határőrség államvédelmi rendszerbe illesztése a feladat méretéhez és súlyához viszonyítva túlzottan gyorsan és előkészítés nélkül zajlott le 1949 végén. Az államvédelmi tisztekből álló bizottság pár nap alatt átvette a határőrség szervezete feletti intézkedés jogát. Szalvai Mihály vezérőrnagyot felmentették tisztségéből, eltávolították a helyetteseit és az összes osztályvezetőt is, illetve minden határvadász zászlóalj élére államvédelmi tisztet neveztek ki, akik azonban csak felszínes határőrizeti ismeretekkel rendelkeztek. Az államvédelmi irányítás garantálta, hogy a szovjet tanácsadók által közvetített szervezet, eljárás és szabályzat a lehető leggyorsabban gyökeret verjen az ÁVH Határőrségénél. A következő egy évben teljesen átalakították a határőrséget, és a szovjet határőrség kicsinyített másává tették. A tiszti és a tiszthelyettesi állományt szinte teljes mértékben a szovjet katonai tanácsadó javaslata alapján cserélték megbizható káderekre.⁴

az ÁVH-ba integrált határőrség egységei 1955-ben. A térképen jól látható a határvonal mentén mindkét irányban kijelölt 15 kilométeres sáv, amelyben a határőrség felderítői illetékesnek tartották magukat.⁵

A legális határforgalom adatai az ötvenes években

1950-ben az országba útlevéllel belépők száma 15 879 fő volt, és a kiutazók száma pedig 15 545 fő. Ebből befelé 829 fő volt az osztrák állampolgár, és 590 fő a német. Szovjet állampolgár 1698 jött hozzánk, és 1145 utazott ki. A jugoszláv állampolgárok közül 40 lépett be Magyarországra, és 51 lépett ki. Az osztrák határt magyar útlevéllel 2388 fő lépte át befelé, és 3100 fő kifelé. A jugoszláv határon magyar útlevéllel 77 fő lépett ki, és 15 fő lépett be. A szovjet határon 1666 fő lépett be, és 2479 fő lépett ki. A román határon 1974 fő lépett be, és 1671 fő lépett ki. A csehszlovák határ volt a legforgalmasabb, itt 9852 fő lépett be magyar útlevéllel, és 9433 fő lépett ki. A légi forgalom sem volt túl nagy, Ferihegyen 1807 magyar állampolgár lépett be, és 1998 lépett ki.⁶

Az ötvenes években a magánjellegű utazások igen korlátozottak voltak, a tiltott határátlépést pedig rendkívül szigorúan büntették ebben az időszakban. 1950 márciusában útlevéllel 1050 fő lépett be, és 530 fő lépett ki. Az osztrák határ mentén magyar útlevéllel 189 fő lépett be, és 163 fő lépett ki. A jugoszláv határ mentén 3 fő lépett be, kilépő pedig egyáltalán nem volt.⁷ A hiányos és nem teljes képet mutató adatok tehát azt mutatják, hogy az eleve nagyon alacsony legális utasforgalom 1948 vége és 1950 eleje között tovább csökkent, és 1950 első negyedévére, amikor már az ÁVH keretei között működött a határőrség, minimálisra csökkent.

A személyforgalomban 1952-ben 30 536 fő külföldi állampolgár lépett be, 1953-ban pedig 69 756 fő. Osztrák viszonylat 1953-ban 17 923, jugoszláv viszonylat 209 fő. Kilépő

külföldi állampolgár 1952-ben 30 007 fő, 1953-ban 54 722 fő. Kilépő magyar állampolgár 1952-ben 16 483 fő, 1953-ban 20 530 fő. Osztrák viszonylatban 1953-ban 1941 fő lépett ki, jugoszláv viszonylatban 39 fő.⁸

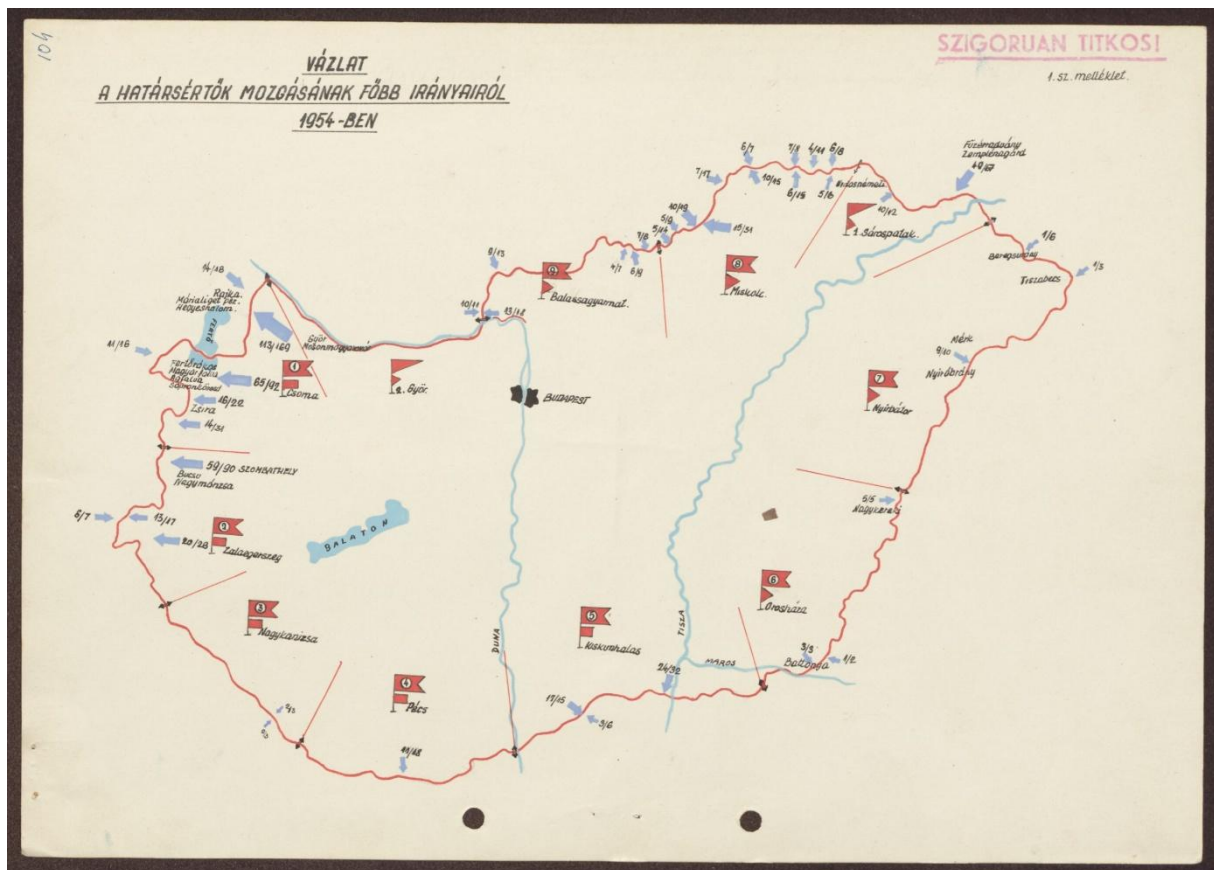
Év	1952	1953
Belépő külföldiek száma	30 536 fő	69 756
Kilépő külföldiek száma	30 007	54 722
Kilépő magyar állampolgár	16 483	20 530

Összehasonlításaként érdemes megjegyezni, hogy 1953-ban összesen 11 904 kiutazási kérelem volt Magyarországon, és kapitalista országba mindössze 3 magánutazási kérelmet engedélyeztek. 1954-ben 95-öt, 1955-ben pedig már 827-et, és 900 fő Jugoszláviába is elutazhatott.⁹

A tiltott határátlépés büntetésének újabb szabályozása

Miután az Államvédelmi Hatóság bekebelezte a határőrséget, hamarosan a tiltott határátlépés újbóli szabályozására is sor került. A BTÁ, vagyis a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve Általános Részéről szóló 1950. évi II. törvény, amely 1951. január 1-jén lépett hatályba, az állam külső biztonsága elleni bűncselekmények közé sorolta a tiltott határátlépést és az útlevéllel való visszaélést.¹⁰ Az 1950. évi II. törvény 48. § (1) bekezdése szerint büntettet követett el és öt évig terjedő börtönnel büntették azt, aki más nevére szóló útlevelet vagy a határ átlépésére jogosító egyéb okiratot használt, a saját nevére vagy harmadik személy nevére szóló útlevelet másnak átengedte, magáról vagy útítársáról hamis bejelentést tett, a hatóságot a határ átlépésére való jogosultsága tekintetében félrevezette, vagy a határt meg nem engedett módon lépte át. Hat hónaptól öt évig terjedő büntetést kaphatott az a személy, aki a fenti bűncselekmények elkövetéséhez segítséget nyújtott.¹¹ A hamis útlevelet használókat közokirat-hamisítás miatt is felelősségre vonták.¹² A 49. § (1) bekezdés c) pontja szerinti büntettet követett el az, aki a szárazföldi, vízi vagy légi közlekedés biztonságát veszélyeztette. A büntetés 6 hónaptól öt évig terjedő börtön lehetett.¹³ A honvédelem érdekeit sértő bűncselekmények közé sorolták, ha a hadköteles az ország területét a törvényes rendelkezések ellenére engedély nélkül elhagyta vagy a kapott engedély korlátait túllépte. A büntetése két évig, háború esetén öt évig terjedő börtön lehetett. Ha távolmaradásával kivonta magát a hadkötelezettség teljesítése alól, akkor öt évig terjedő börtönnel lehetett sújtani.¹⁴ A 172. § (1) bekezdése szerint egy évtől 5 évig terjedő börtönbüntetést kaphatott az, aki tevékenységével vagy mulasztásával a szárazföldi, a vízi vagy a légi közforgalmú közlekedés biztonságát szándékosan megzavarta.¹⁵ A határőrség egységeinek egyébként össze kellett gyűjteni a határsértők által használt eszközöket, a módszerekről beérkező adatokat és a tapasztalatokat fel kellett dolgozniuk. Az összegyűjtött eszközökből egy múzeumot akartak létrehozni, ahol ezeket kiállították volna.¹⁶

A határsértések száma és iránya az ötvenes években

A legtöbbben a nyugati határon kíséreltek meg tiltott határátlépést¹⁷

1951 és 1953 között az egyik kimutatás szerint összesen 12 083 határsértés történt, amelyből 1748 volt sikeres, vagyis korabeli elnevezéssel büntetlen határsértés.¹⁸

Visz.		1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959
Nyugat	Jts. összesen	1742	1452	886	625	549	1004	26352	16954	740	
	Bhs. összesen	216	354	192	86	101	175	3252	1278	49	
	Bhs. kifelé	187	315	168	72	89	169	3100	1067	47	
	Bhs. befelé	29	39	24	14	12	6	152	211	2	
	Fiatalkorú elf. 20-ig.							318	6079	366	
	Elfogott ügynök	6	23	37	36	5	9	2	25	9	
	Razziák száma	11	57	40	35	37	44		47	56	
	Fegyver haszn.	41	36	29	20	10	14		26	16	
	Átadások sz.	154	99	64	20	24	14	33	51	4	
	Létszám	tiszt egyéb	255 3558	255 3558	364 4279	365 4283	399 4445	488 4628	575 5085	618 6362	629 6509
Dél	Jts. összesen	692	549	516	385	213	297	1265	6588	706	
	Bhs. összesen	142	190	169	89	42	31	138	1072	63	
	Bhs. kifelé	84	130	137	73	39	31	127	1015	43	
	Bhs. befelé	58	60	32	16	3		11	57	20	
	Fiatalkorú elf. 20-ig.							126	634	231	
	Elfogott ügynök	74	15	84	43	10			5	4	
	Razziák száma	33	79	51	42	13	20		35	91	
	Fegyver haszn.	21	22	24	10	1	4		12	16	
	Átadások sz.	1	1			1	26	48	656	110	
	Létszám	tiszt egyéb	419 6414	419 6414	610 6390	610 6490	610 6482	645 5895	451 4397	315 2963	318 3066
Egyéb	Jts. összesen	2441	1295	920	600	767	609	1275	1517	505	
	Bhs. összesen	116	116	54	24	67	48	49	58	33	
	Bhs. kifelé	68	71	34	15	33	48	33	38	14	
	Bhs. befelé	48	45	20	9	34		16	20	19	
	Fiatalkorú elf. 20-ig.							296	402	142	
	Elfogott ügyn.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Razziák száma	13	52	34	15	8	7		6	19	
	Fegyver haszn.	24	27	20	9	5	3		7	7	
	Átadások sz.	437	273	177	174	147	160	146	664	136	
	Létszám *	tiszt egyéb	739 6192	739 6192	935 5999	975 5854	1431 5609	1043 4244	739 3763	717 3928	714 3667

* A csehszlovák, román és szovjet viszonylat, valamint a Pság. és közvetlenei is ebben szerepelnek.

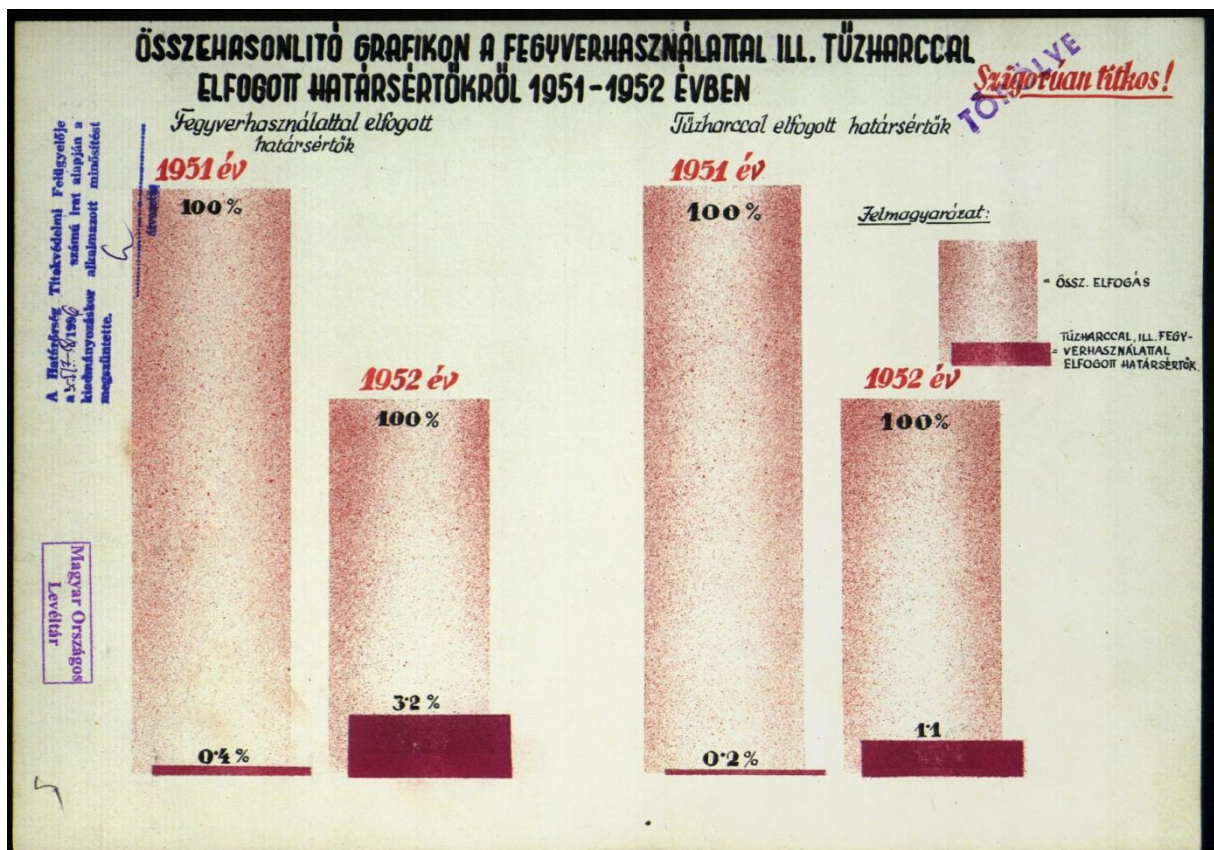
A határsértések száma 1950 és 1958 között 19

Az 1950. évi határőrizeti nyilvántartás szerint abban az évben 43 eredményes fegyverhasználat volt, ebből 30 kifelé igyekvő menekülő ellen, 13 pedig befelé irányuló határsértés során. További 40 eredménytelen fegyverhasználat történt az évben, ebből

27 kifelé irányuló, 13 pedig befelé irányuló határsértés során történt. Az osztrák határon összesen 27 eredményes fegyverhasználat volt, ebből 17 kifelé igyekvő, 10 pedig befelé haladó határsértő ellen, és 14 eredménytelen eset is volt. Jugoszláv viszonylatban 7 eredményes fegyverhasználat volt, ebből 6 kifelé és egy befelé. Ugyanakkor 14 eredménytelen fegyverhasználat is történt. Érdekes, hogy csehszlovák viszonylatban ebben az évben 10 eredményes és 11 eredménytelen fegyverhasználat, román viszonylatban 2 eredményes és egy eredménytelen, szovjet viszonylatban pedig egy eredményes fegyverhasználat volt egy kifelé irányuló határsértés során.²⁰

Ugyan nem határsértés közben történt, de az ötvenes évek kíméletlen viszonyaira jellemző a következő eset. A karapancsai őrs állományába tartozó Baki János államvédelmi őrmester unaloműzésből verebekre lövöldözött a Holt-Duna partján, majd mikor megunta, töltött puskával ment vissza az őrs udvarára, ahol átadta a fegyvert Hegedűs Jánosnak. Odalépett hozzájuk Kovács Gábor államvédelmi alhadnagy, az őrs parancsnoka, és átvette a fegyvert, amivel célba vette a szomszéd udvarban lévő kút mellett álló Szulmányi Irént, aki éppen vizet húzott. Amikor elsütötte a fegyvert, akkor derült ki, hogy az töltve volt, és halálosan megsebesítette az áldozatot. A lány apja és bátyja azzal vádolta a határőröket, hogy emberekre vadásztak. „A veréb nem is elég, hanem emberre vadásznak.” Az áldozat szüleit 2000 Ft segélyben részesítették, majd a Budapesti Központi Katonai Ügyészség 1951. január 8-án vádat emelt Kovács Gábor ellen gondatlan emberölés miatt, az eljárás eredményéről azonban egyelőre nem találtam adatot.²¹

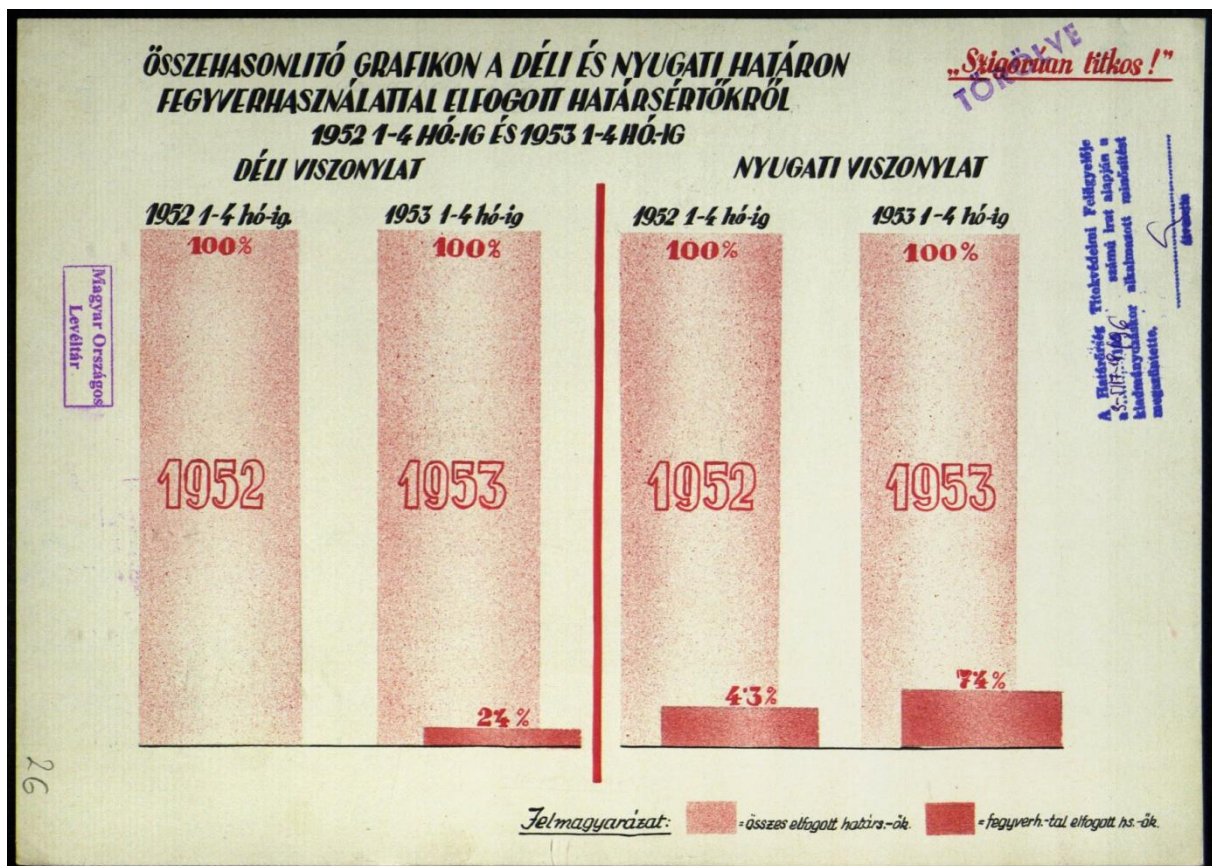
A fegyverhasználatról készített grafikon az ötvenes évekből²²

Erőszakos áttörési kísérletek

A legális határátlépési lehetőségek szinte megszűntek, ezért az illegális határátlépés került előtérbe. A szigorú határőrizet miatt gyakran került sor erőszakos kísérletre is.

Ezek pontos számát nem tudjuk, néhány kirívó esetet azonban megőriztek a dokumentumok.

1949. április 11-én egy gépkocsi közelítette meg a határt a 11. határvadász zászlóalj területén, Bácsbokod és Gara között, a Milácski-tanya mellett. A lesállásban figyelő magyar határőrök igazoltatni akarták, az autó meg is állt egy pillanatra, majd amikor a határsértők észrevették, hogy magyar határvadászokkal és nem jugoszláv határőrökkel van dolguk, megpróbáltak elmenekülni, a sofőr gázt adott és a határ felé hajtott. Bognár Gyula járőrparancsnok ekkor három lövést adott le a kocsira, ennek következtében a gépjármű a jugoszláv oldalon, a határtól körülbelül 60 méterre meg is állt, és üzemképtelenné vált. A járőrtársa nem tüzelt, mert beragadt a fegyvere. A kocsiban két rendőrtiszt és két polgári ruhás személy ült a sofőrön kívül, és az egyikük valószínűleg meg is sebesült. A jugoszláv oldalon határőrök várták őket, de a kocsit nem tudták beindítani, később lovakkal vontatták el a járművet.²³

A fegyverhasználatról készített grafikon az 1952/1953-ból²⁴

1950. szeptember 7-én a magyar határőrök erőszakos áttörési kísérlet közben lelőtték Davidovics Mózes határsértőt a rajkai őr területén. A fegyverhasználat a magyar-csehszlovák-osztrák hármastól a pozsonyi út felé, körülbelül kétszázötven méterre történt. Rajka irányából egy gépkocsi érkezett a németjérfalui útra vezető taligaútra, és a műszaki zár felé haladt. A járőr karjelzéssel akarta megállítani a kocsit, amely nagyobb sebességre kapcsolott, és megpróbálta elütni a határőrt. A járőrök tüzet nyitottak a teherautóra, amely a nyomsvánon megsüllyedt, lelassult, de elérte a műszaki zárat. A drótkadály megfogta a teherautót, amelynek leállt a motorja, és ezután már csak egy métert haladt, majd leállt. Ezután mindkét ajtó kinyílt, egy-egy páncéllemez hullott ki a fülkéből, majd két férfi is kiugrott a járműből, és megpróbáltak átjutni Csehszlovákiába. A határőrök azonban tovább tüzeltek, az egyik határsértőt öt lövés érte, és a helyszínen meghalt, mint később kiderült azonban, ez már csehszlovák területen volt. A másik határsértőt szintén eltalálták, de el tudott menekülni. A teherautóban 19 disszidálni akaró személy volt, akik egy rejtekhelyen rejtőztek a raktérben.²⁵

Disszidálás vonattal

A vasúti közlekedés segítségével is sokan akartak Nyugatra jutni. Adamcsek Józsefet hosszasan foglalkoztatta a gondolat, hogy kijusson Koreába, ez azonban nem tűnt kivitelezhetőnek számára. 1954. július 15-én Barta László nevű ismerősével elhatározta, hogy a Bécsbe menő nemzetközi gyorsvonattal illegálisan Nyugatra szökik. „Elhatározásom után vettem egy fél liter rumot és két tábla csokoládét. Más előkészületet nem tettem” – vallotta később, az elfogása után.²⁶ Az volt az elképzelésük, hogy Győrre a vasúti kocsiban utaznak, utána pedig a sötétség leple alatt bebújnak a kocsi alá, és ott megkapaszkodva utaznak Hegyeshalomig, majd keresztül a határon. 1954. július 15-én 21 óra 20 perckor felültek a Keleti pályaudvarról induló nemzetközi gyorsvonatra. Jegyet nem váltottak, hanem felmásztak a csomagszállító kocsin lévő fékezőfülkébe. Komáromban azonban megdöntötték magukat, leszálltak a vonatról, és ott töltötték az éjszakát és a következő napot. Közben megtudták, hogy Győrbe nem kell határszav-igazolmány, ezért július 15-én éjjel ismét felszálltak a nemzetközi gyorsvonatra, és ott váltottak jegyet Győrre. Hamarosan jött a vonaton a határőrség ellenőrző járőre, és igazoltatta őket. Mivel nem tudtak elfogadható magyarázatot adni, hogy miért akarnak Győrbe utazni, a városba érve leszállították őket a vonatról, és a győri önálló határőr zászlóalj parancsnokságán kihallgatták a két fiatalembert. A kihallgatás során végül bevallották, hogy Ausztriába akartak szökni. A Pestvidéki Járásbíróság 1954. október 1-jén Adamcsek Józsefet tiltott határátlépés kísérletének büntette miatt három év börtönre ítélte, és négy évre a közügyektől is eltiltotta. Bartha László 2 év hat hónap börtönt kapott, és három évre megfosztották az állampolgári jogaitól.²⁷

Kabdebó Tamás egyetemi hallgató 1955 márciusa óta foglalkozott azzal a gondolattal, hogy valamilyen módon kijusson a varsói VIT-re, mivel az ott gyűjtött élmények és tapasztalatok alapján regényt akart írni. 1955. július 30-án, a reggel 7 óra 30 perckor Budapestről induló VIT-vonatra felült, és a vonat tetején Szobig utazott. Szobon azonban leugrott a vonatról, mert meg akart mosakodni az állomáson. Amikor leszállt a vonatról, a határőrizeti szervek igazolásra szólították fel. Az utazás célját nem tudta kellőképpen megindokolni, ezért előállították. A kihallgatása során vallomást tett a szökési szándékáról. A Budapesti VII. Kerületi Bíróság 1955. december 7-én tiltott határátlépés kísérlete miatt 4 hónap és nyolc nap börtönbüntetésre ítélte, és az előzetes letartóztatással kitöltöttnek vette a büntetést.²⁸

Disszidálási kísérlet hajón

A mohácsi révkapitányság 1950. október 5-én átvizsgálta a Szovjet–Osztrák Hajózási Vállalat Kurszk nevű géphajóját és a vontájában lévő hat uszályt, és tíz magyar állampolgárt talált a T-29 és a T-1600 számú uszályokban, akik illegálisan akartak Románián keresztül Izraelbe disszidálni. A pécsi felderítő osztály hallgatta ki őket, ennek során kiderült, hogy Budafokon, a Déli kikötőben szálltak fel a két uszályra. A tíz menekülőt, valamint a két uszály személyzetét is letartóztatták.²⁹

Az 1950. október 5-éről 6-ára virradó éjszaka elfogott tíz főn hálózati információk alapján kerítették kézre. Az a két hajókormányos segítette a menekülőket, akik a két uszályt vezették. A hajó Bécsből jött, már ott megegyeztek az embercsempészekkel a szöktetési díjról. A kiszökni akaró tíz főn kívül a kilenctagú embercsempész társaságot is felderítették és letartóztatták, ők a Szovjet–Osztrák Hajózási Vállalat alkalmazásában álltak kormányosként és matrózként. A disszidenseket az uszály fenékkerében, különböző üregekben, lyukakban helyezték el. A kapitány a vizsgálat szerint nem tudott az embercsempészésről. Térképvizsgálat is van.³⁰

Regős Ottó 1951. október 4-én a sógora, Szigeti Endre segítségével szökött Ausztriába. Szigeti Endre a Béke nevű folyami teherszállító hajó embercsempészetével is foglalkozó kapitánya volt, és a kabinjában kialakított rejtkehelyen elbújtatta Regős Ottót, aki így az ellenőrzést kijátszva elhagyta az országot. A hajóból Hainburgban szállt ki, Bécsben pedig jelentkezett a bécsi CIC-központban (Counter Intelligence Corps), ahol menedéket kért. 1952. január 7-én Welsbe vitték, ahol az ottani CIC kihallgatta a magyarországi helyzetről. 1952 végén a welsi 1001-es lágerbe került, majd 1952. július 5-én Salzburgban beszervezték kémtevékenység folytatására. 1952. augusztus 23-áig tartott a kiképzése, szeptember 14-én pedig egy amerikai repülőgépen Triesztbe utazott, ahol azt a feladatot kapta, hogy térjen vissza Magyarországra és építsen ki kapcsolatokat, szervezzen be ügynököket. A megbízói elkísérték a magyar határra, ahol 1952. szeptember 16-án Regős Ottó egy háromméteres deszka segítségével átúszta a Drávát, és három napig a magyar műszaki zár közelében várta az átszökésre alkalmas pillanatot. Szeptember 19-én 20 óra körül a pécsi határőr-kerület szentborbási őrsének közelében drótvágóval átvágta a kerítést, átmászott a drótkadályon, a nyomsávon pedig hátrafelé haladva ment keresztül. Az éjszakát a közelben elbújva töltötte, másnap hajnalban továbbindult, másfél-két órát gyalogolt, majd a magyar határőrök észrevették és letartóztatták. Elfogásakor megsérült, egy ideig a Mosonyi utcai kórházban ápolták. A Budapesti Megyei Bíróság 1953. február 10-én hozott ítéletében folytatólagosan elkövetett kémkedés, kémkedésre vállalkozás és kétrendbeli tiltott határátlépés büntette miatt halálra és teljes vagyonelkobzásra ítélte. A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága 1953. április 13-án a fő- és a mellékbüntetésre vonatkozó ítéletet helybenhagyta. Regős Ottót 1953. május 29-én kivégezték.³¹

1956. augusztus 20-án a Pozsonyba tartó kirándulóhajón 5 magyar állampolgár is utazott, és a csehszlovák-osztrák határnál a vízbe ugrottak, majd az osztrák part felé úsztak. A csehszlovák határőrök felszólították őket, hogy térjenek vissza a hajóra, és mentőövet is dobtak nekik. Miután nem tettek eleget a felszólításnak, tüzet nyitottak rájuk, majd motorcsónakkal üldözőbe vették őket. A csehszlovák határőrök végül egy főt elfogtak, egy főt lelőttek, két másik személyre pedig „motorcsónakkal rámentek, mivel nem adták meg magukat”.³²

További különleges esetek

1952. május 9-én a pécsi kerület szentborbási őrsének területén a határőrök észrevették, hogy egy személy úszva akar a Dráván keresztül Jugoszláviába jutni. Egy magasfigyelőből tüzet nyitottak rá, és a sokadik lövésre eltalálták. Ezután motorcsónakkal és csákyával átvizsgálták a folyómedret, de a holttestet nem találták meg. Az áldozat Hörömbölyi Lajos szigetvári lakos volt. 1952. április 28-án szökött meg a kazincbarcikai munkatáborból, ahol a büntetését töltötte.³³

1955. október 8-án a csornai kerület kőhídtelepi őrsének területén egy traktorral szökött át Ausztriába Tar Ferenc és Örkényi József. Mindkét férfi a Győri Növényvédelmi Állomás alkalmazásában állt, október 5-én Pinnye községben kellett permetezniük. Ezután nem tértek vissza állomáshelyükre, hanem a környéken maradtak, és október 8-án egy Zetor gyártmányú traktorral keresztülhajtottak a műszaki záron, amelyet egy nyolcvanméteres szakaszon erősen meg is rongáltak, majd osztrák területre távoztak.³⁴

A zalaegerszegi kerület horvátlövői őrsének területén 1955. december 8-án négy fő egy teherautóval keresztülhajtott a műszaki záron, és Ausztriába menekült. A határőr járőröknek nem volt gyanús a teherautó, mert a tejbegyűjtő kocsik is ugyanebben az időszakban járt a környéken. A teherautó az aknamezőn való átjutás közben egyébként egy aknát is felrobbantott, de a kocsik utasai nem sebesültek meg. A határvonalat képző Pinka folyón azonban nem tudott átmenni, annak a magyar oldalon lévő partján állt meg. A határsértést Soltész Béla, Mutri Aladár, Fábian Ferenc és Nagy Béla követte el, mindannyian a Szombathelyi Hídépítő Vállalat alkalmazottai voltak, így engedéllyel

tartózkodtak a határövezetben. December 8-án éjjel két órakor indultak el a teherautóval, amelyet vaslemezekkel tettek golyóállóvá, az aknarobbanások elleni védekezés érdekében az ülések alá pedig téglákat raktak. Horvátlövő közelében egy olyan ponton mentek át a műszaki záron, ahol a műutat és a határt mindössze száz méter választotta el egymástól. Az aknarobbanás ugyan megsértette a kocsi futóművét, de el tudtak menni vele a folyópartra, majd átúszták a Pinka medrét, és így jutottak osztrák területre.³⁵

A csornai kerület fertőrákosi őrskének területén 1955. április 27-én este 18 és 19 óra között Kovács Tivadar soproni lakos a magasfigyelőben tartózkodó két határőrt pálinkával leitatta, ezután mindkettejüket leütötte, fegyverüket elvette, majd a nyolcéves fiával együtt Ausztriába szökött. A fegyvereket a műszaki zárnál hagyta.³⁶

Disszidálások repülőgéppel

A menekülőkhöz számtalan módon igyekeztek elhagyni az országot. A műszaki akadályon, vagyis a vasfüggönyön talán úgy lehetett a legegyszerűbben és legkényelmesebben átjutni, ha a menekülő személy átrepült felette.

Az egyik állambiztonsági tájékoztató szerint a világon az első gépeltérítés és légi túszedés 1930 februárjában történt, amikor egy perui gépet foglaltak el légi kalózkodókkal. Európában 1947-ben történt hasonló eset, amikor egy Törökországba tartó román polgári repülőgépet kerített a hatalmába három utas. A beszámoló szerint a nagyvilágban a nyolcvanas évek közepéig körülbelül hatszáz gépeltérítés történt, ezek a merényletek mintegy hatszázötven ember életét követelték. A légi terrorizmus a hatvanas évek végén érte el a csúcspontját, és 1980-ig nem növekedett tovább, hanem nagyjából stagnált.³⁷ A magyar belföldi légi közlekedés működése idején több alkalommal is történt géprablás. A magyar gépeltérítők célja többnyire csak az volt, hogy kijussanak az országból, politikai követeléseket általában nem fogalmaztak meg. A nemzetközi repülés biztonsági szabványait egyébként a Nemzetközi Polgári Repülési Szervezet (International Civil Aviation Organisation, ICAO) szerkesztette meg, amely 1944 novemberében alakult meg, de az ötvenes években még gyerekcipőben járt a gépeltérítések elleni védekezés. Magyarországon a belföldi járatok biztonságát az Államvédelmi Hatóságnak kellett megteremtenie, ennek érdekében civil ruhás államvédelmi tisztek, vagyis fegyveres őrök utaztak a hazai járatokon. A magyar légitársaság és az ÁVH úgynevezett repülőgép-kísérők alkalmazásával akarta megakadályozni a gépeltérítéseket. A kísérők civil ruhában és fegyverrel szálltak fel a belföldi járatokra, és az volt a feladatuk, hogy az utasok között elvegyülve megakadályozzák az esetleges gépeltérítéseket. 1953. november 6-án tíz fő volt állományban ilyen feladattal az ÁVH-nál.³⁸

A repülőgéprablás súlyos bűncselekménynek számít minden társadalmi rendszerben, és társadalmi veszélyessége miatt a törvény a géprablást szigorúan büntette.³⁹ A cselekmény korabeli magyar büntetőjogi megítélését a BHÖ 48/A. pont (2) bekezdése tartalmazta, és a repülőgép fegyveres elrablása útján elkövetett tiltott határátlépés megvalósítását 15 évig terjedő börtönnel sújtotta. Csoportos vagy fegyveres elkövetés esetén pedig akár a legsúlyosabb büntetést, halálbüntetést is kiszabhattak a korabeli bíróságok. A BHÖ 48/B. pontja az előkészületi cselekményt is 10 évig terjedő börtönnel rendelte büntetni, a 48/C. pont pedig feljelentési kötelezettséget írt elő, és ennek elmulasztását 5 évig terjedő börtönnel szankcionálta.⁴⁰

Ennek ellenére sokan megpróbálták repülőgépen elhagyni az országot azok közül, akiknek lehetőségük volt arra, hogy ezzel a módszerrel jussanak át a vasfüggönyön. Az akkor még létező belföldi polgári légi közlekedés, az országot keresztül-kasul átszelő légi járatok sok fiatal fantáziáját megmozgatták, a legtöbben azonban a beszélgetés vagy a tervezgetés fázisánál nem jutottak tovább. Az alábbi két ügy ebbe a típusba tartozott, a

résztevők inkább csak fontolgatták a lehetőséget, és szerettek volna valamilyen gyors és viszonylag kényelmes módon a szabad világ területére jutni. A jogszabályok azonban ezt is büntették, és a korszak viszonyai között gyakran az ártalmatlan beszélgetések és a baráti összejövetelek során elhangzott meggondolatlan mondatok is a politikai rendőrség tudomására jutottak.

1947 decemberében Klausz Sándor és néhány társa azt tervezte, hogy a Budapestről induló egyik MASZOVLET-gép felett átveszik az irányítást, Nyugatra szöknek, ahol csatlakoznak az emigrációhoz. A terv nem vált valóra, mert még azelőtt lebuhtak, hogy belekezdhetek volna a megvalósításába. A Budapesti Népbíróság öttagú különtanácsa 1948. december 10-én Klausz Sándort 1 év börtönre, Zsigmond Lajost és Csirke Ernőt pedig 9 hónap börtönre ítélte. Mellékbüntetésként mindhárom vádlottat 5 év hivatalvesztéssel, politikai jogainak ugyanilyen időtartamú felfüggesztésével és vagyona egynegyed részének elkobzásával is sújtotta. A negyedrendű Pajor Istvánt viszont felmentették. A Népbíróságok Országos Tanácsa Klausz Sándor börtönbüntetését 2 évre felemelte, a mellékbüntetés időtartamát pedig 10 évre változtatta. Pajor István esetében pedig új eljárást rendelt el.⁴¹ Az ügy egyik további szereplőjét, Székely Lászlót internálták.⁴²

1948 októberében Balla Barna, Cserján Attila, Biber András és néhány társa a miskolci személyszállító gépet akarta a hatalmába keríteni, hogy azzal Nyugatra szökjön. A terv a hatóságok tudomására jutott, ezután Balla Barnát 1949. január 25-én internálták, és Cserján Attila is erre a sorsra jutott.⁴³

A legkönnyebben a pilóták tudtak élni a gépeltérítés lehetőségével, és az első ismert sikeres szökést is repülőgép-vezetők hajtották végre. 1949. január 4-én vagy január 5-én a Budapest és Pécs között közlekedő MASZOVLET-járat gépét kormányozta Nyugatra Majoros János, Kiss István és Kun Miklós pilóta.⁴⁴ A gépen 24 fő tartózkodott, köztük 21 utas és a háromfős személyzet. Január 4-én a Budapestről 8 óra 40 perckor induló gép mentrendszerű pontossággal megérkezett Pécsre 9 óra 30 perckor. A pécsi utasok beszállása után 9 óra 45 perckor indult vissza a repülő, és Budapestre 10 óra 35 perckor érkezett volna. A pécsi utasok egy házaspár kivételével a repülőgép megérkezésekor az autóbusszal már kint voltak a repülőtéren. Bánkuti László, a repülőtér vezetője egy házaspár egyik tagját, Licht Arthurnét nem engedte felszállni a gépre, mert a nő nem érvényesítette a jegyét január 4-ére. A pilóta elvállalta volna a huszonkettedik utast, de a repülőtér vezetője nem adott rá engedélyt. Arra hivatkozott, hogy előző napon az orosz főnavigátor utazását sem engedélyezte létszámfelettiként, ezért most sem teheti ezt. A gép 11 perces késéssel, vagyis 9 óra 56 perckor szállt fel. 9 óra 59-kor minden összeköttetés megszakadt. Az út első felén a pécsi rádióállomással volt kapcsolatban a repülő, a második felén pedig a budapesti állomással kellett volna tartania a kapcsolatot a gépnek. Pécsen 11 óra 6 perckor tudták meg, hogy a gép nem érkezett meg a budaörsi repülőterre, mert nyugati irányban elhagyta az ország légterét. Az esettel összefüggésben Bánkuti Lászlót, a pécsi reptér vezetőjét 1949. január 6-án internálták, amit 1950. február 23-án megszüntettek, és rendőrhatalósági felügyelet alá helyezték a volt reptéri vezetőt.⁴⁵

Magyar sportrepülőgép leszállása Ausztria amerikai megszállási övezetében⁴⁶

1950. március 30-án Urbán István pilóta egy kisgéppel disszidált Ausztriába.⁴⁷ Ezt követően a szüleit és testvérét megtorlasként Kistarcsára internálták.⁴⁸ Az XZ-381 típusú repülőgép 1950. március 30-án szállt le Ausztriában, az amerikai zónában lévő Werfen község közelében. Az Egyesült Államok hatóságai őrt állítottak a gép mellé, és kifejezték hajlandóságukat arra, hogy visszaadják a repülőt a magyar hatóságoknak. A Közlekedési Minisztérium Szeles Ferencet, Lencse Károlyt és Pintér Vilmost jelölte ki a gép hazahozatalára, de végül Pintér Vilmos kiutazása elmaradt. Mivel a gép földet érésének helyszíne nem volt alkalmas arra, hogy biztonságosan felszálljanak vele, úgy

döntöttek, hogy teherautóval hozzák haza. A gép az Országos Magyar Repülőgép Egyesület tulajdonában volt, Szeles Ferenc ennek a szervezetnek a pilótája volt. Szeles Ferenc és Lencse Károly május 30-án érkezett Bécsbe, ahol felvették a kapcsolatot az amerikai követséggel. Az osztrák hatóságok nem siettek kiadni a magyar küldöttek vízumát, többször is el kellett halasztani az utat.⁴⁹

A gép átvételével kapcsolatban sem az osztrák, sem az amerikai hatóságok nem támasztottak nehézséget, így a kiküldöttek 1950. június 8-án érkeztek vissza a repülőgéppel, és az útról 1950. június 20-án tájékoztatták a Külügyminisztérium politikai főosztályán Majoros Ferencet. A Külügyminisztérium egyébként felkérte az ÁVH-t, hogy egy ideig tartsa szemmel a kiküldötteket. Az amerikai zónában nagy apparátussal várták őket az átadók, állandóan egy katonai személy és két civil ruhás kémelhárító kísérte őket. A kísérőik az amerikai életformát dicsérték, és a magas életszínvonalat emlegették: a „munkások autójáról, gyönyörű nőkről” beszéltek. Nőket is küldtek a közelükbe, és magánszemélyek igyekeztek rábeszélni őket a velük való mulatásra.⁵⁰ Az amerikaiak udvariasan és barátságosan bántak a magyar kiküldöttekkel. Az őket fogadó hadnagy magyar származású volt, Pető Józsefként mutatkozott be. A két civil a katonai rendőrség tagja volt, azzal a feladattal, hogy védjék meg a magyar küldötteket minden atrocitástól, főként a magyar menekültek esetleges zaklatásától. Az egyik magyar küldött érdeklődött arról, hogy mi történt a magyar pilótával, aki kiszökött a géppel, de nem kapott választ. Az egyik helybéli viszont elmesélte Urbán István leszállásának körülményeit. Eszerint a gép a délutáni órákban érkezett, és igen rossz időjárási körülmények között akart landolni. A felhőzet nagyon alacsonyan helyezkedett el, és esett az eső is, ami nagyban megnehezítette a tájékozódást. A gép sokáig körözött a levegőben, és leszállása után két személy szállt ki belőle. Másnap az osztrák lapok is megírták röviden, hogy a rossz időjárás miatt egy magyar gép szállt le a Werfen-Salzaú 39. számú birtokon.⁵¹ A gépet amerikai katonák őrizték, az átadásakor sértetlen és hiánytalan volt. A magyar küldöttek a birtok gazdájának 750 schillinget fizettek kártérítésként, az amerikai katonáknak pedig 500 schillinget az őrzésért. Az utolsó éjszakán a vendéglátóik igyekeztek rávenni a magyarokat, hogy maradjanak külföldön, de azok nem voltak hajlandóak erre. Budapestre több defekt után, június 7-én érkeztek a megbízottak. A gépet a budaörsi reptéren Kiss János hangármesternek adta át Szeles Ferenc repülőoktató és Lencse Károly gépkocsivezető, aki egyébként államvédelmi őrmester volt, és egy ideig Péter Gábor sofőrként is teljesített szolgálatot.⁵²

Egy sikeres és egy sikertelen gépeltérítési kísérlet

1956. július 13-án a MALÉV HA-LIG jelzésű Li-2-es típusú személyszállító repülőgépe 14 óra 7 perckor felszállt Ferihegyről, hogy a Budapest–Szombathely–Zalaegerszeg útvonalon teljesítse az aznapi járatot. 14 óra 53 perckor Szil község térségéből segélyjelzést adott le, majd 15 óra 10 perckor elhagyta Magyarország légterét. A határőrség egyik tagja, Márkus százados 15 órakor látta a gépet Hegyeshalom térségében 300-400 méteres magasságban, és Tóth tizedes, a mosonszentiváni légifigyelő-szolgálat egyik beosztottja is észlelte, hogy 15 óra 4 perckor 150 méteres magasságban Mosonmagyaróvár felett haladt a gép. A repülő 19 óra 30 perckor kényszerleszállást hajtott végre az NSZK-ban lévő Manching község mellett lévő amerikai katonai repülőtéren. A gépet Polyák György és hat társa térítette el, akik rendkívül erőszakosan vették át az uralmat a fedélzeten. Rajtuk kívül 14 utas és az öttagú személyzet tartózkodott a gépen. Az utasok közül kilenc fő menedékjogot kért, és mindössze öten tértek haza a személyzeten kívül.⁵³

Néhány hónappal később, 1956. október 15-én Merczel Gábor, Kutasi István, Kabók Sándor és Neckos Vasilis szintén a Budapest–Szombathely–Zalaegerszeg járatot akarta eltéríteni, hogy Nyugatra jusson. A repülőgépen tartózkodó államvédelmisek azonban árulás következtében felkészülten várták a géprablókat, és tüzet nyitottak rájuk, amikor azok Szombathely után akcióba akartak lépni. A biztonsági szolgálat tagjai Kutasi Istvánt

lelőtték, két másik támadót pedig megsebesítettek, és ezzel megghiúsították a géprablást.⁵⁴

Enyhülés és amnesztia

A kül- és belpolitikai környezet megváltozását eredményezte, hogy 1953. március 5-ével, Sztálin halálával lezárult egy korszak a Szovjetunióban. Magyarországon Nagy Imre vezetésével új politikai és gazdasági irányvonalat jelöltek ki. Az Államvédelmi Hatóságot a belügyminisztérium alá rendelték, a határőrség ugyan maradt az ÁVH kötelékén belül, a létszámát viszont csökkentették. Hamarosan enyhült a viszony az ország déli és nyugati szomszédjával is. Az 1950 és 1953 közötti időszakban a magyar–osztrák kapcsolatok is mélypontra voltak, a két ország között a politikai, a gazdasági és a kulturális érintkezés a minimumra csökkent. Az enyhülés első jelei 1953 őszétől voltak tapasztalhatóak, amikor a határesemények, határincidensek száma érezhetően csökkent. A magyar hatóságok lehetővé tették osztrák állampolgárok kiutazását, kiadtak elítélt vagy internált osztrák személyeket. Lezajlottak az első puhatolózó megbeszélések az osztrák részről elsődlegesnek tekintett vagyoni jogi kérdésekről, amelyek a Magyarországon lévő egykori osztrák tulajdont érintették. Sztálin halála után érezhető volt a magyar diplomácia nyitási kísérlete a diplomáciai kapcsolatok esetleges rendezésére. A következő esztendőben lényegesen javultak a gazdasági kapcsolatok, és felújították a hagyományos sporttalálkozókat. 1954 decemberétől a magyar politikusok beszédeiben rendszeressé váltak a jószomszédi kapcsolatok kialakítására való utalások. Az osztrák államszerződés megkötésének növekvő esélyével az aktivitás jelentősen fokozódott. A magyar külpolitika irányítói az enyhülést és a kapcsolatok sokoldalú bővítését szolgáló elképzeléseket fogalmazták meg ebben az időben.⁵⁵ A volt antifasiszta koalíció vezető országai 1955. május 15-én megkötötték Bécsben Ausztriával az államszerződést, és az 1955. július 27-én életbe lépett, miután az osztrák parlament, majd a Szovjetunió és a nyugati nagyhatalmak is ratifikálták. A szovjet hadsereg egységei szeptember 19-én elhagyták Ausztriát, és október 21-én az amerikai csapatok is távoztak. Az osztrák parlament október 26-án egyhangú szavazással törvénybe iktatta az örök semlegességről szóló törvényt.⁵⁶ Megszűnt Ausztria megszállása, elismerték semlegességét, amelyet a négy nagyhatalom garantált. Magyarország is elismerte és méltatta az osztrák semlegességet, de valójában nem volt teljes a bizalom a két ország között. Ezt mutatja, hogy még az államszerződés megkötésének évében, 1955-ben nagy határőrizeti erőket csoportosítottak át a déli, az északi és keleti határról Nyugatra, az osztrák határ közelébe.⁵⁷

Az SZKP XX. kongresszusán Jugoszláviát felmentették a korábbi vádak alól, és ismét a szocialista világregndszer részének fogadták el. Ez szükségtelenné tette a vasfüggönnyel a déli határon. A megváltozott nemzetközi helyzetben Magyarország szomszédos államokkal való kapcsolatában lehetővé és szükségessé vált a műszaki határázár felszámolása, amit Ausztria például a két ország közötti viszony döntő tényezőjének tekintett.⁵⁸

A fegyverhasználat terén is életbe léptettek bizonyos mértékű könnyítést, ami elsősorban a kommunista országokkal közös határra vonatkozott. Korábban ugyanis gyakran előfordult, hogy a járőrök a könnyebb megoldást választották a baráti államok felé eső határszakaszokon is, és üldözés helyett a fegyverüket használták, amit ekkor már rendkívül károsnak ítélt a határőrség vezetősége, mert ártatlan személyek veszítették életüket.⁵⁹

1955. szeptember 20-án a nyírbátori kerület nagylétei őrének határszakaszán a járőr halálosan megsebesítette Máté András nagylétei lakost, aki kórházba szállítás közben belehalt sérüléseibe. Máté András teheneket legeltetett, a járőrök felszólításától megijedt, és el akart szaladni. Másik esetben Csehszlovákiából áttévedt gépkocsira, magyar járművekre, de az Ipoly folyóban fürdőző gyermekekre is rálőttek a magyar

határőrök. A fegyverhasználati jog előírásainak merev alkalmazása nem egy esetben vértlen személyek halálát okozta. A határőrök nem mérlegelték azokat a körülményeket, amelyek indokolatlanná tették a fegyverhasználatot. A járőr csak akkor volt köteles használni a fegyverét, ha a szökés megakadályozására más mód nem volt. Egyéb esetben aránytalanul súlyos megtorlást alkalmaztak. Az utasítások szerint a fegyverhasználat előtt meg kellett kísérelni az elfogást, a célzott lövés előtt pedig fel kellett szólítani az elfogandó személyt, riasztólövést kellett leadni, csak utána lehetett célzott lövést alkalmazni. Ez alól a járőr elleni fegyveres támadás kivételt képezett. Baráti viszonylatban minimálisra akarták szorítani a fegyverhasználatot és a haláleseteket. A cél ekkor már a határsértők elfogása és nem a megsemmisítése volt.⁶⁰

Az ekkorra már jelentősen elavult műszaki zár megszüntetésekor a legfontosabb gyakorlati teendő az volt, hogy fel kellett szedni a korábban kialakított aknamezőt. A munkát a jugoszláv határon a Magyar Néphadsereg műszaki alakulatai, az osztrák határon pedig az Államvédelmi Hatóság alárendeltségébe tartozó Határőrség műszaki alakulatai és a mellékük szervezett határőr egységek végezték. Az előzetes tervek szerint 1956 szeptemberében be kellett fejezni az aknazár eltávolítását mindkét határszakaszon. A határőrség parancsnoka és a Magyar Néphadsereg műszaki csapatainak parancsnoka 1956. szeptember 20-án jelentette a pártvezetésnek, hogy végeztek a feladattal, eltávolították az összesen 1018 km hosszú aknamezőt.⁶¹ A drótkadályok az osztrák határon viszont a helyükön maradtak, és változatlan formában fennmaradtak a korábbi ellenőrzési formák is a határsávhoz és a határövezethez tartozó területeken, valamint hatályban maradt a szigorú fegyverhasználati kötelezettség is. Ausztria nagy jelentőséget tulajdonított az aknák eltávolításának, ezért a *Szabad Nép* 1956. október 6-i számában közzétették, hogy a határokon mindenütt megszűnt a műszaki zár. Ez valójában azt jelentette, hogy a jugoszláv határon megszűnt a 15 km-es határövezet,⁶² a drótkadályokat is megszüntették, az osztrák határon viszont nem. Ennek ellenére a zöldhatáron megkísérelt határátlépések száma nagyjából a háromszorosára növekedett, ezért az aknamező megszüntetésével párhuzamosan igyekeztek a határőrizet más eszközeinek a megerősítésével visszatartani az illegális határátlépőket.⁶³

A nyugati határszakasz határőrizeti helyzete tehát sokat változott 1956-ban.⁶⁴ Az osztrák államszerződés megkötése és a szovjet csapatok távozása Ausztriából nagy hatással volt a magyar lakosságra is, sokan felbátorodtak, a rokonlátogatást tervező határövezetben lakók lehetőségei megnöttek, és fokozódott az „ellenséges propaganda” is, ugyanis az osztrák kormányservek közzétették a sajtóban, hogy politikai menedékjogot kaphatnak a Magyarországról disszidálók. A határőrizeti szerveket készületlenül érte és meglepte a nagy határsértési aktivitás, a büntetlen határsértések számának növekedése és a sok hazaárulás. A határsértők aktivizálódása már 1955. július 1-jétől érzékelhető volt, a második fél évben 505 főt fogtak el a határőrök a nyugati határon és 124 büntetlen határsértés történt, ami az előző fél év adatainak több mint kétszerese. Az emelkedés 1956 első negyedében is folytatódott, ekkor 211 főt fogtak el, és 38 főnek sikerült átjutni a határon. Többségük 30 éven aluli, munkásszarmazású fiatal volt.⁶⁵

A korszak jellemzője volt, hogy a politikai fordulatokat általában a jogalkotás is híven követte. Az 1955. évi 11. számú törvényerejű rendelet kegyelemben részesítette azokat az ország határán kívül tartózkodó magyar állampolgárokat, akik 1945 után engedély nélkül hagyták el az ország területét, „feltéve, hogy az országba való visszatérésükkel kifejezésre juttatják, hogy társadalmunk hasznos, dolgozó tagjaivá kívánnak válni”.⁶⁶ Tehát, aki 1954. január 1-je előtt tiltott útlevélhasználat vagy tiltott határátlépés büntetést követte el, illetve törvényesen távozott az országból, de 1954. január 1-jéig lejárt az úti okmánya, és a Magyar Népköztársaság területére 1956. április 4-ig visszatért, azt nem büntették. Visszatérni csak a külképviseletek által kiállított hazatérési igazolvánnyal lehetett. Az 1956. számú 7. számú törvényerejű rendelet módosította az 1955. évi 11. számú törvényerejű rendelet szabályait, és 1956. április 4-én kiterjesztette a kegyelmet azokra, akik 1956. április 3-a előtt követték el a tiltott útlevélhasználatot és

tiltott határátlépést, vagy 1949. december 31-e előtt katonaként külföldre szökést követtek el, de egyéb bűncselekmény nem terhelte a lelkiismeretüket, és 1957. április 4-ig visszatértek az országba.⁶⁷

---

¹ Az 1945 és 1950 közötti tiltott határátlépéseket a *Betekintő* korábbi számában megjelent tanulmányomban elemeztem. Orgoványi, 2017.

² Gáspár, 2012: 39.

³ Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2001: 21–50. A 4353/1949. MT rendelet szolt erről.

⁴ Gáspár, 2012: 39.

⁵ MNL OL XIX-B-10-VII-187/1955.

⁶ MNL OL XIX-B-10-V-70/1951. (1951/26. d.)

⁷ MNL OL XIX-B-10-V-11-1/1948. Összesítés. (1948/15. d.)

⁸ MNL OL XIX-B-10-I-5-123/1954. (069/HÜ/1954.) (1954/7. d.) Jelentés az 1953. év határőrizeti helyzet értékeléséről, 1954. január 27.

⁹ Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2005: 934–941.

¹⁰ ÁBTL 4.1. A-4199. 39. A határvonal megközelítését korábban a 32.450/Eln.I-a/1948. és az azt kiegészítő 34.458/Eln.I-a/1948. sz. rendeletek szabályozták, ezek most hatályukat veszítették.

¹¹ ÁBTL 4.1 A-4193 A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve. 1950. évi II. törvény.

¹² Uo.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo. 51. §.

¹⁵ Uo. A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve. 1950. évi II. törvény.

¹⁶ ÁBTL 4.2. Parancsgyűjtemény II. sorozat. (1. d.) 1945–1951. sz. n. Az ÁVH HÖR parancsnokának 071. számú parancsa, 1951. szeptember 1. A műszaki záron, a nyomsvonon vagy azok közelében hagyott tárgyakat, amelyeket határsértéshez használtak fel (például úszó hordó, ugrórúd, robbanóanyag, zsinorra kötött kalapács, aknakereső bot, drótvágó olló, zárkulcs, robbanóanyag elhelyezéséhez igénybe vett szerszám, műszaki akadályra akasztott lámpa, gólyaláb, hamis igazolvány, álruha, fegyver, fénykép, híryanag továbbításához használt egymásba tolható henger, duplatalpú üres lábbeli, Kettős létra, deszka, állvány) eredetiben vagy fotón fel kellett terjeszteni a Határőrség politikai osztályára. Az átlövésekről is fotót kellett készíteni. A múzeumot folyamatosan fejleszteni akarták, későbbi sorsáról azonban nincs adat.

¹⁷ MNL OL XIX-B-10-VII-1-4/1955.

¹⁸ MNL OL M-KS 288. f. 5/195. ö. e.

¹⁹ MNL OL XIX-B-10-IV-833/1950.

²⁰ MNL OL XIX-B-10-IV-8-13/1950. (45. d.) 1950. évi határőrizeti nyilvántartás.

²¹ MNL OL XIX-B-10-III-1-12/1950. (762936/1951. január 8.) Szulmáhi Irén karapancsai lakos halála.

²² MNL OL XIX-B-10-IV-8-371/1955.

²³ MNL OL XIX-B-10-IV-15-35/1949. (42.033/Eln-kat./1949.) Bognár Gyula és Csillik Sándor honvéd fegyverhasználata a 139. sz. hv. őrsnél.

²⁴ MNL OL XIX-B-10-IV-8-371/1955.

²⁵ MNL OL XIX-B-10-IV-18-71/1950. (0753.000/1950.) Davidovics Mózes (1919, a. n. Davidovics Sára) határsértő lelövése a rajkai őrs területén, 1950. szeptember 7-én.

²⁶ ÁBTL 3.1.9. V-116772. Ifj. Adamcsek József és társa ügye. 17.

²⁷ Uo. 64.

²⁸ ÁBTL 3.1.9. V-140227. Kabdebó Tamás ügye. Ítélet.

²⁹ MNL OL XIX-B-10-IV-16-2/1950. (0753.485/1950.) A DDSG Kurszk vontájában lévő magyar állampolgárok disszidálási kísérlete, 1950. október 6.

³⁰ MNL OL XIX-B-10-IV-16-45/1950. (0753.442/1950.) Embercsempész banda elfogása az ÁVH révkapitányság által.

³¹ ÁBTL 3.1.9. V-103398. Regős Ottó ügye. Ítélet. 278–279.

³² MNL OL XIX-B-10-IV-18-458/1956. (02956/Szolg/1956. október 1.)

³³ MNL OL XIX-B-10-IV-18-773/1952. (0759.466/1952.) (1952/23. d.) A szentborbási őrs területén fegyverhasználat.

³⁴ MNL OL XIX-B-10-IV-10-434/1955. Jelentés a csornai kerület kőhidtelepi őrsén történt büntetlen határsértésről, 1955. október 10. (1955/21. d.)

³⁵ MNL OL XIX-B-10-IV-10-435/1955. Büntetlen határsértés a zalaegerszegi kerület horvátlövői őrsének és a nagymándsai őrsének szakaszán, 1955. december 13. (1955/21. d.)

³⁶ MNL OL XIX-B-10-III-1-271/1955. (sz.n. irat) (1955/13. d.) Névjegyzék az 1955-ben elhalálozottokról.

³⁷ ÁBTL 4.1. A-4146/198. A légi terrorizmus és a repülőterek biztonsága. 2.

- ³⁸ MNL OL XIX-B-10-VII-1-60/1953. (005314/1953.) (1953/19. d.) Repülőgép-kísérők ügye, 1953. november 6.
- ³⁹ ÁBTL 4.1.
- ⁴⁰ Uo. 1–2.
- ⁴¹ ÁBTL3.1.9. V-80814. Klausz Sándor és társai ügye.
- ⁴² ÁBTL 3.1.9. V-63267. Székely László ügye.
- ⁴³ ÁBTL 3.1.9. V-5242. Balla Barna ügye.
- ⁴⁴ ÁBTL 3.2.4. K-499 „Merev” 28.
- ⁴⁵ ÁBTL 3.1.9. V-19436. Bánkuti Bircsák László és társai ügye.
- ⁴⁶ MNL OL XIX-J-1-k-29-h-0344/1950. (Ausztria admin. 1945–1964/42.d.) Magyar sportrepülőgép leszállása Ausztria amerikai megszállási övezetében.
- ⁴⁷ ÁBTL 2.2.1. II/1.9/243 Urbán István operatív kartonja.
- ⁴⁸ ÁBTL 3.1.9. V-105934/3. Szabó Ernő és társai.
- ⁴⁹ MNL OL XIX-J-1-k-29-h-020001/1950. április 7. (Ausztria admin. 1945–1964/42.d.) Magyar repülő Ausztria amerikai zónájában.
- ⁵⁰ MNL OL XIX-J-1-k-29-h-022004/1950. (Ausztria admin. 1945–1964/42.d.) Feljegyzés. 1950. június 21.
- ⁵¹ MNL OL XIX-J-1-k-29-h-025285/1950. (Ausztria admin. 1945–1964/42.d.) Jelentés a HA-BUF 1 jelű repülőgép hazaszállításáról Ausztria amerikai övezetéből, 1950. június 7.
- ⁵² Uo.; ÁBTL 2.1. VI/43. Lencse Károly ügye.
- ⁵³ ÁBTL 3.1.9. V-140865. Polyák György és társai. Bővebben: Ábrahám, 2009.
- ⁵⁴ ÁBTL 3.1.9. V-141316. Molnár István és társai ügye; V-143829. Jósvai György és társai ügye.
- ⁵⁵ Geccsényi, 1995: 78–90.
- ⁵⁶ Geccsényi–Vida, 2000: 1195–1234.
- ⁵⁷ MNL OL M KS 276. f. 53. cs. 240. ő. e. 2.
- ⁵⁸ Geccsényi–Vida, 2000: 1195–1234.
- ⁵⁹ MNL OL XIX-B-10-IV-10-230/1956. (0654/Szolg/1956.03.02.) Fegyverhasználat a baráti államok viszonylatában, 1956. február 7.
- ⁶⁰ Uo.
- ⁶¹ MNL OL XIX-B-10-XII. tárgykör – 17. sorszám – 1956. 23. d.
- ⁶² MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 266. ő. e.
- ⁶³ Zsiga 1999: 43.
- ⁶⁴ MNL OL XIX-B-10-IV-1-8-27/1956. (02779/Szolg-1956. szeptember 13.) (1956/11. d.) A nyugati határszakasz őrizetének állapota.
- ⁶⁵ Uo.
- ⁶⁶ ÁBTL 4.1. A-4200.
- ⁶⁷ Uo.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.1.	A volt Zárt irattár levéltári anyaga
	VI/43. Lencse Károly ügye
2.2.1.	Operatív nyilvántartások
	II/1.9/243. Urbán István operatív kartonja
3.1.9.	Vizsgálati dossziék (V-dossziék)
	V-5242 Balla Barna ügye
	V-19436 Bánkuti Bircsák László és társai ügye

-
- V-63267 Székely László ügye
V-80814 Klausz Sándor és társai ügye
V-103398 Regős Ottó ügye
V-105934/3. Szabó Ernő és társai
V-116772 Ifj. Adamcsek József és társa ügye
V-140227 Kabdebó Tamás ügye
V-140865 Polyák György és társai
V-141316 Molnár István és társai ügye
V-143829 Jósvai György és társai ügye

3.2.4. Kutató dossziék (K-dossziék)

K-499 „Merev”

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok

A-3220 Tanulmány Halász Istvánné és társai repülőgéppel Nyugatra szökés előkészülete büntette ügyében

A-4193 A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve

A-4199 *A hatályos anyagi büntetőjogi szabályok hivatalos összeállítása.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1952

A-4200 *A hatályos anyagi büntetőjogi szabályok hivatalos összeállítása.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1958

4.2. Parancsgyűjtemény, II. sorozat

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

M-KS Munkásmozgalmi Különsorozat

276. f. MDP központi szervei

53. cs. Politikai Bizottság

288. f. MSZMP központi szervei

XIX-B-10   A Határőrség Országos Parancsnokságának iratai

XIX-J-1   Külügyminisztérium

k   Általános iratok

Nyomtatásban megjelent források

Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2001

A Belügyminisztérium Kollégiumának 1953. november 10-i ülése. Jelentés a BM Határőrség helyzetéről. In *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Első kötet. Az 1953. július 28. és az 1954. június 22. közötti ülések.* Összeállította, a jegyzeteket készítette és a bevezető tanulmányt írta Kajári Erzsébet. Szerkesztette: Gyarmati György és S. Varga Katalin. Budapest, Történeti Hivatal, 320–340.

Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2005

A Belügyminisztérium Kollégiumának 1955. november 11-i ülése. Jelentés a KEOKH Útlevélosztály munkájáról. In *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Második kötet. Az 1954. július 13. és 1955. december 9. közötti ülések.* Összeállította, a jegyzeteket készítette Kajári Erzsébet. Szerkesztette: Gyarmati György és S. Varga Katalin. Budapest, Történeti Hivatal, 934–941.

Gecsényi–Vida, 2000

Gecsényi Lajos – Vida István: Iratok az osztrák–magyar kapcsolatok történetéhez. 1953. október 7. – 1956. január 21. *Századok*, 5. sz. 1195–1234.

Internetes oktatási anyagok, cikkek

Ábrahám, 2009

Ábrahám Balázs: Repülőgép eltérítési kísérlet a forradalom előestéjén. *Betekintő*, 4. sz. http://www.betekinto.hu/2009_4_abraham
(utolsó letöltés: 2017. június 23.)

Orgoványi, 2017

Orgoványi István: Menekülés a Vasfüggönyön át. Tiltott határátlépések 1945 és 1950 között. *Betekintő*, 1. sz.
http://www.betekinto.hu/2017_1_orgovanyi
(utolsó letöltés: 2017. június 23.)

Hivatkozott irodalom

Gáspár, 2012

Gáspár László: A második világháború utáni magyar határőrizet változásai. *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Praesidii Ordinis)*, XXII. évf. 25. sz. 32–52.

Geccényi, 1995

Geccényi Lajos: Magyar–oszlák kapcsolatok 1955–1956. *Társadalmi Szemle*, 10. sz. 78–90.

Zsiga, 1999

Zsiga Tibor: *A vasfüggöny és kora*. Budapest, Hans Seidel Alapítvány.

A Kossuth Klub működésének korai időszaka 1955–1957

Nem sok klub büszkélkedhet Magyarországon jó hét évtizedes múlttal, ezek sorába tartozik a budapesti Palota-negyedben lévő, a Múzeum utca 7. szám alatt ma is működő Kossuth Klub. A TIT Kossuth Klub Egyesület – amely napjainkban a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat egyik tageszervezete – az 1953 és 1958 közötti Természet- és Társadalomtudományi Társulat, majd a névváltoztatás után Tudományos Ismeretterjesztő Társulat budapesti szervezetének jogutódja. Az alábbiakban, a helyszíneként szolgáló Múzeum utcai épület rövidke bemutatása után, a Klub korai időszakának, 1955–1956-os, némileg 1957-re is átnyúló történetét foglalom össze. S ha már a Kossuth Klub korai történetéről van szó, nem maradhat ki a Petőfi Kör tevékenységének és a Klubhoz való kapcsolatának bemutatása sem.

A Kossuth Klub megalakulása

A Klubnak helyet adó épület jelenleg kétszintes, korábbi, 1869-ben épült alapja azonban egy egyemeletes lakóház volt, ennek a korai, eklektikus stílusú háznak az építetője Tomcsányi József, tervezője és kivitelezője pedig Bárczy Imre volt. Az épület 1872 és 1875 között bővült a mai kétszintes formájára, tulajdonosa gróf Zichy János volt. Tervezőként és kivitelezőként Kauser Jánost tüntették fel a hivatalos iratokban, továbbá valószínűleg részt vett az építési munkálatokban Wechseltmann Ignác is.¹ A palota 2002 óta műemléki védelem alatt áll.

A Klub az állampárt, a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) kultúrpolitikájának szerves részeként alakult meg. Ugyanis a párt a szocializmus velejárójának tekintette többek között azt is, hogy emelje az ország népének műveltségi szintjét, illetve igényei szerint átformálja a műveltség tartalmát, és szabályozza a kultúrához való hozzáférést. Ennek az elképzelésnek a jegyében országsszerte művelődési otthonok, mozik és népkönyvtárak nyíltak, ahol kulturális versenyeket, előadásokat, bálakat vagy egyéb rendezvényeket tartottak, valamint számos ismeretterjesztő témájú könyvet és újságot adtak ki.² Mindezekkel párhuzamosan megkezdtek a tudományos ismeretterjesztés alapjainak szélesítését is. A központi intézmény létrehozását a különböző tudományos ismeretterjesztő társulatok (a Magyar Természettudományos Társulat, a Magyar Történelmi Társulat és a Magyar Irodalomtörténeti Társulat) összeolvasztásával kívánták elérni. Bő egy éven át tartó előkészítés és szervezés után a Természet- és Társadalomtudományi Társulat (TTIT) 1953. április 29-én alakult meg, felügyeleti szerve az 1949-ben felállított Népművelési Minisztérium volt. A TTIT-nek szánt presztízs mértékét jelzi, hogy alakuló közgyűlését az MTA dísztermében tartották, amelyről a *Szabad Nép* is hírt adott.³ Az elnökség első ülését 1953 szeptemberében tartotta, majd az év végéig létrejöttek a Társulat megyei szervezetei, illetve megalakultak központi szakosztályai is.

Az elnökség és a szakosztályok tagjai többnyire a korszak prominens művészei vagy az adott tudomány jeles képviselői voltak.⁴ A TTIT a neki szánt szerepnek megfelelően 1954-től kezdve rendszeresen tartott előadásokat és hirdetett szabadegyetemeket, és közben 1956-ra minden megyében kiépült klubhálózata is.⁵ A TTIT központi, kiemelt, reprezentatív funkcióval bíró klubja, a Kossuth Klub 1955. január 22-én nyitotta meg kapuját az érdeklődők előtt. Előzményeként megemlítendő az 1954. december 14-én tartott összehívásos ülés, ahol a Kossuth Klub megnyitása mellett érvként az hangzott el, hogy az addigi négy budapesti szervezetet egyesíteni kellene, s az egységes fővárosi

szervezet rendelkezék – a meglévő klubok megtartása mellett – egy központi klubbal. A TTIT-nek ekkor működött klubja a Mészöly utcában és a Bem rakparton is. A Kossuth Klub élére – a minél változatosabb programok kialakítása végett – a kultúra és a tudomány területén alkotókból álló klubtanács került, a klub közvetlen vezetője először Tarcsai Pál lett, akit tisztségében Kóczán László váltott.⁶

A klubélet szervezésének kérdései, illetve a kluboknak szánt szerep mutatkozik meg a TTIT 1955. április 14–15-én tartott titkársági ülésének határozatai alapján is. Kimondták, hogy a klubtagság a Társulat és a klubok keretén belül működő szakkörök tagjaiból áll össze, s hogy a klubtanácsoknak aktívabban kell a klubok politikai irányvonalának kialakítása terén dolgozniuk. Szóba került az is, hogy az ismerkedési estek addigi rendjén jó lenne változtatni, ugyanis a témafelvetések miatt elmaradtak a tényleges viták, így az ismerkedésre is kisebb esély nyílt. S felmerült az is, hogy jó lenne, ha a klubok tevékenysége szorosabban illeszkedne az egyes szakosztályok és munkabizottságok munkájához.⁷

A Klub megnyitása és működésének első éve

A Kossuth Klub megnyitásáról több helyütt is beszámolók jelentek meg. A Társulat folyóirata, a *Természet és Társadalom* szerint az volt „a cél, hogy ez a klub a társulati tagok egyik fontos és kedvelt otthona legyen. A klub helységeinek építésében és berendezésében is döntő módon közrejátszott az a törekvés, hogy értelmiségünk társadalmi életének egyik színterévé és szórakozóhelyévé váljék.” Mindezen elképzelés megvalósítását egy 200 fő befogadására alkalmas előadóterem, könyvtár, folyóirat-szolgálat és ahhoz tartozó olvasóterem szolgálta. Továbbá az emeleten és a földszinten a beszélgetésekhez, eszmecserekhöz szalonokat alakítottak ki, a szórakozni vágyók pedig a játékszobában sakkozhattak, dominózhattak és kártyázhattak, továbbá megnyitott egy büfé is. A cikk a már lezajlott rendezvények bemutatásával zárult: „*Haladó hagyományainkról anket, beszámoló a szovjet írók II. kongresszusáról, felszabadulási ünnepség, zongorahangverseny, színvonalas fizikai és biológiai előadások [...], bemutató filmelőadások, mikrobarázdás zeneest, televíziós adás bemutatása stb. szerepel[t] a gazdag programban.*”⁸

A *Magyar Nemzet* megnyitóról szóló híradásának – amely szerint „több mint háromszáz értelmiségi dolgozó gyűlt össze” az eseményre – zömét Erdey-Grúz Tibor oktatásügyi miniszter beszéde tette ki: „*Szükséges, hogy a különböző területen dolgozó értelmiségiek találkozhassanak egymással, megvitathassák, mik az adott helyzetben a legfontosabb tennivalóik, kialakíthassák nézeteik közös alapelemeit. Móját kell találniok, hogy meghányják-vessék, mi a teendő a béke megóvása céljából, [...] miként mozdíthatják elő leghatékonyabban, hogy a tudomány és technika nagyszerű vívmányai az emberek jólétét és boldogságát szolgálják, ne pedig nyomorát és pusztulását idézzék elő.*” S míg a *Természet és Társadalom* a Klub megnyitását úgy értékelte, hogy a TTIT-tagok színteret nyernek a társadalmi élet műveléséhez és a szórakozáshoz, addig a *Magyar Nemzet* – már cikke címében is – azt emelte ki, amelyet a citált beszédek szintén megerősítettek, hogy a Kossuth Klub révén a (budapesti) „haladó” értelmiség jutott tudományos és kulturális fórumhoz.⁹ A *Népszava* megnyitóról szóló írása szinte szóról szóra megegyezik a *Magyar Nemzet*ével, a különbség mindössze annyi, hogy Erdey-Grúz Tibor beszédét rövidebben idézték.¹⁰

S bár egy évvel a megnyitó után, azaz 1956 februárjában a Társulat folyóirata a megkezdett munka gondtalan alakulásáról, kibontakozásáról írt, a közélet állóvizeinek felkavarodása – amelynek majd 1956 októbere és novembere lesz a csúcspontja – ekkor már valójában elkezdődött, s ebben mint helyszín, találkozóhely, kiindulási pont igen komoly szereppel bírt a Kossuth Klub. De még maradva az egyéves működés összegzésénél, az olvasható, hogy a „*Múzeum utcai gyönyörűen, kényelmesen, szinte fényűzően berendezett klubhelyiségében hetek alatt kialakult az állandó látogatók köre, s számuk egyre növekedett*”, egy év alatt ez 24 ezer látogatót jelentett, a „vendégekönny

tanúsága szerint pedig sok külföldi látogató is megfordult a klubban". Továbbá megtudhatta az olvasó azt is, hogy rendszeresen tartottak a Klubban műsoros zenei és irodalmi, illetve ismerkedési esteket, filmelőadásokat, képzőművészeti kiállításokat. S hogy a *„Kossuth Klub fennállásának egy éve alatt tudományos életünk komoly tényezőjévé, tudósaink és általában értelmiségünk fórumává vált*". Sőt, büszkén említette a cikk a Dolgozó Ifjúság Szövetség (DISZ) Petőfi Körét, amely szintúgy itt működött, mint a fiatal értelmiség és a jövő tudományos szakembereinek társulása. Problémaként mindössze azt hozta fel a szerző, hogy a könyvtári állomány még hogy kívánnivalót maga után, s hogy a pedagógusok bevonását a klub életébe még meg kell oldani.¹¹

Ezzel szemben belső fórumokon némileg másként, jóval több észrevételt és kritikát megfogalmazva vélekedtek a megnyitás céljáról és az utána eltelt hónapokról. Egy 1955. novemberi, a TTIT budapesti klubjainak működésével és továbbfejlesztésével foglalkozó összegzésben több pontba szedve értékelték a klubokat, köztük a Kossuth Klubot is. A klubok megnyitásáról így írtak: *„Megalakításuk célja az volt, hogy a társulati életben – a tömegek között végzett ismeretterjesztő munkában – résztvevő értelmiségiek számára a társulati élet új kereteit teremtsük meg. S e keret felhasználásával rendszeressé és állandóvá tehetjük a társulati tagság általános műveltségének, világnézetének formálását, fejlesztését. Ezen keresztül pedig elősegíthetjük az ismeretterjesztő munka színvonalának emelését, az értelmiség problémáinak közvetlen, őszinte megvitatását és nem utolsósorban magasszínvonalú szórakozásának, pihenésének kielégítését.*”

Vagyis a sajtó híradásában is feltűnt célok mellett, úgymint a kultúra és a tudomány művelése, megjelent a világnézeti nevelés, fejlesztés is. Szóba került a klubok szerepének kérdése is a társulati életben, amely kapcsán a jelentés megjegyzi, hogy arra vonatkozóan a kezdetekben nem voltak konkrét elképzelések, így nem volt mit a gyakorlatba átültetni. A klubok 1955. január és november közötti időszakának programjait részletesebben is górcső alá vette a szerző. A Kossuth Klub kapcsán megjegyezte, hogy a legsikeresebb rendezvények közé tartozott a Szakszervezetek Országos Tanácsa (SZOT) együttesének műsora, amelyen 250 fő vett részt, Roboz Á. Szalay Karola előadása, 370 résztvevővel, Simonffy Margot és Török Erzsébet előadástestje, amelyet 220 látogató nézett meg. Megemlíti továbbá, hogy a filmestek igen sikeresek voltak, különösen a nyugati filmek nyerték el a nézők tetszését, valamint az irodalmi esteket látogatták előszeretettel, például a Kosztolányi- vagy a Krúdy-esteket, ahol általában 90–100-an jelentek meg. Kiemelte, hogy a filozófiai estek is igen jól sikerültek, viszont kevésbé vonzották a közönséget az építészeti és a politikai klubestek. A leíró jellegű rész után következő feladatleírás összefoglalójában például gondként tüntették fel, hogy némely klubban elkülönülésre utaló törekvések érzékelhetők. Szóba került a klubtanácsok működése is, amely kapcsán úgy vélték, hogy mindeddig a *„Klubtanács feladatai körül sok félreértés, tisztázatlanság volt*”, ezért azok közérthetőbbé tételét fogalmazták meg. A tízhavi látogatottság elemzésében az látszik, hogy többnyire a rendezvények, s nem a konkrét program nélküli esték vonzották a látogatókat, mindez a Kossuth Klub 80%-nyi, az Eötvös Klub 85%-nyi látogatójáról volt elmondható. A szóban forgó időszakban az Eötvös Klubban 7 ezer, a Kossuth Klubban 17 ezer látogatót említettek – ebbe beleszámoltak mintegy ezer társulati tagot is, amely a teljes társulati tagság harmadát jelentette. A beszámoló szerint felmerült az is, hogy nyilvántartást kell vezetni a klubok működésének költségeiről, hogy változtassák meg a nyomtatott klubműsor addig meglévő formátumát, illetve hogy játékpénzt szedjenek be a játékok pótlása végett. A Kossuth Klubban, ahol kísérletképp már bevezették, állítólag a tagok a díjat *„szívesen fizetik. Javaslat: Kártyánként 1.- sakk és dominó 0.50 Ft.*”¹² Egy jelentés pedig orvosolandó problémaként arra hívta fel a figyelmet, hogy az eredetileg tervezett működéshez képest anomáliák léptek fel, ugyanis *„néhány klubban bizonyos mértékig »arisztokratikus« vonások is fellelhetők, /pl. Baranya, Szolnok, Veszprém, Kecskemét, Szombathely, stb./ amely elsősorban az egyes klubba járó értelmiségi rétegek szeparálódásában jut kifejezésre. /orvos-pedagógus/*”, s hozzáfűzték, hogy mindennek következményeképp a *„kommunista értelmiségiek és a funkcionáriusok*” csak kis mértékben képviseltetik magukat a klubban által szervezett társadalmi életben. Utóbbi hátulütőjeként

megjegyezte a jelentés írója, hogy befolyásuk így nem érvényesül a kívánatos mértékben.¹³ A felvetett problémákat alighanem orvosolni próbálták, ugyanis néhány hónappal később, egy 1956 márciusában meghozott határozati javaslat alapján már pozitívabbnak értékelték a klubéletet. Úgy látták „a klubélet kilépett a kezdeti stádiumból”, s egyrészt a szórakozás és művelődés, másrészt a szellemi élet központjaivá lettek a klubok. Ugyanakkor azonban azt szorgalmazták, hogy a klubtanácsok az addig ellátott, zömmel adminisztratív funkciók helyett inkább arra törekedjenek, hogy a klubokban zajló élet politikai és ideológiai irányítói legyenek.¹⁴

A Klub és a Petőfi Kör kapcsolata, a Kör szerepe a forradalmi események megágyazásában

Az 1956-os forradalomhoz vezető út egyik mérföldköve volt, amikor 1955. március 25-én a Kossuth Klubban megtartotta alakuló ülését a DISZ Petőfi Köre, miáltal fiatal kommunista értelmiségiek társasági, közösségi, közéleti tevékenysége indult el. A Petőfi Kör történetét már többen is feldolgozták,¹⁵ így az nem célja ezen írásnak. Az azonban hangsúlyozandó, hogy 1954-től a Nemzeti Múzeumban, a Bessenyei Kör – amely később nevet váltva lett Petőfi Kör – által szervezett viták egyértelműen Nagy Imre szabadabb légkört teremtő, 1953–1955 közötti kormányzásához kötődtek, annak égisze alatt szerveződtek, így a Petőfi Körbe a rákosista irányvonal visszatérése ellenére is bekerültek a Nagy Imréhez kötődő személyek. A Kör vezetősége (annak tagjai Tánczos Gábor, Hegedűs B. András, Nagy Balázs és Pécsi Kálmán voltak) volt már híve a sztálinista idők vezetési, irányítási modelljének.¹⁶ Mindezt tovább erősítette a Szovjet Kommunista Párt XX. kongresszusán elhangzott, a sztálini személyi kultuszt elítélő Hruscsov-beszéd is. Miután a Petőfi Kör összekapcsolódott a Kossuth Klubbal, ugyanis számos alkalommal az adott helyet a Petőfi Kör találkozóinak, megbeszéléseinek, beszélgetéseinek, vitáinak, a Klub is bekerült egy olyan szellemi, közéleti körforgásba, amely a rákosista módszerekkel szemben egy szabadabb légkörű, nyitottabb, de hangsúlyozottan szocialista kormányzatot kívánt az ország élén látni.

A visszaemlékezések szerint eleinte a Petőfi Kör rendezvényei nem keltettek túl nagy érdeklődést. Kuczka Péter szerint „kezdetben ezek a Kossuth Klubban meglehetősen szűk körű összejövetelek voltak. Ha becsukom a szemem és arra gondolok, hogy a helyszín milyen volt, akkor magam előtt látom a helyszínt, azt, hogy nem nagyon nagy teremben, úgy emlékszem, az I. emeleten, ablakkal szemközt ült a nézősereg félkörben elhelyezett székeken és az előadói dobogó volt az ablakok mellett valahol. Ez volt a kezdet, a legkisebb méretű. Volt később, mikor növekedett és ment át a másik terembe, még mindig a Kossuth Klubban, amikor már egy színházterem jellegű terem, talán még függönnyel ellátott emelvény előtt, színházteremszerűen helyezkedett el a nézőtér.”¹⁷ Idővel a Kör vitái iránt akkora érdeklődés kezdett kialakulni (mintegy tucatnyi nagyobb s több kisebb vitáról van szó), hogy azok egyszerűen kinőtték a Kossuth Klubot. Emiatt más, nagyobb befogadó-képességgel bíró helyekre (a Közgazdasági Egyetem nagytermébe, az ELTE Gólyavárába vagy a Magyar Néphadsereg Váci utcában lévő Központi Tiszti Házának nagytermébe) kerültek át. Az ismertebb viták közül azonban ott tartották meg 1956. május 9-én az új ötéves tervről és a fiatal közgazdászokról szóló vitát – a korábbi, szintén az ötéves tervről szóló, március 28-án tartott vitán kevesen voltak jelen, a májusi alkalmon viszont már több százan vettek részt.¹⁸ A nagyobb szabású Petőfi körös viták közül a Kossuth Klub adott otthont az 1956. május 30-án és június 1-én megrendezett történészvitának¹⁹ is. A Klub helyiségei azonban – ahogy azt fentebb már jeleztem – több alkalommal is szűknek bizonyultak a megjelent tömeg nagysága miatt. Ez történt például az 1956. június 15-én tartott filozófusvita²⁰ alkalmával is, amelyet a Kossuth Klubba hirdettek meg ugyan, de onnan a tömeg Lukács György vezetésével átvonult a Közgazdasági Egyetem nagytermébe. A viták tartalmát és hangulatát, illetve a hallgatóság reakcióját jellemzi a következő idézet: „Elmentem egyszer a Kossuth Klubba, és ott egy ilyen fiatalok által összehívott valamilyen vitaülésen vettem részt – a feleségem a kórházban volt. Én eléggé meglepődve távoztam onnan néhány órai riadt figyelés után, majdhogyan nem a fal tövében járva érkeztem ki a Kútvölgyi

*Kórházba, ahol a feleségem feküdt, és elmondtam neki félig-meddig suttogva, hogy olyan merész és hallatlanul érdekes vitán vettem részt, amiről mondjuk eddig hát a nyílt színen még elképzelni sem tudtam, hogy ebben a rendszerben lehetséges.*²¹ A Petőfi Kör legismertebb vitája az 1956. június 27-ei sajtóvita,²² amelyre reakcióként Rákosi javaslatára az MDP Központi Vezetősége (KV) június 30-ai ülésén elítélő nyilatkozat fogadott el. Rákosi beszédében a Petőfi Kör vitáit pártszerűtlennek, a pártot és a rendszert gyakorta támadónak titulálta. A felszólalók közül Tardos Tibor és Déry Tibor írók mondanivalóját pedig egyenesen úgy ítélte meg, hogy azok „*a párt s a munkásosztály vezetését tagadó, ellenforradalmi programot adtak*”, más felszólalók pedig „*felujították a [...] leleplezett és elítélt Nagy Imre féle jobboldali elhajlás pártellenes nézeteit*”.²³ Az MDP KV néhány tagja a TTIT főtitkárát, Mód Aladár történést is a határozat támogatására kérte, amit a TTIT Országos Elnökségi ülésén kellett volna megejteni július 10-én, de Mód javaslatára „elszabotálták” a dolgot. Az Elnökség nem túl éles nyilatkozatát ugyanis oly késői időpontban juttatták el a MDP-hez, hogy arra csak telefonon tudtak a KV tagjai reagálni, de Módék a noszogatásra sem voltak hajlandók nyilatkozatuk hangnemén változtatni. A párt nyilatkozatának eredményeképp a Kör nyáron szüneteltette a tevékenységét, de ősszel újra elkezdte vitáinak szervezését, s az újrakezdés utáni, sorrendben második vitát, amely a gazdasági vezetés kérdéseivel²⁴ foglalkozott, a Kossuth Klubban tartották meg, 1956. szeptember 26-án. Az őszi első vitát is, amely a népi kollégiumok nevelési tapasztalatairól szólt, a Kossuth Klubba szervezték először, a meghívón még az szerepel helyszíneként, de az újfent szűknek bizonyult az érdeklődők nagy száma miatt.²⁵ A Petőfi Kör utolsó vitája, az orvosvita²⁶ épp október 23-án volt az ELTE Gólyavárában, majd miután annak vége felé már dúlt a harc a közelben lévő Rádiónál, s azt egy pulpitusra fellépő gépkocsivezető tudatta a résztvevőkkel,²⁷ a vita hamarosan félbeszakadt.

A Kör vezetői október 22-én este összegyűltek a Kossuth Klubban, mivel azonban nem értettek egyet a radikális jelszavakkal, úgy döntöttek, hogy a másnapi napilapokban közléseiket álláspontjukat, s aznap el is kezdik újjászervezni a DISZ-t. 23-án ha Tánczos nem is, de Hegedűs B. és két társa megpróbált tárgyalni a KV-val, de kéréseiket elutasították. 24-étől a Kör egészen november elejéig tulajdonképpen tetszhalott volt, s csak november 3-án igyekeztek újjászervezni a mozgalmat, nyilatkozatot is tettek Nagy Imre kormánya mellett, de a további tevékenységüket elsöpörték a november 4-én hajnalban támadó szovjet csapatok.²⁸

A forradalom és a Kossuth Klub

A z októberi–novemberi események során a Kossuth Klub épülete is megsérült, bár a kár nem volt jelentős. A Klub könyvtárát is veszteség érte, amely 1955 márciusában 1890 kötettel és 444 folyóirattal rendelkezett,²⁹ azonban az 1956-os események során eltűnt 134 könyv.³⁰ A TTIT Központi Könyvtárában lévő könyvállomány 343 kötettel lett szegényebb. Ugyanakkor az embervesztesége – a harcok és a menekülthullám miatt – jóval jelentősebb volt a Társulatnak, illetve magának a Klubnak. Egy, a Kossuth Klub működését taglaló 1957. júliusi jelentés szerint a tagok közül az októberi–novemberi események során 13-an életüket veszítették, 113-an elhagyták az országot, 240 fő pedig ismeretlen helyen tartózkodott.³¹

Október 23-a után sem a TTIT vezetősége, sem a tagok nem képviseltek egyöntetű álláspontot, többen a felkelők oldalára álltak, egyesek november elején már az MSZMP-t segítették, a többség azonban távol tartotta magát az eseményektől. Történt mindez annak ellenére, hogy egy későbbi helyzetértékelés során a párton belül úgy látták, hogy a tagság nagyobb része egyetértett a felkelők szándékaival,³² a forradalom iránti szimpátia ugyanakkor bizalmatlanságot szült a későbbiekben a TTIT-tel kapcsolatban.

A forradalom után

A TTIT, bár októberben elterjedt az a hír, hogy felosztatják, már 1956 novembere során igyekezett munkába állni, amit azonban hátráltatott, hogy a Társulatot a hatalmat megragadó Kádár-kormányzat bizalmatlanul kezelte. A főtítkárnak, Mód Aladárnak az *Irodalmi Újság* számára írt, de végül csak belsőleg terjesztett, az eseményeket mindvégig forradalomként és szabadságharcként aposztrofáló írása miatt a kormányzat a munkáját nem segítő, nézeteit nem osztó intézményként könyvelte el a TTIT-et.³³

A kormányzati bizalmatlanság jeleként 1956 decemberében fegyveres házkutatást, ellenőrzést is tartottak a Kossuth Klubban, bár annak jelentőségét a sajtó igyekezett kisebbíteni. *„Felelőtlen elemek azt a rémhírt terjesztik, hogy a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Kossuth Klubját karhatalmi szervek feldúlták és többeket letartóztattak. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat titkársága [...] az alábbiak közlését kérte lapunktól: »December 5-én nagyobb karhatalmi erők lezárták a Múzeum utcát, s a társulat Kossuth Klubjában ellenőrző vizsgálatot tartottak. A vizsgálat törvényes keretek között folyt le – senkit őrizetbe nem vettek. A vizsgálat [...] nem a társulat vagy a klub ellen irányult.«*³⁴ Egy 1958-ban készült referátum számba vette a TTIT 1953-tól datálódó munkásságát, külön részt szentelve az 1956. őszi és az azt követő időszaknak. E helyütt is kiemelték azt, hogy a tagság véleménye nem volt egyöntetű a forradalmat illetően: *„Az ellenforradalmi események megzavarták a társulati tagság – és az apparátus nagyobb részének tisztánlátását, s az eszmei zűrzavar az ellenforradalom leverése után is még jó ideig gátolta a társulati munka kibontakozását.”* Azonban a beszámoló szerint idővel úgy látták, hogy mivel a Társulat nem esett szét, a munka tovább folytatható azok révén, akik a megyékben és a fővárosban is jelezték ebbéli szándékukat. Mint írják, tavasszal még csak szórakoztató jellegű rendezvényeket tartottak, 1957 őszétől azonban megindultak újra a klubviták, előadások is. A párt és a tanácsok részéről megnyilvánuló bizalmatlanságot pedig az 1958. április 8-ai határozattal igyekeztek eloszlatni, az ugyanis állást foglalt a fennálló rend mellett és az 1956. őszi eseményekkel szemben.³⁵ Egy a Kossuth Klub 1957 márciusa és júniusa közti működését bemutató írás is kitért arra, hogy a bizonytalanság utáni újbóli működés során eleinte ajánlatosnak tartották a közvetlen ideológiai és politikai propaganda elkerülését. S csak 1957 áprilisától tartottak oly rendezvényeket, amelyek jellege egyértelműen politikainak volt mondható.³⁶

A TTIT munkájának 1957 tavaszán a rendes kerékvágásba történt visszazökkenését az is jelzi, hogy hosszú, több mint hat hónapos szünet után – az ezt megelőző társasági esemény közzététele még 1956 októberében volt³⁷ – a *Népszava* hírei között egy a Kossuth Klubban nyíló kiállítás is szerepelt.³⁸ A megújuló tevékenységet segítette, hogy 1957 februárjában a kormányzat majd 4 millió forintot adott a működésre, s bár az jóval kisebb összeg volt a korábban rendszeresen kapottnál, ami miatt az apparátus leépítésére került sor, az újbóli kibontakozást mégis támogatta; a pénzügyi támogatásból a Kossuth Klub is részesült.³⁹

A konszolidálódó helyzet ellenére azonban még jó ideig rajta ragadt a Petőfi Kör okozta „szégyenbélyeg” a Kossuth Klubon. Ezt mi sem mutatja jobban, mint hogy Dobi István 1957. május 9-i parlamenti beszédében külön kiemelte a Kossuth Klubot (a Petőfi Körrel és a sajtóval együtt említve) mint oly fórumot, ahol *„aki felfordulást akart, aki rendszerváltozásra, a népi hatalom bukására spekulált”,* az nyugodtan előadhatta mondandóját.⁴⁰

A TTIT-nél 1958 nyarán tartott ellenőrzés alkalmával tapasztaltakat a következőképp fogalmazta meg az arról készített jelentés: *„Az ellenforradalom nagy anyagi és erkölcsi kárt okozott a Társulat munkájában.”* A visszaesést tükrözte az is, hogy az előadások és az azt látogató hallgatóság száma 1958 első felében még mindig jóval kevesebb volt, mint két évvel korábban.⁴¹

A Kossuth Klubnak a forradalom alatti és közvetlenül az utáni szerepéről két – aránylag terjedelmes – anyag is fellelhető az egypártrendszer időszakának állambiztonsági iratai

között. Közülük az egyik a „Pál Tamás” ügynök jelentéseit tartalmazó dosszié. „Pál” a Klub alkalmazottjaként informálta a hatóságokat az ott folyó munkáról, a Klubban megfordulók személyéről, a velük folytatott vagy tőlük hallott beszélgetésekről.⁴² (Az ügynök valós neve Tarcsay Pál, aki mint az a jelentések olvasása közben, illetve az ügynökazonosítás révén kiderült, a Kossuth Klub titkára volt!)⁴³ Bár a munkadossziét 1958 januárjában nyitották, az iratok tanúsága szerint a beszerzés már korábban, 1957. augusztus 26-án megtörtént, sőt korai jelentései (1957. szeptember 3-án indultak) és „Pál Tamás” egy pártkorifeusnak címzett levele is 1957. szeptember 14-ére datálódott.⁴⁴

Az 1957–58-ban íródott jelentések közül a legelső közvetlenül kapcsolódik '56-hoz. A jelentés a Magyar Értelmiség Forradalmi Tanács (MÉFT)⁴⁵ 1956. november végi megalakulásának körülményeit, terveit, akcióit, személyi kötődéseit részletezi. „Pál” előbb az alakuló ülésen elhangzottakat összegezte, kiemelve a rendszer ellen támadó hangvételűeket, majd felsorolta a jelenlévők nagy részének nevét. Ezután rátért a szervezet és a Kossuth Klub kapcsolatára, ugyanis a *„megalakulás után Mód elvtárs engedélyezte, hogy a MÉFT a Kossuth Klub székházába, a földszinti helyiségekbe költözzék”*. Saját feladatairól pedig így nyilatkozott az ügynök: *„A költözés után azt a szerepet kaptam, hogy megfelelő berendezéssel és felszereléssel lássam el Markosékat⁴⁶, [akik] megalakították a MÉFT Intéző Bizottságát, amelybe, mint a TTIT F.B. elnökét engem is bevettek...”* Az ügynök a szervezet tevékenységére kitérve írt a különböző szekciók létrehozásáról, a titkárnóktól kapott információk alapján egyik-másik feladatáról, illetve a MÉFT-nél megfordulók személyéről is. Megemlítette a MÉFT általa tudott konkrét akcióit is: az egyik ezek közt a már említett, Kádárhoz menesztett küldöttség, a másik pedig Krisna Menon⁴⁷ meglátogatása a Margitszigeten. Továbbá kiderül az is, hogy „Pál Tamás”-t megkérte a MÉFT vezetése arra, hogy *„a Társulat megyei szervezetein keresztül mérjük fel, mi a helyzet, a hangulat vidéken, valamint azt, hogy a kiutazó instruktorok vigyék magukkal az alapító nyilatkozatot és közöljék, hogy segítsék elő a megyei szervezetek a megyei értelmiségi forradalmi tanácsok működését (megalakulását).”* „Pál” mintegy bűnbánóan bevallotta, hogy a *„MÉFT tevékenységről azonban abban az időben nekem is az volt a véleményem, hogy hasznos, ha a magyar értelmiséget összefogják, tetszett nekem az is, hogy az ipar beindításáról, az oktatás megkezdéséről tárgyaltak”*. A MÉFT értékelésében „Pál Tamás” hangsúlyozta, hogy a szervezet az 1956 októberétől, az ELTE-n működött Értelmiségi Forradalmi Bizottság kvázi jogutódjának tekintette magát. Sőt, míg előbbi az idő rövidsége miatt nem sok eredményt mutatott fel, utóbbi szervezkedése annál eredményesebbnek bizonyult. Ugyanis a MÉFT *„a legfontosabb állami hivatalok, intézmények forradalmi bizottságait akarta és nyilván tudta is irányítani”*.

„Pál Tamás” összegzésében elemzésre is törekedett, összekapcsolta a MÉFT törekvéseit a Petőfi Kör vitáival és Nagy Imre kormányának elképzeléseivel: *„Az a tény, hogy a MÉFT [...] a maga elképzeléseit akarta érvényesíteni az állami, gazdasági élet minden területén. Ez az elképzelés viszont nem különbözött attól, amit az október 23-át megelőző viták produkáltak és alapjában véve nem vették figyelembe a 12 év eredményeit. Úgy érzem, hogy a »demokratikus szocializmus« hangoztatása, terjesztése abban az időben felmentést adott az ellenforradalmi bandáknak, és koncepciójában erősen hasonlított ahhoz, amit Nagy Imre október utolsó napjaiban meghirdetett. [...] Mindent egybevetve: A MÉFT. fellépésével akadályozta a konszolidációt, elősegítette – habár éppen az ellenkezőjét akarta – azt, hogy a kormány kénytelen legyen a szigorú intézkedések sorozatának megtételére, akadályozta az ellenforradalomtól megfertőzött, vagy megtévesztett értelmiségiek – és hozzátenném – munkások, dolgozók megválasztását, tisztánlátásának kialakulását. Ezzel objektíve ideológiai-politikai támaszává vált az ellenforradalomnak.”⁴⁸* Nem csoda, hogy beköszönő jelentése után tartótisztje azt vetette papírra: *„nagy ügynöki lehetősége van”*. A jelentés miatt konkrét intézkedés is történt, a tartótiszt a MÉFT-nek dolgozó két titkárnő kihallgatását irányozta elő.

Egy ízben adott még visszatekintő jellegű jelentést az ügynök, amikor az 1956 októberében–novemberében történetekhez kapcsolódva a legelső jelentéséhez adott kiegészítésben a TTIT egyik szakosztályában tag orvos-ezredessel folytatott beszélgetését és annak következményét vetette papírra. Az szerinte egy, a Klubba rendszeresen bejáró tagtól még 1956. október 25-én telefonon keresztül megkérdezte, mi a véleménye a történetekről, mire ő nem válaszolt, hanem két nap múlva hívta csak vissza. Ekkor az ügynök elmondása szerint az illető a Kilián laktanyai felkelők kapcsán arról érdeklődött, *„hogyan lehetne arra rábírní, hogy hagyják abba a vérontást”*. A több személlyel folytatott telefonbeszélgetések tartalmát összegző jelentés szerint „Pál” közvetítő volt az Egyetemi Forradalmi Bizottság és a HM között, s értékelése szerint valószínűleg ennek köszönhető, hogy október 29-én megszűnt a lövöldözés az Üllői úton, ahol a Kilián laktanya húzódtott.⁴⁹

Az ügynök későbbi jelentéseiben többnyire ismerőseivel, munkatársaival, barátaival való találkozásokra és beszélgetésekre tért ki. A munkadossziét 1973. május 11-én zárták le. Egy másnap született feljegyzés szerint az ügynököt ugyan a hírszerző hálózathoz kizárták, de ez nem megbízhatósága, hanem *„hírszerző lehetőségének megszűnése miatt történt”*. Korábban ugyanis a rendszeres ellenőrzések is azt derítették ki, hogy az ügynök jelentései *„megbízhatóak voltak”*. A munkadossziét lezáró feljegyzésből az is kiderült, hogy az ügynök a *„kapcsolattartás során eredményes munkát végzett”*. 1956 után *„az ellenforradalom alatt ellenséges tevékenységet kifejtő”*, majd *„1964-től a »IV. Internacionálé« fn. ügyben volt foglalkoztatva”*. S bár az *„ügynök jelentései alapján büntetőeljárás nem indult [...] jelentései nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy az operatív feldolgozó munkánk során számos esetben, operatív akcióinkat elősegítő intézkedéseket tegyünk”*.⁵⁰

A Kossuth Klub korai időszakának újabb vetülete rajzolódik ki egy másik hálózati személy, pontosabban ez esetben informátor és T(alálkozási)-lakásgazda *„munkássága”* alapján, akinek aktáját 1957. november 23-án nyitották meg. Az informátor fedőneve *„Farkas Gizi”* volt, de mint az a szervezési anyagokból kiderül, a valódi neve Beck Lászlóné (újbóli házasságát követően Csemegi Károly Istvánné), leánykori nevén Freiburger Éva volt.⁵¹ Az eleinte társadalmi kapcsolatként tevékenykedő Farkas 1956. október 30-ától tájékoztatott rendszeresen egy karhatalmista századost (a férfivel később az informátor összeházasodott) az általa megtudott információkról: a TTIT és a Kossuth Klub ügyeiről vagy egy volt honvédtiszt disszidálási szándékáról.⁵²

Informátorként történő szervezésének szükségességét a szervezési javaslatot tevő rendőrfőhadnagy azzal indokolta, hogy a TTIT *„az ellenforradalom előkészítésében a Társulat egyes vezetőinek igen komoly vezető és irányító szerepe volt. A társulat helyiségeit, Bródi Sándor u. 16. »Dudás-bácsi« főhadiszállásává tették. [A] Múzeum utca 7. egy hírszerzőközponttá [vált], melynek irányításában Tarcsay Pál, vidéki gyűlések megszervezésében, így a »Somogyi összegzések«, Kónya Pál vittek főszerepet. Egyes intézkedések végrehajtásába bekapcsolódott Mód Aladár, a Társulat főtitkára és helyettese Onódy Miklós is.”* A javaslat írója megjegyezte azt is, hogy a Múzeum utcában, vagyis a Kossuth Klubban nem rendelkezik a belügi hálózati személlyel, így az ott történetekről csak későn és hiányosan értesülnek. A kiszemelt Freiburger Évát azért tartotta alkalmasnak, mert a párt utasítására nem lépett be az MSZMP-be – így *„kezdettől fogva kölcsönösen élvezi a körülötte lévő személyek bizalmát”* –, továbbá beosztása, műveltsége is megfelelő, az ismeretterjesztés területét és az abban működő személyeket is ismeri. A főhadnagy kiemelte az informátor ismeretségét Tarcsay Pállal, a Kossuth Klub titkárával, aki 1956 októberében a helyi forradalmi bizottság elnöke volt.⁵³ Tarcsay megfigyelt személyként való képbe kerülésével az a helyzet áll elő, hogy másik szemszögből, egy másik személy által adott jelentésekből is informálódhatunk a jelentései révén korábban felbukkanó ügynökről. A források alkotta összkép alapján ugyan nem jelenthető ki teljes bizonyossággal, de valószínűsíthető, hogy Tarcsay szervezése mögött a belügi szervek nyomásgyakorlása állhatott. Erre utal a későbbiek során idézett szövegrész is, amelyben Tarcsay szervezésekor elhangzott

információkra utalva a jelentésíró a „vallott” kifejezést használta. Vagyis a Klub titkára azon csoportot gyarapította, akik ellenállóból lettek kollaboránsokká.⁵⁴ Az 1956 előtti időszak kapcsán az ellenállás módozatait sorra véve az ellenállók egyik csoportjáról, a hétköznapi ellenállókról írja Rainer M. János, hogy „jobbára túlélni próbálták a nehézségeket, mintsem a rendszer megbuktatásán dolgoztak volna”⁵⁵. Az egykori ellenállónak ugyanez a konklúziója, azaz miután a rendszer ellen fordult, de annak bukása elmaradt, a túlélés lett a fő a cél, azonban Tarcsay nemcsak visszább húzódott, hanem – a korábban is valószínűsített zsarolás, fenyegetés stb. révén – besúgóvá vált. Tarcsay megbízhatósága mindenesetre a beszerzés után sem volt egyértelmű a belügy szerint, így „Farkas Gizi” „első feladatául kapta: Földes Aliz, Gimes Miklósné disszidens jellemzését, kinti magatartásának, tartózkodási helyének felderítését. Tarcsay Pál jelenlegi magatartásának jelentését.”⁵⁶ „Farkas Gizi”-vel kapcsolatban a belügy részére tett szolgálatok önkéntessége kevesebb kérdőjelet vet fel, ugyanis egy későbbi találkozás leiratában a már említett rendőr főhadnagy a következőket vetette papírra: „Nevezett a beszerzést önként vállalta, melyet bizonyít az a tény, hogy örömet fejezte ki arra vonatkozóan, hogy velünk kapcsolatba kerülhetett. Elmondotta, hogy régi vágya teljesült azzal, hogy velünk együttműködhet.”⁵⁷

A találkozásokról készült jelentések alapján az informátor elsőként az októberi események előtti hónapokról beszélt. „Farkas Gizi” szóba hozta az SZKP XX. kongresszusa utáni TTIT-en belüli aktivitást: egyesek a kommunista testvérpártok magyar témájú cikkeit fordították és másolatokban terjesztették. Mesélt arról a Petőfi Körrel kapcsolatban, hogy igen komolyan szervezték az abba való belépéseket, annak rendezvényeire való látogatótoborzást, valamint felelevenített egy-két jelenetet is a vitákról. Külön kiemelte „Farkas” a Petőfi Kör kapcsán, hogy Tarcsay, többedmagával, a fő hangadók közé tartozott.⁵⁸ Tarcsayról azt is megjegyezte, hogy együttműködött október 23-a után a forradalmárokkal, és nem ellenezte a kormányzattól követelt pontoknak a *Népszava* nyomdájában történő kinyomtatását, tudott róluk, és kezelte a telefonközpontot, ahonnan többeket is informált, onnét tartotta a kapcsolatot az Írószövetséggel és egyéb szervekkel stb. Mindezek mellett „Farkas” elbeszéléseiben sok, az országot elhagyó személy nevét megemlítette, valamint felsorolta, kik említették meg, hogy elhagynák az országot. Az informátor kitért arra is, hogy két kollégája az 1957. március 15-i csepeli ünnepekre készülődve az ünnepi tapétát a „Jöjj el szabadság” felirattal látta el, valamint olyan írásokat vitt ki a rendezvényre, amelyek a jelentést írója szerint összességében hozzájárultak a márciusi csepeli⁵⁹ eseményekhez. A Kossuth Klub neve újra és újra felmerült a „Farkas”-sal való találkozás után írt többoldalas jelentésben, az informátor elmondása szerint a forradalom leverése utáni időkben Tarcsay sok honvédségi holmit osztott szét a Klubban, „...Horváthné, a Kossuth Klub portása sokat vitt el magával. Állandóan a Kádár-kormány ellen agitál. Rohadt Kádár-kormány és a kommunisták.” Bepillantást enged némileg a „belügyi paravánok” mögé az, hogy a jelentést író főhadnagy többször is utalt az információk kiegészítésekor, pontosításakor a már beszerzett Tarcsayra. A „Petőfi Kör névsorát Tarcsay Pál kezelte, erről ő tud felvilágosítást adni.” „Rónainé Erzsébetről értesítette Tarcsayt a szovjet csapatok azon területen lévő erejéről, mozgásáról. Adatgyűjtésre enged következtetni. Tarcsay beszerzésekor vallott erre vonatkozólag.”⁶⁰

Összefoglalva az informátor és a belügy későbbi kapcsolatát, az olvasható ki a dossziéból, hogy az 1960. végi hálózatból történő kizárás⁶¹ után „Farkas Gizi” 1964 májusában újra a belügy látókörébe került, felmerült ugyanis, hogy társadalmi kapcsolatként hasznosítsák, azonban kétszeri találkozás után elvetették a dolgot – az egykori informátor ez idő tájt is a Társulat alkalmazottja volt, s az intézmény megfigyelését továbbra is fontosnak tartották.⁶² Évekkel később, 1969 szeptemberében az 1964. évi kapcsolatfelvétel ötletadója felújította ismeretségét „Farkas”-sal, akitől megkérdezte, nem használhatnák-e időnként fel a lakását fedett, vagyis titkos találkozások lebonyolítására. „Farkas” a jelentés szerint erre így reagált: „...emlékezmem kell a BM politikai szerveihez való nagyfokú ragaszkodására, s ez azóta sem csökkent. Ha – a körülmények ellenére – igénybe akarjuk és tudjuk venni a segítségét, ő a

rendelkezésünkre áll a lakásával is.” Cserébe „Farkas” látogatója az anyagi segítséget helyezett kilátásba.⁶³ A megbeszélés után „Farkas Gizi” 1969 decemberétől a belügy rendelkezésére bocsájtotta lakását, s ez az állapot – egy rövid ideig, 1970 szeptembere és decembere között tartó megszakítással – 1976 júliusában történt kapcsolatmegszüntetésig fenn is maradt.⁶⁴

Rövid összegzés gyanánt elmondható, hogy a TTIT központi klubjának, a Kossuth Klubnak a korai története többnyire szorosan összekapcsolódik a párt kultúrpolitikájával. Attól jelentős eltérés csak 1956 nyarán – a Petőfi Körös emblematikussá vált vitáinak alkalmával – és őszén, a forradalom ideje alatt volt tapasztalható, amikor a klub tagságának jelentős része a felkelőket támogatva vagy akár az eseményekben tevékenyen részt véve az addig nekik szánt szerepen túllépett. S bár mindez oly érzékenyen érintette a TTIT és a Klub létrehozásánál bábáskodó kormányzatot, hogy az kis híján magának a TTIT-nek is a megszűnését okozta, a Klub a TTIT ideológiai megerősítése után nemcsak folytatni tudta működését, hanem megőrizte, sőt, megerősítette szerepét, mint az ismeretterjesztő tudományosság és az értelmiségi találkozások színhelye.

---

¹ Múzeum utca 7. Déry, 2007: 317.

² A kérdésre részletesebben lásd: Valuch, 2001: 336–340.

³ Z. Karvalics, 2010: 16–31.

⁴ Uo. 36–37.

⁵ Uo. 32.

⁶ Uo. 38–39.

⁷ MNL OL P 2144. Határozatok az 1955. április 14–15-én tartott titkársági ülésről. 33. d.

⁸ A Kossuth Klub. *Természet és Társadalom*, CXIV. évf. 1955. 2. sz. 117. (Idézetek: Uo.)

⁹ Kossuth-Klub. Ünnepelesen megnyílt a budapesti értelmiség klubja. *Magyar Nemzet*, XI. évf. 19. sz. 1955. január 23. 5.

¹⁰ Ünnepelesen megnyílt a budapesti értelmiség „Kossuth”-klubja. *Népszava*, LXXXIII. évf. 19. sz. 1955. január 23. 5.

¹¹ *Természet és Társadalom*, CXV. évf. 1956. 2. sz. 118. (Idézetek: Uo.)

¹² MNL OL P 2144. A Társulat budapesti klubjainak működése és további fejlesztése. 33. d.

¹³ Uo. Jelentés a társulati tagság közötti munkáról. 33. d.

¹⁴ MNL OL P 2144. Határozati javaslat. A Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat Országos Elnökségének határozata a társulati tagság közötti munkáról. 34. d.

¹⁵ Ólmosi, 1992: 90–110.; Hegedűs, 1989: 7–32.; Hegedűs, 1992: 39–53.

¹⁶ Hegedűs, 1989: 10–12.

¹⁷ OSZK, 1956-os Intézet OHA. Kuczka, 1987–1988. 291.

¹⁸ Hegedűs–Rainer (szerk.), 1989.

¹⁹ A történésvitára részletesen lásd: Hegedűs–Rainer (szerk.), 1990.

²⁰ A filozófusvitára részletesen lásd: Hegedűs–Rainer (szerk.), 1989b.

²¹ OSZK, 1956-os Intézet OHA. S. Szabó, 1988–1989. 2.

²² A sajtóvitára részletesen lásd: Hegedűs–Rainer (szerk.), 1991: 67–174, 225–260.

²³ MNL OL M-KS 276. f. 52. cs. 34. ö. e. 1956. június 30.

²⁴ Arra részletesen lásd: Hegedűs, 1994: 21–74.

²⁵ A vita jegyzőkönyve nem készült el, elkészültét valószínűleg a forradalom kitörése hiúsította meg. Annak tartalma azonban rekonstruálható a *Szabad Ifjúság* 1956. szeptember 21–22-ei és a *Magyar Nemzet* 1956. szeptember 21-ei cikke alapján, azokat közli: Hegedűs–Rainer (szerk.), 1992: 151–159.

²⁶ Hegedűs–Ember–Bohó (szerk.), 1994: 108–178.

²⁷ Uo. 176–178.

²⁸ Hegedűs, 1989: 27–28.

²⁹ MNL OL P 2144. Jelentés a TTIT könyvtárainak munkájáról. 1954. jan. 1-től 1955. márc. 1-ig. 33. d.

³⁰ Z. Karvalics, 2010: 104.

³¹ Hegedűs, 1989: 104.

³² Z. Karvalics, 2010: 101–102.

³³ Uo. 102–103.

³⁴ Egy rémhír ismét szétpukkan. *Népszabadság*, I. évf. 28. sz. 1956. december 8. 5.

- ³⁵ MNL OL P 2144. Az országos küldöttgyűlés referátumának tézisei. 34. d.
- ³⁶ Uo. Beszámoló a Kossuth Klub 1957. március–június havi működéséről.
- ³⁷ *Népszava*, 1956: 4.
- ³⁸ *Népakarat*, 1957: 4.
- ³⁹ Z. Karvalics, 2010: 105–107.
- ⁴⁰ Országgyűlési Napló, 1967: 1657.
- ⁴¹ MNL OL P 2144. Összefoglaló jelentés a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnál /Budapest, VIII., Bródy Sándor u. 16./ 1958. VI. 22 – VIII. 8. között megtartott évi rendszeres dokumentális ellenőrzés megállapításairól. 34. d.
- ⁴² ÁBTL M-34613. Pál Tamás ügynök jelentései.
- ⁴³ ÁBTL 2.2.2. Hálózati nyilvántartások. „Pál Tamás”.
- ⁴⁴ Uo. Pál Tamás levele Méd elvtárshoz. 14–15. A levél tulajdonképpen politikai hitvallásnak tekinthető, amelyben az ügynök részletezi, miként tette fel életét a párt szolgálatára (1947 óta párttag), s hogy az „1953 óta [őt] ért politikai csalódások özöne egy időre, főleg 55-től sok zavart, ingadozást okozott” benne. Politikai képzetlensége és családi viszonyai miatt nem látta, hova vezethetnek az események, így munkahelyén forradalmi bizottsági elnök lett. Ezért, miként azt Pál Tamás írta: „*úgy érzem bűnöket nem követtem el, annak ellenére, hogy ma már tisztán látom, subjektíve bármilyen jó szándékúan, objektíve mégis segítettem az ellenforradalmi tendenciák kibontakozását*”. Az ügynök útmutatást is kért a levél címzettjétől arra nézve, hogy maradjon-e akkori munkahelyén és beosztásában, ugyanis, mint írta: „*felmerül bennem az, hogy nem bizonyíthatnám-e be tiszta szándékaimat a nép és a Párt iránt ott, ahol most dolgozom*”. A tulajdonképpen bűnbánatot mutató ügynök pedig talán maga is érezte, hogy túllő a célon, ezért ekképp zárta sorait: „*Talán sok frázis van a levélben, és tudom, hogy nehéz megtanulni olyan egyszerűen élni és gondolkodni, beszélni és cselekedni, mint ahogyan azt Lenin tette. De bárhol leszek is, úgy igyekszem, hogy egyre közelebb kerüljek ahhoz az eszményhez, amelyet magamban hosszú évekkel ezelőtt kialakítottam.*” Uo. 16–17.
- ⁴⁵ A jelentés alapján a MÉFT a forradalmi nézeteket kívánta továbbvinni, s már a harcok elülte után, 1956. november 26-án vagy 27-én alakult meg. Az ügynök szerint, aki maga is részt vett az ülésen, mint forradalmi bizottsági elnök, a MÉFT igyekezett „értelmiségi csúcsszervvé” alakulni. A szóban forgó tanácskozáson a felsorolás alapján (az egyes személyek neve mögött több helyen is szerepel a küldő szervezet) Pais Dezső – elnökként –, Markos György, Nagy Tamás, Tarján Rezső, Benke Gyula, Gyarmathy István, Fekete Ferenc, Nizsalovszky Endre, Járdányi Pál, Déry Tibor is részt vett, összességében hozzávetőleg 150-en lehettek. A Markos által felolvasott programnyilatkozat alapján a már tagként számon tartott szervezetekhez csatlakozott a TTIT is.
- ⁴⁶ Markos György: közgazdász, illegális kommunista, majd az MKP és az MDP tagja, 1956-ban a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Gazdaságföldrajzi Tanszékének vezetője. Részt vett a Petőfi Kör vitáin, a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága egyik vezetője. Hegedűs–Rainer (szerk.), 1990: 192–193.
- ⁴⁷ Krisna P. S. Menon: India Szovjetunióba akkreditált nagykövete, de emellett Varsóban és Budapesten is tevékenykedett mint diplomata. A forradalom és szabadságharc ideje alatt közvetítő szerepet igyekezett betölteni a Nagy Imre-kormány és a szovjetek között. Szilágyi, 1987.
- ⁴⁸ ÁBTL 3.1.2. M-34613 Jelentés, 1957. szeptember 5. A „MÉFT”-ről. 18.
- ⁴⁹ Uo. Jelentés, 1957. szeptember 5. Csillag Zoltánról. 27.
- ⁵⁰ ÁBTL 3.1.2 M-34613/1. Jelentés, 1973. május 12. A „Pál Tamás” fn. ügynök „M” dossziéjának anyagairól.
- ⁵¹ ÁBTL 3.1.1. B-94492. Beszervezési javaslat, 1957. október 8. 5.
- ⁵² Uo. 10.
- ⁵³ Uo. 5–6.
- ⁵⁴ A kérdésre lásd: Horváth, 2014: 25–26.
- ⁵⁵ Rainer, 2007: 112–113.
- ⁵⁶ ÁBTL B-94492. Jelentés, november 8. Beck Lászlóné „Farkas Gizi” fn. inf. beszerzésének végrehajtásáról. 15.
- ⁵⁷ Uo.
- ⁵⁸ Uo. Jelentés, szeptember 13. Beck Lászlóné pa. a Budapesti Előadás-rendező Iroda beosztottjával társadalmi kapcsolat felvételéről. 11–12.
- ⁵⁹ Az 1957. januári sztrájk és tüntetés után március 15-én a karhatalom lényegében megszállta a fővárost, hogy elejét vegye a „Márciusban újrakezdjük”(MUK) jelszó hatására kitörő újabb felkelésnek; mindemellett mindez erődemonstrációs célzatú is volt.
- ⁶⁰ ÁBTL B-94492. 12–13.
- ⁶¹ A kizárás oka nem a megbízhatatlanság, hanem „hírszerzési lehetőségeinek” csökkenése volt, vagyis a belügy már nem látta hasznát, így okát sem foglalkoztatásának. Ugyanakkor a kizárásra tett javaslat kapcsán a javaslattevő ezt írta: „*A kizárást nem javaslom közölni, mert esetleg úgy értelmezhetné, hogy nem bízunk már*

---

benne.” Uo. Javaslat, 1960. szeptember 1. „Farkas Gizi” fn. informátor kizárására. 33–35. Az informátor kizárására lásd: Uo. Jelentés, 1964. május 21. „Farkas Gizi” fn. informátorról. 37–39.

⁶² Uo. Jelentés, 1964. december 14. „B”-dossieré visszaküldése. 40.

⁶³ Uo. Jelentés. Budapest, 1969. november 26. Tárgy: „Farkas Gizi” fn. inf. 51.

⁶⁴ Uo. Az 1969. november 26-a és 1976. július 12-e közötti javaslatok, jelentések, nyilatkozatok. 52–112.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 3.1.1.   Beszervezési dossziék
                                 B-94492   Farkas Gizi
- 3.1.2.   Munka dossziék
                                 M-34613   Pál Tamás
                                 M-34613/1.   Pál Tamás

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

276. f.   MDP központi szervei
                                 52. cs.   Központi Vezetőség
- P 2144   Tudományos Ismeretterjesztő Társulat iratai

Országos Széchenyi Könyvtár, 1956-os Intézet Oral History Archívuma (OSZK, 1956-os Intézet OHA)

Kuczka, 1987–1988

Interjú Kuczka Péter költővel, íróval, műfordítóval. Készítette Havas Fanny 1987–1988-ban. Országos Széchenyi Könyvtár, 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 48. sz.

S. Szabó Ferenc, 1988–1989

Interjú S. Szabó Ferenc Parasztpárti politikussal, agrármérnökkel, tanárral. Készítette Csicskó Mária 1988–1989-ben. Országos Széchenyi Könyvtár, 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 110. sz.

Nyomtatásban megjelent források

Hegedűs (szerk.), 1994

A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. V. kötet. *Gazdasági vezetés – Műszaki fejlesztés – Kertmagyarország?* Szerkesztette, a dokumentumokat összeállította és a jegyzeteket írta: Hegedűs B. András. Budapest, 1956-os Intézet.

-
- Hegedűs–Rainer (szerk.), 1989a
A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. I. kötet. *Két közgazdasági vita.* Szerkesztette, a dokumentumokat összeállította és a jegyzeteket írta: Hegedűs B. András – Rainer M. János. Budapest, Kelenföld Kiadó – ELTE.
- Hegedűs–Rainer (szerk.), 1989b
A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. II. kötet. *Filozófusvita.* Szerkesztette, a dokumentumokat összeállította és a jegyzeteket írta: Hegedűs B. András – Rainer M. János. Budapest, Kelenföld Kiadó – ELTE.
- Hegedűs–Rainer (szerk.), 1990
A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. III. kötet. *Történészvita.* Szerkesztette, a dokumentumokat összeállította és a jegyzeteket írta: Hegedűs B. András – Rainer M. János. Budapest, Kelenföld Kiadó – ELTE.
- Hegedűs–Rainer (szerk.), 1991
A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. IV. kötet. *Partizántalálkozó – Sajtóvita.* Budapest, Múzsák Közművelődési Kiadó – 1956-os Intézet.
- Hegedűs–Rainer (szerk.), 1992
A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. VI. kötet. *Pedagógusvita.* Szerkesztette, a dokumentumokat összeállította és a jegyzeteket írta: Hegedűs B. András – Rainer M. János. Budapest, Múzsák Közművelődési Kiadó – 1956-os Intézet.
- Hegedűs–Ember–Bohó (szerk.), 1994
A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. VII. *Iparművészvita – Orvosvita.* Szerkesztette, a dokumentumokat összeállította és a jegyzeteket írta: Hegedűs B. András – Ember Mária (első rész) – Bohó Róbert (második rész). Budapest, 1956-os Intézet.
- Országgyűlési Napló, 1967
Az Országgyűlés 33. ülése 1957. évi május 9-én, csütörtökön. In *Országgyűlési Napló, 1953.* II. kötet. 28–51. ülés (1956. július 30. – 1958. szeptember 26.). Budapest, k. n.

Sajtó

- Magyar Nemzet*, 1955
Kossuth-Klub. Ünnepélyesen megnyílt a budapesti értelmiség klubja. *Magyar Nemzet*, XI. évf. 19. sz., január 23.
- Népakarat*, 1957
Az Ódry Árpád-émlékiállítás ma, szombaton délben nyílik a Kossuthklubban. *Népakarat*, II. évf. 80. sz., április 6.
- Népszabadság*, 1956
Egy rémhír ismét szétpukkan. *Népszabadság*, I. évf. 28. sz., december 8.

Népszava, 1955

Ünnepélyesen megnyílt a budapesti értelmiség „Kossuth”-klubja. *Népszava*, LXXXIII. évf. 19. sz., január 23.

Népszava, 1956

„A női egyenjogúság a gyakorlatban”. *Népszava*, LXXXIV. évf. 247. sz. október 19.

Természet és Társadalom, 1956

Természet és Társadalom, CXV. évf. 2. sz.

Természet és Társadalom, 1955

A Kossuth Klub. *Természet és Társadalom*, CXIV. évf. 2. sz.

Internetes oktatási anyagok, cikkek

Szilágyi, 1987

Szilágyi Sándor: A Parasztpárt (Petőfi Párt) vezetésének memoranduma 1956 decemberében. *Beszélő*, 1. évf. 1. sz. (19. sz.) <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-parasztpart-petofi-part-vezetesenek-memoranduma-1956-decembereben> (utolsó letöltés: 2017. május 7.)

Hivatkozott irodalom

Déry, 2007

Déry Attila: *Józsefváros. Budapest építészeti topográfia*. 4. kötet. VIII. kerület. Budapest, Terc.

Ólmosi, 1992

Ólmosi Zoltán: A Berzsenyi Körtől a Petőfi Körig. *Múltunk*, XXXVII. évf. 1. sz. 90–110.

Hegedűs, 1989

Hegedűs B. András: A jegyzőkönyvek elé. In *A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján*. I. kötet. *Két közgazdasági vita*. Szerkesztette, a dokumentumokat összeállította és a jegyzeteket írta: Hegedűs B. András – Rainer M. János. Budapest, Kelenföld Kiadó – ELTE. 7–32.

Hegedűs, 1992

Hegedűs B. András: Adalékok a Petőfi Kör történetéhez. In *1956-os Intézet, Évkönyv I*. Szerkesztette: Bak János – Békés Csaba – Hegedűs B. András – Litván György. Budapest, 1956-os Intézet, 39–53.

Horváth, 2014

Horváth Sándor: „Apa nem volt komcsi”. A mindennapi kollaboráció és az ügynökkérdés határai. In *Az ügynök arcai. Mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés*. Szerkesztette: Horváth Sándor. Budapest, Libri Kiadó, 25–26.

Rainer, 2007

Rainer M. János: Állami erőszak és ellenállás Magyarországon 1956 előtt. In *Ezerkilencszázötvenhat az újabb történeti irodalomban*. Szerkesztette: Gyáni Gábor – Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 112–113.

Valuch, 2001

Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest, Osiris.

Z. Karvalics, 2010

Z. Karvalics László: *Egy értelmiségi tömegszervezet hétköznapijaiból. A TIT születése és első évei 1953–1964*. Szeged, JATEPress.

Szintézis az évfordulón

Magyar kereszténydemokraták és 1956

Az 1956-os forradalom hatvanadik évfordulójára megjelent kiadványok sokasága időnként a témával foglalkozó kutatót is zavarba ejtheti. A különböző nyomtatott és online publikációk, helytörténeti munkák, konferencia-kiadványok, reprezentatív kötetek – legalábbis rövid távon – szinte befogadhatatlannak tűnnek. Ebben a publikációs áradatban kifejezetten üdítő egy olyan tömör összefoglaló munka, amely új összefüggések és források feltárása mellett a kutatás fokozatosságát, a tudományos diskurzus alakulását is bemutatja. A *magyar kereszténydemokraták és 1956* címet viselő, tavasszal megjelent kötet ilyen vállalkozás eredménye.¹ A könyvben három szerző négy tanulmánya és harminckét válogatott dokumentum révén a hazai kereszténydemokrata hagyomány a „forradalom nézőpontjából” tárul fel az olvasó számára. A kiadvány célja, a szerzők szerint, hogy új és már ismert történeti forrásokra alapozva szintetizálják az „eddig a szakirodalomban csak fragmentáltan vizsgált témát”, illetve hogy felmutassák, milyen „hozzáadott értéket” jelentett a forradalom napjaiban a magyar kereszténydemokraták tevékenysége.²

A lassan magunk mögött hagyott emlékévé a hírlapi csatározásokba torkolló, erőteljes emlékezetpolitikai törekvéseken túl, lehetőséget kínált a különböző kutatási projektek (rész)eredményeinek megjelentetésére is. Ezzel élve a Kereszténydemokrácia Tudásbázis tagjai, a jelenkortörténet elismert kutatói – Kiss Mária Rita, Petrás Éva és Szabó Róbert – egy sokak számára hasznosítható szakmunkát jelentettek meg. A kötet publikációja szervesen kapcsolódik Kovrig Béla kereszténydemokrata teoretikus 1956-os forradalomról szóló, nemrég „megkerült elemzéséhez”, amely szintén a Barankovics Alapítvány gondozásában látott napvilágot.³

A kereszténydemokrata hagyomány és az 1956-os forradalom viszonyát több szempontból elemző munka értékei már a kötet fellapozásánál szembeűnnek. A jól szerkesztett munkában az olvasót olyan gondos és tartalmas jegyzetapparátus segíti, amely lényegében önálló adattárként működik. Ez jól érzékelhetően a szerzők (több) évtizedes kutatómunkájának gyümölcse, az életutak, adatsorok elemzése ugyanakkor új adalékokkal is szolgál. A kereszténydemokrata-keresztényszociális politikai mezőhöz köthető huszadik századi közszereplők bemutatása révén a témában kevésbé jártas olvasók is képet alkothatnak ennek a hagyománynak a társadalmi beágyazottságáról, közéleti súlyáról. A történeti tájékozódást külön kronológia segíti. A tanulmányok és a forrásrészletek (amint azt a hivatkozások is jelzik) szervesen kapcsolódnak egymáshoz.

A kötetben olvasható elemzések világosan kirajzolják a kereszténydemokrácia kutatásával kapcsolatos historiográfiai folyamatokat is. Amint arra a szerkesztő, illetve a szerzők is felhívják a figyelmet, a munka korábbi projektekre (az MTA keretében folytatott kutatásokra vagy éppen az 1956-os Intézet Oral History Archívumára) támaszkodik, ezáltal egy széles körű tudományos diskurzus részévé válik. A tanulmányokból megismerhetők azoknak a kutatóknak a tézisei, akik „kívülről” (például Izsák Lajos,⁴ Révész Sándor,⁵ Mink András⁶) és azoknak a szerzőknek, (egykori) politikusoknak (Kovács K. Zoltán, Rosdy Pál,⁷ Szokolczai György⁸) a megállapításai, akik „belülről” vizsgálták ezt a hagyományt. A korlátozott terjedelem ellenére gazdag, sokszínű szövegválogatásba a nyilvános pártprogram mellett magánlevelek, újságcikkek vagy éppen egy kivégzés tudatában készült drámai búcsúlevél is bekerült. Az összességében igencsak szűk forrásbázis ellenére (az iratpusztulás méreteivel szembeűlve) a szerkesztők érezhetően jelentős energiákat fordítottak a kereszténydemokrácia történetével kapcsolatos (még ismeretlen) dokumentumok feltárására. Az összeállítást fellapozva, ezen a területen is érződik az állambiztonsági iratok szerepe, különleges helyzete. Ugyanakkor a tanulmányok példát adnak arra is, miként lehetséges ezek kritikai vizsgálata, dekonstrukciója vagy éppen a hazai és az emigráns elbeszélések komplex vizsgálata.

Az olvasók többsége (a közvetlen politikatörténeti megközelítés alapján) feltehetően arra a kérdésre keresi majd a szövegekben a választ, hogy milyen súlya volt a magyar kereszténydemokraciának 1956-ban. A kötet ehhez is korrekt kiindulópontokat ad, a szerzők a maguk álláspontja mellett megjelenítik a történeti irodalomban megfogalmazott korábbi téziseket, így megismerhetők a témával kapcsolatos legfontosabb kijelentések. Bár a mainstream történeti irodalom megállapításai között nincs feloldhatatlan feszültség, a megközelítések különbségei érzékelhetők. Ugyanakkor a kereszténydemokrácia közvetlen szerepét 1956-ban (illetve hatását a huszadik században) a meghatározó feldolgozások hasonlóan látták. Izsák Lajos 1998-as, a pártiratokat kísérő összegzésében úgy fogalmazott, hogy a „*forradalom egyik érdekes és feltűnő jelensége a keresztény pártok váratlan megjelenése és nagyfokú aktivitása*”. Ennek háttérében szerinte az állt, hogy „*nemcsak az egyházak, de a vallásos társadalmi rétegek is saját politikai képviseletük megteremtésével igyekeztek sérelmeiket orvosoltatni, illetve érdekeiket kifejezésre juttatni és megvédeni*”.⁹ Mink András a történeti visszaemlékezések publikálásához írt elemzésében rögzítette: „*...valószínű, hogy a keresztény politikai tábornak a forradalom esetleges győzelme és konszolidációja esetén komoly szerep jutott volna az ország későbbi politikai viszonyainak alakításában. Hogy ez a szerepvállalás milyen irányú lett volna, abban már a kortárs vélemények sem egyeztek meg, még kevésbé az utókor értékelései*”.¹⁰ Szabó Róbert és Szakolczai György közös monográfiájában a Demokrata Néppárt 1956-os tevékenységéből a legfontosabb elemként Bibó István memorandumához történő csatlakozását (egyfajta nemzeti egységprogram felvállalását a proletárdiktatúra ellenében) emelte ki, a helyi forradalmi szervezetekben való részvétel mellett.¹¹ Míg Rainer M. János legújabb „bevezető-összegzésében”¹² az 1945 utáni átmenet ellenzéki pártjainak újjászerveződése kapcsán arra figyelmeztetett, hogy vezetőseik csonkák, programjaik az idő hiányában kidolgozatlanok voltak. Összegzése azonban végső soron így szól: „*1956 különböző történetekben elbeszélhető, örökre nyitott történet marad*”.¹³

A kötet tanulmányai szintén eltérő megközelítésben, de végig alapos, tudományos-kritikai szellemben vizsgálják témájukat. Szabó Róbert tömör és adatgazdag politikatörténeti elemzése az előzmények, a forradalmi szerveződések, a helyi (párt)aktivitás, a budapesti események és az „utóvédharc” bemutatásával széles körű áttekintést nyújt a témáról. Ugyanakkor a történeti „mélyfúrások” révén ismertetett győri és zalai példa a mozgalom, eszme beágyazottságának mértékét is érzékelteti. Emellett a szűk (párt)történeti értelmezés kitágításához járulnak az olyan (egyres oral history gyűjteményekből származó) adalékok ismertetése, mint a hazai börtönökből szabadult Matheovits Ferenc és az egykori kisgazda főtitkár, a szovjet fogságból hazatérő Kovács Béla forradalom előtti találkozása. Ez a felidézett esemény egyúttal jelzi a visszaemlékezésre alapuló tanulmányok megismerhetőségének (rekonstrukció) a határait is.

Kiss Mária Rita tanulmánya minden eddigi elemzésnél részletesebben vizsgálja a magyar kereszténydemokrácia 1956-os szerepét, a „keresztény politika” címkéjével megjelölt és megjelölhető programokat, nézeteket. Írása lényegében a politikailag terhelt fogalmak dekonstruálását végzi el, egyúttal árnyalt képet rajzol eszmetörténeti folyamatokról. Ezt a nehéz, a politikai nyelvre külön koncentráció, fogalomtisztázó munkát valóban alapvető fontosságúnak tekinthetjük, hiszen a kereszténydemokrácia történeti elemzésének tárgya lehet egy párt, egy eszme, egy mozgalom szervezeti hálójára vagy akár egy politikai brand is. A megközelítési módok számosak, ahogy az elbeszélés technikái is.¹⁴ A tanulmány a politikai keretek (többpártrendszer, belső törésvonalak), az értelmezési mezők (lásd a „reakció” jelentkezése, a keresztény politika „reneszánsza”) értelmezése mellett az 1956-os szövegeket a forradalmi programok és a hagyomány kontextusában is vizsgálja. Az elemzés kimutatja, miként hatott a forradalmi közbeszéd (a domináns reformkommunista narratíva) a DNP szervezőire, vagy miként vetült Mindszenty József tevékenységének árnya a keresztényként fellépő politikusokra. Kiss Mária Rita érzékletesen mutat rá azokra a szituációkra, (szöveg)hely(zet)ekre, amelyek lehetőséget kínálnak egy-egy gondolat,

kijelentés mélyebb tartalmának a felfejtésére. Mihelics Vidnek a Nagy Imre köréhez tartozó és még szabadon mozgó Gimes Miklóshoz írt levele egy sajátos, „köztes” helyzetben született a forradalom utóvédharcainak időszakában. Ezeknek a határhelyzeteknek a vizsgálata általánosabb érvényű következtetések levonására alkalmas.

Petrás Éva megtorlásról szóló elemzése a kereszténydemokratákat érő retorziókat ismerteti: a fegyelmi ügyektől az akasztással járó bírósági eljárásokig. Az elemzésből ugyanakkor kirajzolódik a politikai harc egy másik dimenziója, a nyelvpolitikai küzdelem is. Feltárul az MSZMP megrendelésére készült belügyi koncepció, amely a későbbiekben (jórészt Hollós Ervin személyes közvetítő szerepe révén) a párttörténetírás tézisévé vált (mint „keresztényszocialista összeesküvés”). Petrás Éva megtorlással kapcsolatos fő tézise szerint a kereszténydemokratákat ért represszió nem különbözött a magyar társadalom más csoportjait ért intézkedésektől. A részletesebben bemutatott ügyek: a teoretikus Mihelics Vid, a központi pártvezetővé váló Matheovits Ferenc és a helyi mozgalmár Tihanyi Árpád sorsa egyszersmind a történeti megismerés három szintjét is reprezentálják. Mihelics történetében élesen jelentkezik az 1956 utáni sorsával (behálózásával) kapcsolatos iratok hiánya, míg Matheovits Ferenc megfigyelésének és korábbi perének „újrahasznosításáról” még belügyi jegyzet is készült.¹⁵ Tihanyi Árpád gondolatairól pedig a szinte csodálatos módon fennmaradt, drámai búcsúleveléből értesülhetünk. A további egyéni élettörténetekben megjelennek a kádári hatóságok megtorló, megosztó, semlegesítő technikai is, amelyeket egyéni esetekben rugalmasan alkalmaztak a későbbiekben. Remélhetőleg a szerzők a jövőben hasonló módon feldolgozzák majd, hogy a kereszténydemokrácia ellehetetlenítéséhez milyen összefonódó hatalmi intézkedések járultak a legális párt szétverése, diszkreditálása mellett. Ide tartozhat az egyéb keresztény(demokrata) szervezkedések, illegális katolikus párt(ok) felszámolása, a „klerikális reakció” elleni küzdelem egyes intézkedései, vagy a keresztény értelmiségi kapcsolati háló megfigyelése, manipulálása egészen 1989-ig.

A kötetből, Petrás Éva és Szabó Róbert közös tanulmánya révén, nem marad ki a nemzetközi kontextus vizsgálata sem. Az egyéni sorsokat olvasva felvethető kérdésre – miként lehet keresztényként politizálni itthon és a nyugati emigrációban – több válasszal is találkozhatunk. A kifejezetten a Demokrata Néppárthoz köthető emigráció tagjai közül többeknek meghatározó szerepe lett az 1956-os hagyomány fenntartásában: Varga László, Barankovics István és Kovács K. Zoltán külön-külön ismert tevékenysége itt most a kereszténydemokrata gondolkodás fényében kerül elemzésére. Ezek az ismert tények (vagy éppen a kereszténydemokrata hagyománnyal kapcsolatos olyan új adalékok, mint az említett Kovrig-elemzés) mindazonáltal új perspektívákat is nyithatnak az elemzésben. Az egyes élettörténeteket olvasva megérthető, hogy a kereszténydemokrata-keresztényszociális közszereplők, értelmiségiek, gondolkodók antielitként, potenciális elitként voltak jelen a korszakban, akiket semlegesíteni, elszigetelni, esetleg megnyerni kellett (szövetségesnek). Ez kimutatható az MSZMP Politikai Bizottságának 1957-es határozatában¹⁶ (ahol a kereszténydemokraták még egy „koalíciós illegáció” részei) vagy éppen az állambiztonsági vizsgálati tervekben. A későbbiekben ez az értékelés él tovább a párttörténetírásban és a propagandában,¹⁷ de Kádár Jánosnak is ismert ilyen jellegű, a nyolcvanas évekre datált megjegyzése.¹⁸

Az 1956-os forradalom hatvanadik évfordulójára megjelenő kötetben részben egy online tartalom került kiadásra könyv alakban.¹⁹ Meglehet a digitális forradalmat követően egy ilyen publikáció megkérdőjelezhető, ám tekintettel a hazai online gyűjtemények közelmúltbeli „zavaraira”, eltűnésére, illetve a hagyományos olvasók igényeire, talán mégsem felesleges. Statisztikai megközelítésben, az összeállításban szereplő 32 dokumentum közül a forradalom időszakából származik húsz szemelvény, az azt követő időszakból (a megtorlás idejéből) hét forrásrészlet, és olvashatunk öt „visszaemlékezést” is. A szerkesztés során úgy válogattak, hogy a kötetben megjelenjenek a kereszténydemokrácia belső vitái, az eltérő álláspontok, érzékelhető a

politikai színpad árnyalatai. A jogfolytonos (történelmi legitimációval bíró) Demokrata Néppárt mellett feltűnnek más alakulatok is.

A kötetben a vidéki események (arányos) ismertetése a figyelmet az országos tendenciákra irányítja, és árnyalja a Budapest-központú leírásokat. Miközben a főváros szerepe nem megkérdőjelezhető (a forradalom hírére a kereszténydemokrata Matheovits Ferenc ugyanúgy Pestre érkezik Pécsről, mint a kisgazda Kovács Béla), a párt, a mozgalom, az eszme helyi beágyazottsága is kimutatható. A bírósági dokumentumokon túl a helyi (sporadikusan fennmaradt) pártiratok bevonása közelebb visz ennek értelmezéséhez és a megtorlás rendszerének megismeréséhez. A kötetben közölt 1956 utáni szövegek jelzik azt is, hogy a forradalomnak létezett egy kereszténydemokrata emlékezete is. Ez akkor is így van, ha a hetvenes–nyolcvanas években megfogalmazott narratívákat utóbb felülírhatták antikommunista elbeszélések. (Mindez szintén további vizsgálódások tárgya lehet.) Ugyanakkor a munkacsoport által készített interjúk még ebben az összeállításban is tartalmaznak új adalékokat az októberi napok történéseivel kapcsolatban.

A kötet terjedelme, a megjelenés határideje mindenkor minden bizonnyal megkötötte a szerkesztő kezét. Ezzel együtt egy ilyen igényes, alaposan jegyzetelt kiadványban az érdeklődő minden bizonnyal szívesen olvasna a kereszténydemokrácia „szürke eminenciásai” (Kerkai Jenő, Ugrin József, Nagy Töhötöm²⁰) vagy éppen értelmiségiek (Bálint Sándor²¹, Eckhardt Sándor, Rónay György) 1956 alatti (és utáni) sorsáról, a forradalomhoz való viszonyokról. Szerepeltetésük tovább tágítaná a kereszténydemokrata hagyomány értelmezési lehetőségeit. Az 1956-ban színre lépő kereszténydemokrácia, a keresztény politikai elképzelések több későbbi „összeesküvés”, „izgatási” ügyben kerültek elő. A programok szövegszerűen is tovább éltek, de elvek, mentalitásbeli folytonosság is vizsgálható.²²

A válogatást lapozva feltűnő, hogy nem kaptak helyet benne az egykori hálózati személyek szövegei. Pedig az 1956-os forradalom elbukásának jelentős szerepe van a társadalmi közérzet megváltozásában,²³ a rendszerrel való együttműködés, kollaboráció kialakulásában. Ezek a történetek nagyrészt feltártak, közismertek, sőt az eddig ismert dokumentumok alapvetően nem „kompromittálóak” a kereszténydemokrata közszereplőkre nézve sem. Például a hálózat újjászervezésének idejében keletkezett egyik dokumentum arról számol be 1957-ben, hogy a DNP vonalán csak egy ügynök tevékenykedik. A Demokrata Néppárt megszervezésében háromszor (1947, 1956, 1989) is meghatározó szerepet játszó Keresztes Sándor a behálózásból történő kétszeri kibúvása (a besúgás megtagadása) szintén jól ismert. Esetében az 1956-os (budaörsi) történet (a kihallgatósobától az életinterjúig való elbeszélésének) azonossága éppúgy érdekes, mint a beszerzési dossziéban szereplő kikötés, amely szerint a lelkiismeretével össze nem egyeztethető feladatot nem vállal.²⁴

Összességében a kötet az egydimenziós forradalmi történetek „reneszánszának” időszakában komplex képet ad a kereszténydemokrácia történetéről. Az egymásra is ható, referáló szövegek további termékeny megközelítések alapjául szolgálhatnak. A forrásokban megragadhatók a hatalomtechnikai szempontok (a pártok, csoportok együttműködése körüli viták), ugyanakkor vizsgálhatók lélektani összetevők is (a külső nyomásra adott reakciók). A forradalom napjaira (és a kádárizmus időszakára) különböző időperspektívákból rápillantva akár játékelméleti megközelítésekkel is élhetünk, felmérhető, hogy ki mit kockáztatott egy-egy szituációban.

A Magyar kereszténydemokraták és 1956 című kötet egy hagyomány belső világát tárja fel, szerzői a huszadik századi magyar történelem egyik fókuszpontja, az 1956-os forradalom révén elemzik témájukat. A könyv megjelenésével egy olyan értékes forráskiadvánnyal lettünk gazdagabbak, amelyből – a polcra levéve – könnyen megkereshetők a témakör legfontosabb szövegei. A tanulmányok összefoglaló téziseket és továbbgondolásra érdemes állításokat fejtenek ki. Az olvasó így a folytatást, a kutatócsoport munkájának következő eredményét várva teheti le a kötetet.

-
- ¹ *Magyar kereszténydemokraták és 1956*. Szerkesztette: Kiss Mária Rita. Budapest, Barankovics István Alapítvány, 2017.
- ² Kiss, 2017: 13.
- ³ Ennek ismertetését lásd a *Betekintő* hasábjain: Tabajdi, 2016.
- ⁴ Izsák, 1985.
- ⁵ Révész, 1998.
- ⁶ Mink, 1997.
- ⁷ Babóthy–Kovács (szerk.), 1990; Kovács–Rosdy (szerk.), 1996.
- ⁸ Szabó–Szokolczai, 2011.
- ⁹ Izsák, 1998: 439.
- ¹⁰ Mink, 1997: 151.
- ¹¹ Szabó–Szokolczai, 2011: 118–120.
- ¹² Ismertetését lásd: Papp, 2016.
- ¹³ Rainer, 2016: 88. és 172.
- ¹⁴ Izsák, 1985; Gergely, 2001; Mészáros, 2005; Pallós (szerk.), 2007; Szokolczai–Szabó, 2011.
- ¹⁵ ÁBTL 4.1. A-3016/25. (König Miklós: A „bujtogatók” fedőnevű ügy. Matheovics Ferenc és társai államellenes tevékenységének leírása, az operatív feldolgozó munka módszereinek, az ügy tanulságainak ismertetése.)
- ¹⁶ MNL OL 288. f. 5/33. ö. e.
- ¹⁷ Tabajdi, 2009.
- ¹⁸ Lakatos, 1998.
- ¹⁹ <http://barankovics.hu/keresztenydemokracia-adatbazis/keresztenydemokracia-tudasbazis>
- ²⁰ Petrás, 2014.
- ²¹ Csapody, 2004.
- ²² ÁBTL 3.1.5. O-11048 „Bujkálók”, ÁBTL 3.1.5. O-9932 „Irodalmárok”, ÁBTL 3.1.5. O-12554 „Fellazítók”.
- ²³ Rainer, 2011.
- ²⁴ ÁBTL 3.1.1 B-82929 „Magyar Károly”.

Hivatkozott irodalom

- Babóthy–Kovács (szerk.), 1990
Félbemaradt reformkor. Szerkesztette: Babóthy Ferenc – Kovács K. Zoltán.
Róma.
- Csapody, 2004
Csapody Miklós: „*A világban helytállani...*” Bálint Sándor élete és politikai működése, 1904–1980. Budapest, Korona.
- Gergely, 2001
Gergely Jenő: Christdemokratie in Ungarn 1944–1949. In Gehler, M. – Kaiser, W. – Wohnout, H. (Hrsg.): *Christdemokratie in Europa im 20. Jahrhundert*. Wien, Böhlau Verlag, 464–483.
- Izsák, 1985
Izsák Lajos: *A Kereszténydemokrata Néppárt és a Demokrata Néppárt*. Budapest, Kossuth.
- Izsák, 1998
Izsák Lajos: Keresztény pártok és pártalakítási kísérletek. In *1956 és a politikai pártok. Válogatott dokumentumok*. Szerkesztette: Vida István. Budapest, MTA Jelenkor-kutató Bizottság, 439–446.
- Kiss, 2017

Magyar kereszténydemokraták és 1956. Szerkesztette: Kiss Mária Rita. Budapest, Barankovics István Alapítvány.

Kovács–Rosdy (szerk.), 1996

Az idő élén jártak: kereszténydemokrácia Magyarországon, 1944–1949. Szerkesztette: Kovács K. Zoltán – Rosdy Pál. Budapest, Barankovics István Alapítvány.

Lakatos, 2001

Lakatos Ernő: Emlékeim. Epizódok Kádár János életéből. In *Ki volt Kádár? Harag és részrehajlás nélkül a Kádár-életútról.* Szerkesztette: Rácz Árpád. Budapest, Rubicon, 196–197.

Mink, 1997

Mink András: A keresztény politikai pártok és az 1956-os forradalom. In *Pártok 1956: Válogatás 1956-os pártvezetők visszaemlékezéseiből.* Szerkesztette: Körösi Zsuzsanna – Tóth Pál Péter. Budapest, 1956-os Intézet, 151–156.

Pallos, (szerk.), 2007

Reménykeltők: az 1945 utáni „illegális” katolikus politikai szervezkedések. Szerkesztette: Pallos László. Budapest, Püski.

Rainer, 2011

Rainer M. János: *Bevezetés a kádárizmusba.* Budapest, 1956-os Intézet – L'Harmattan.

Rainer, 2016

Rainer M. János: *Az 1956-os magyar forradalom.* Budapest, Osiris.

Révész, 1998

Révész Sándor: Keresztút. *Café Babel*, 27. sz. 73–90.

Szakolczai–Szabó, 2011

Szakolczai György – Szabó Róbert: *Két kísérlet a proletárdiktatúra elhárítására. Barankovics és a DNP, 1945–1949. Bibó és a DNP, 1956.* Budapest, Gondolat.

Internetes oktatási anyagok, cikkek

Papp, 2016

Papp István: Nagyesszé a forradalomról. Rainer M. János: Az 1956-os magyar forradalom, *Betekintő*, 4. sz.
http://www.betekinto.hu/2016_4_papp
(utolsó letöltés: 2017. január 25.)

Petrás, 2014

Petrás Éva: „Álarcok mögött”. Nagy Töhötöm élete. *Betekintő*, 4. sz.
http://www.betekinto.hu/2014_4_petras
(utolsó letöltés: 2017. január 25.)

Tabajdi,2009

Tabajdi Gábor: Állambiztonság – történetírás – propaganda. *Betekintő*, 2. sz.
http://www.betekinto.hu/2009_2_tabajdi
(utolsó letöltés: 2017. január 25.)

Tabajdi, 2016

Tabajdi Gábor: A megkerült elemzés. Kovrig Béla: A nemzeti kommunizmus és Magyarország. *Betekintő*, 4. sz.
http://www.betekinto.hu/2016_4_tabajdi
(utolsó letöltés: 2017. január 25.)

Ebéd után

A Hankiss Elemér és Rusvay Tibor elleni eljárás 1957-ben

Az ebéd

Mit ebédelt a budapesti francia követség kultúrattaséja, a Francia Intézet igazgatója, Guy Turbet-Delof 1957. január 17-én? Ki tudja. Egyébként is, fontos ez egyáltalán? Az attasénak láthatóan nem volt az, naplójában meg sem említi az étkezés tényét.¹ Igazából, nem ismerve a férfi szokásait, még abban sem lehetünk biztosak, hogy ebédelt egyáltalán. Ám több olyan írásos feljegyzés is fennmaradt, ami alapján jó okunk van feltételezni, hogy az ebédre sor került, sőt vendégek is jelen voltak, még hozzá Rusvay Tibor irodalomtörténész és Hankiss Elemér, akkoriban az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa. Mindketten az Eötvös Collegiumból ismerték Turbet-Delofot, aki 1947-től francia nyelvet tanított az intézményben. Hosszú évek után 1955-ben futottak össze ismét, majd ezt követően többször is találkoztak. A január 17-ei ebéd tehát ebből a szempontból sem érdemelt volna figyelmet. Nem is a résztvevők voltak azok, akik jelentőséget tulajdonítottak az esetnek, hanem a magyar állambiztonság kémelhárító osztálya. Nekik köszönhető, hogy az ebéd megtörténtéről és az ott elhangzottakról egyáltalán tudomásunk lehet – így az esetről szóló beszámolók értelemszerűen a politikai rendőrség szemszögéből láttatják a történeteket. Ez azért lényeges, mert a jelentés, amellyel a kémelhárítók felruházták az eseményt, nagy hatással volt a résztvevők későbbi sorsára.

Az államvédelmi szervek kémkedés gyanúja miatt 1953 óta foglalkoztak Guy Turbet-Delof személyével. A forradalom leverése után lassan magára találó kémelhárítás (amely 1957 tavaszáig az ORFK II/1. Osztályaként működött) 1956. december közepétől tudta ismét nyomon követni az attasé mozgását. A lakásán és a Francia Intézetben lévő dolgozószobájában IX/8. rendszabály, azaz lehallgatóberendezés működött; jobban mondva ez utóbbi 1957 elején éppen nem működött, ezért kijavítását kezdeményezték. Ezen az úton szereztek tudomást az ominózus ebédéről is. A lehallgatási jegyzőkönyv nem maradt fenn (ha készült egyáltalán), de az elhangzottakról szerzett információkat egy 1957. februári jelentés tartalmazza. Eszerint 1957. január 17-én két, a szerv előtt ismeretlen férfi kereste fel a lakásán Turbet-Delofot. Pár bekezdéssel később viszont kiderül, hogy a kémelhárítás előtt nem voltak teljesen ismeretlenek a látogatók, tudták, hogy az egyikük Hankiss Elemér, a másik egy János keresztnévű személy. A vendégek tudták az igazgatóval, hogy „egy *Ruszniai nevezetű, sánta, vörös hajú személyt*” (aki a politikai rendőrség szerint a „*veszprémi köztársaság*” elnöke volt) a János által is ismert Keresztury Dezső segítségével a váci gimnáziumba helyezték tanárnak. János ismeri a Honvéd Művészegyüttes vezetőjét is, ugyanis az ebéd során – ez az iraton lévő kéziratos megjegyzésből tudható – idézgettek a Magyarországon tartózkodó Csou En-laj kínai miniszterelnök és az együttesvezető közötti beszélgetésből. Elhangzott az is, hogy Hankiss Elemér októberben Lengyelországban járt, míg János ismeretségben áll egy, a karhatalomban szolgáló lengyel gróffal (!), aki rendszeresen tájékoztatja őket (nem tudni, mire, pontosabban kikre vonatkozik a többes szám) a karhatalom elhelyezkedéséről és tevékenységéről.

A két látogató beszámolt egy vidéki illegális konferenciáról is, amelyen részt vett Turbet-Delof Ocsvay nevű barátja is, aki a rendezvény jegyzőkönyvét átadta Hankiss Elemérnek azzal, hogy juttassa el Turbet-Delofhoz, Hankissék azonban nem merték magukkal hozni, de a János keresztnévű férfi megígérte, hogy január 21-én elhozza. Hankiss elmondta, hogy egy illegális lapot akarnak indítani, ennek részleteit is megbeszélték. A magyarok a francia kérésére elvállalták, hogy további adatokat adnak át a részére. A beszélgetés során szóba került egy Perényi vagy Terényi nevezetű személy is, az egyik látogató

feleségének a bátyja, aki hatéves börtönbüntetését Vácon töltötte. A fent már említett kézírásos megjegyzés szerint elhangzott, hogy egyik vendég barátját szökés közben elkapták a határon. Ugyancsak a kézírásos megjegyzés tájékoztat arról, hogy a beszélgetés során felvetődött egy Kecskemét környéki utazás terve is, amelynek a körülményeit, benne Turbet-Delof esetleges részvételét, a megjegyzést író Hazai Jenő osztályvezető, a kémelhárítás főnöke szerint feltétlenül tisztázni kell.²

Az állambiztonságnál meg voltak győződve arról, hogy Guy Turbet-Delof – mint a legtöbb itt szolgáló nyugati diplomata – kémtevékenységet folytat, a lehallgatási anyag alapján így nem volt nehéz elképzelniük, hogy az attasé a lakásán két hírszerzővel beszélgetett. Elsődleges feladatuknak tehát azt tekintették, hogy megállapítsák a két látogató kilétét, amire a rendelkezésre álló információk alapján több lehetőség is kínálkozott. Azt nem tudni, melyikkel próbálkoztak először, tény azonban, hogy sikert a „veszprémi köztársaság” vezetőjének személyén keresztül értek el. Nevét vélhetően a rendelkezésre álló technika tökéletlensége folytán jegyezték le tévesen „Rusznai” formában, ám legkésőbb február 25-én a hatóságok már tudták, hogy Brusznai Árpádról, a Veszprém Megyei Nemzeti Forradalmi Tanács elnökéről van szó. Egy erre a napra keltezett jelentés tudatja, hogy a személyére a január 17-i ebéd hívta fel a kémelhárítás figyelmét: neve Turbet-Delof ügyében merült fel, mint egy olyan, a szervek előtt még ismeretlen személy kapcsolata, aki *„illegális sajtótermék készítését tervezi, és ellenforradalmi magatartást tanúsít”*, és aki az októberi események után otthonában bújtatta is őt.³

Február 26-án este Vácott letartóztatták Brusznait, akit elfogása után először a kapcsolatairól kérdezték. Ezek közül a kémelhárítás három személyt emelt ki: Keresztury Dezsőt, Rusvay Tibort és Hankiss Elemért. A közös bennük (és feltehetőleg ez keltette fel irántuk a figyelmet), hogy Brusznaihoz hasonlóan valamennyien Eötvös-kollégisták voltak, és innen ismerték Guy Turbet-Delofot. Brusznai vallomásából a politikai rendőrség megtudhatta azt is, hogy nem Hankiss, hanem Rusvay járt Lengyelországban, méghozzá ösztöndíjasként, ahonnan 1956. november közepén tért haza, és ahová 1957. február lelegején vissza is tért.⁴ Rusvay gyaníthatóan azonos lehetett a lehallgatási anyagban szereplő „Ocsvayval”, ám az, hogy Hankiss mellett ő lehetett a másik (ezek szerint nem János, hanem Tibor keresztnevű) látogató, Brusznai Árpád későbbi kihallgatása során vált bizonyossá. A férfi elmondta, hogy két nappal a január 17-ei ebéd után Rusvay beszélt neki a francia férfival való találkozásjáról, de csak annyit közölt vele, hogy Turbet-Delof naivitásnak tartja a magyarok részéről, hogy nyugati beavatkozásra számítanak. (Erről a kijelentésről, ami állítólag az ebéd során hangzott el, később senki sem tett említést.)⁵ Megjegyzem, Brusznai itt idézett kihallgatási jegyzőkönyvei sem a saját, sem pedig a Rusvayék elleni hivatalos vizsgálat iratai közé nem kerültek be, ami arra enged következtetni, hogy azok az attasé elleni operatív adatgyűjtés részeként keletkeztek.

Brusznai Árpád vallomásai segítettek a hatóságnak tisztázni az ebéd néhány körülményét és – ami talán még fontosabb volt számukra – egyértelműen azonosítani az ebéd két magyar résztvevőjét. Így amikor pár nappal később a kémelhárító osztály több, a kultúrattaséval kapcsolatban álló személy őrizetbe vételére tett javaslatot (megszakítandó annak 1956 októberétől megélénkülő ellenséges propaganda- és hírszerző tevékenységét), a listán már szerepelt Hankiss Elemér és Rusvay Tibor neve is.⁶ Előbbi 1957. április 15-én tartóztatták le, majd másfél héten belül kétszer is kihallgatták.⁷ A nyomozás ezután hónapokra elakadt, feltehetően azért, mert Rusvay az MTA ösztöndíjasaként Lengyelországban tartózkodott, így őt csak hazatérése napján, 1957. július 13-án tudták elfogni; noha már másnap kikérdezték, a kihallgatások többségére csak egy hónap elteltével, augusztusban kerítették sort.⁸ Újabb hónap múlva szembesítették egymással a két gyanúsítottat, amivel a nyomozás gyakorlatilag be is fejeződött: mindkettejükkel ismertették a terheltként történő felelősségre vonásról hozott határozatot, ismételten kihallgatták őket (életrajzuk ismertetése után arra kellett válaszolniuk, hogy bűnösnek érzik-e magukat), végül Szalay Sándor százados ismertette az ügy iratait a gyanúsítottakkal.⁹

A Fővárosi Ügyészség október elején vette át az ügyet.¹⁰ Október 18-án az eljárás lefolytatásával megbízott Szegedi Vilmos ügyész mindkét terheltet kihallgatta.¹¹ Pár nap múlva Hankiss Elemért szabadon bocsátották, az ellene folytatott nyomozást pedig megszüntették.¹² Rusvay Tibor ügyében a Götz János fővárosi ügyész által jegyzett vádirat 1957. november 1-én készült el.¹³ Habár Rusvayt politikai bűncselekmények elkövetésével vádolták, az ügy mégsem népbírói tanács elé került. Ennek azért volt jelentősége, mert a népbírói tárgyalás garantálta volna a súlyos ítéletet. A Fővárosi Bíróság Halász Pál vezette, rajta kívül Szendrői István és Zsankó József ülnökökből álló tanácsa november 28-án tárgyalta az ügyet, és ezen a napon meghozta az ítéletet is: a népi demokratikus államrend elleni gyűlöletre izgatásért egy év és négy hónap börtönbüntetést szabott ki a vádlottra. Az ítéletet a vád és a védelem is tudomásul vette, így az jogerős és végrehajtható lett.¹⁴

A Rusvay Tibor és Hankiss Elemér ellen lefolytatott bűnvádi eljárás lényegében azt a célt szolgálta, hogy tisztázzák, mi is történt pontosan Turbet-Delof lakásán 1957. január 17-én. A továbbiakban azt nézem meg, hogy melyek voltak a beszélgetés azon elemei, amelyekről szó esett az eljárás során: mit tudhattak meg a hatóságok, és mit tudhatunk meg mi az ebédéről a hivatalos procedúra alapján.

A szöktetés vádja

A politikai rendőrség a lehallgatás nyomán tudomást szerzett arról, hogy a január 17-i ebéd egyik magyar résztvevőjének a barátját szökés közben elkapták a határon. Brusznai Árpád kihallgatásán elmondta, hogy Rusvay sógora, Réthy Lajos tervezte, hogy Nyugatra távozik, de a körülményekről és az esetleges segítőkről nem voltak ismeretei. A hatóságok azonban nem Brusznaitól értesülhettek a dolgról, ugyanis – a jegyzőkönyvben legalábbis így szerepel – a kihallgató kérdezte meg, mit tud Réthy disszidálási szándékáról.¹⁵ Hankiss Elemér szerint az ebéd során Rusvay Tibor megemlítette, hogy két ismerőse el akarja hagyni az országot, és kérte a házigazdát, legyen a segítségükre ebben. Az először nem reagált a kérésre, később azonban segítséget ígért, és egy, az Olasz fasor (így szerepel a jegyzőkönyvben, akkor hivatalosan Malinovszkij fasornak hívták) környékén lakó nőhöz irányította őt. A kihallgató rákérdezett, hogy nem Halkó Marianne, Turbet-Delof titkárnője volt-e az, de Hankiss nem emlékezett, illetve a név nem volt ismerős a számára. Ezt követően nem találkozott Rusvayval, így konkrét fejleményekről semmit sem tudott mondani.¹⁶

Rusvay Tibor megerősítette, hogy sógora, Réthy Lajos és annak barátja, Ernyei Miklós, aki októberben szabadult a váci börtönből (kiderült tehát, hogy a lehallgatáskor értett Perényi valójában Ernyei, és nem az egyik látogató sógora, hanem annak barátja) Nyugatra távozásához kérte a diplomata segítségét. Azért fordult hozzá, mert a francia éppen az ebéd alatt kapott egy táviratot, amelyben egy házaspár megköszönte, hogy segített nekik kijutni. Az igazgató azonban elutasította a kérését, illetve a titkárnőjéhez irányította azzal, talán ő tud segíteni. Rusvay az ebéd után azonnal felkereste a nőt annak lakásán (jelen volt Turbet-Delof is), ám csak egy másnapi találkozót beszéltek meg. Erre sor is került, és az asszony egy zalaszentgróti személy nevét adta meg, a kapcsolatot azonban nem vették fel vele, mert a két személy időközben elállt a szökési szándékától. A titkárnő nevére nem emlékezett, ám a kihallgatója segített a felidézésében, a gyanúsított ugyanis az egyik kérdésre a következő választ adta: „A kihallgatás során ön megemlítette Halkó Marianne nevét. Most már emlékszem, ő Turbet titkárnője.”¹⁷

Rusvay pár nap múlva egy egészen más elbeszéléssel szolgált. Immáron csak egyetlen személy, Ernyei Miklós kiszökési tervét említette, a segítségkérés ötlete sem *ad hoc* módon ötlött fel benne, hanem már január elején ezért kereste fel a Francia Intézetben Turbet-Delofot, annak elfoglaltsága miatt azonban nem tudtak beszélni, ezért hívta meg

őt, valamint az akkor szintén ott tartózkodó Hankiss Elemért ebédre. Ám úgy tűnik, január 17-én nem került szóba a dolog, hanem két nap múlva kifejezetten Ernyei ügyében ismét felkereste az igazgatót. Ő (a titkárnő most szóba sem kerül) egy celldömölki mozdonyvezető címét adta meg, aki egy ismerős házaspárt is átsegített a határon. Átadta a címet Ernyeinek, de tudomása szerint a férfi mégsem hagyta el az országot.¹⁸

Augusztus végén Hankiss Elemér nagyjából a korábbi vallomásához hasonlóan, ám annál szűkszavúbban adta elő a történeteket. Így megismételte, hogy amikor Rusvay két személy Nyugatra szökésében kérte a segítségét, Turbet-Delof először nem figyelt oda, majd ebéd után, amikor újra szóba került az ügy, azt mondta, nem tudja vállalni. Ezt követően azonban tovább „tárgyaltak”, amire ő nem figyelt (a szobában lévő képeket nézegette), így csak annyit tudott erről mondani, hogy egy női név is elhangzott. „*Innen gondolom, hogy e tekintetben kettejük között megállapodás jött létre*” – vonta le a következtetést Hankiss.¹⁹ Későbbi is lényegében ezzel egyezően emlékezett a dologra.²⁰ Rusvay Tibor két korábbi verziója közül lényegében az elsőhöz tért vissza. Egyrészt kihallgatása során jelezte, hogy a két ismerősének kiszökéséhez kért segítségről nem beszél, mert korábban részletesen beszámolt erről; másrészt szembesítésük alkalmával elfogadta a Hankiss által előadottakat.²¹ A bíróság előtt is az első változatnak megfelelően beszélt a dologról, ám beleszólt néhány elemet a második verzióból is. Elmondása szerint az ebéd során sógora és egy ismerőse disszidálásához kérte Turbet-Delof segítségét, aki először nem reagált, később azonban Halkó Marianne-hoz irányította. Az ebédet követően fel is kereste a nőt a lakásán, de az nem tudott segítséget nyújtani. Turbet-Delof (nem derül ki, hol és mikor, azaz még az ebéd során, az asszony lakásán vagy később) megemlítette, hogy egy celldömölki mozdonyvezetőhöz is lehetne fordulni. Ám az egészsből nem lett semmi, mert a sógora meggondolta magát.²²

Halkó Marianne Guy Turbet-Delof titkárnőjeként már régóta a kémelhárítás látókörében volt; 1957 tavaszán javaslatot is tettek az asszony őrizetbe vételére, mert állítólag tudomással bírt az attasé hírszerző tevékenységéről, és maga is ellenséges propaganda- és kémtevékenységet fejtett ki. Később, Rusvay Tibor vallomásai nyomán, már azzal is gyanúsították, hogy különböző személyek Nyugatra szökését segítette.²³ 1957. decemberi letartóztatása után Halkó két, részben eltérő történetet adott elő a Rusvay Tiborral való találkozásáról. Előbb azt mondta, hogy egy januári napon főnöke azzal kereste fel őt, hogy egy barátjának a rokonai Nyugatra akarnak szökni, majd nemsokára a barát, azaz Rusvay is megérkezett. Az asszonynak a szomszédjától kellett informálódni, aki nem volt otthon, ezért arra kérte a férfit, másnap ismét keresse fel. A szomszéd azonban nem tudott segíteni, csak annyit mondott, hogy a kiszökni akaró személyek menjenek egy határ menti községbe, ott biztosan találnak valakit, aki átjuttatja őket a határon. Pár héttel később viszont már úgy emlékezett, hogy a szomszéd Zalaszentgrótra, a kocsmába küldte segítségért a kiszökni igyekvőket.²⁴ A titkárnő ügyében Rusvay Tibort is meghallgatták, aki egyetlen apró információval egészítette ki a korábbi vallomásait: Turbet-Delof azzal adta meg Halkó Marianne címét, hogy mire Rusvay felér, lehet, hogy már ő is ott lesz. Így is történt: amikor az ebéd után Rusvay a nő lakására ment, már ott találta a diplomatát. Halkó kérésére másnap reggel visszament, ekkor az asszony Zalaszentgrótra irányította őket. Ismét hangsúlyozta, hogy a sógora és annak ismerőse végül nem hagyták el az országot.²⁵

Az asszony és két látogatója nyilván nem is sejtette, hogy a látogatásnak a politikai rendőrség is szemtanúja volt. A diplomata külső figyeléséről készített jelentést szerint Guy Turbet-Delof 1957. január 17-én délelőtt 10 óra után hagyta el otthonát, másfél órát a Francia Intézetben tartózkodott, majd autóval a francia követségre (a magyar titkosszolgálat által használt fedőnéven a „Farkasverem”-be) hajtott. Innen délután egy óra után – az intézeti könyvtár érintésével – hazament, és majdnem háromnegyed ötig otthonában tartózkodott. Ekkor autójával elment titkárnőjének, Halkó Marianne-nak Budán lévő lakásába, ahonnan fél óra múlva egy férfi társaságában jött ki. Autóval

visszahajtottak Pestre, a Stromfeld térig (ez a követési jegyzőkönyv alapján a Bajcsy-Zsilinszky út mentén lehetett, ám ezen a környéken az utcanévlexikonok nem tudnak ilyen nevű közterületről; talán egy kilótt háztömb helyén létrejött, de nevet hivatalosan csak a nyolcvanas években kapott Podmaniczky térrel lehet azonos), itt Turbet-Delof körbejárta a kocsit, miközben a másik férfi is kiszállt, és a Nyugati pályaudvar irányában elszaladt. Az igazgató ezután a lakásához hajtott. Az ismeretlent nem tudták követni, ráadásul a sötétség miatt személyleírást sem lehetett róla adni. Később viszont sikerült azonosítani, ugyanis a jelentés szélére kézzel beírták: „Dr. Rusvay”.²⁶

A különböző elbeszélések között jelentős eltérések voltak, ám a hatóságok láthatóan nem akadtak fenn ilyen apróságokon, számukra tökéletesen elegendő volt az, hogy bizonyítani tudták: Rusvay Tibor egy nyugati diplomata segítségét kérte ahhoz, hogy sógora és annak barátja – egy szökött rab! – illegálisan külföldre szökhessen. Ez a mozzanat súlyosbító tényezőként az ítélet indoklásába is bekerült.²⁷ (Halkó Marianne-t végül nem Rusvay ismerősei, hanem más személyek tiltott határátlépésének elősegítése miatt ítélte tíz hónap börtönre a bíróság, amit az előzetes letartóztatás idejével letöltött.)²⁸

A kémkedés vádja

Az ebéd mindkét magyar résztvevője hangsúlyozta, hogy baráti beszélgetést folytattak. Kezdetben személyes dolgokról, képekről, művészetről diskuráltak, majd a politikára terelődött a szó: először a francia gyarmati (Algéria), kül- (Szuezi) és belpolitika, majd a magyarországi helyzet került terítékre.²⁹ Ezenkívül egyedül Hankiss Elemér említette meg, hogy Rusvay Tibor beszámolt a lengyelországi tapasztalatairól, és olyan híreket is közölt (a szovjet küldöttség látogatását sztrájkok és tüntetések kísérték, Hruscsov csapatok bevetésével fenyegette a lengyel vezetést, ha nem változtat irányvonalán stb.), amelyeket itthon nem közöltek a sajtóban.³⁰

Ezzel szemben az állambiztonsági szerveknek kétségük sem volt afelől, hogy 1957. január 17-én Guy Turbet-Delof lakásán egy imperialista kém és két magyar megbízottja tartott megbeszélést, melynek során utóbbiak – szóban – adatokat szolgáltatottak a magyarországi politikai helyzetről.³¹ Arról nem esett szó, hogy milyen jellegű adatokról lehetett szó, konkrétummal csupán az őrizetbe vételükre tett javaslat indoklása szolgál, amely szerint – többek között – a karhatalmi ezredekéről szolgáltak információval a diplomata részére.³² Az értesülés forrása kizárólag a lehallgatási anyag lehetett, amelyben ezzel kapcsolatban egy egészen fantasztikus dolog szerepel: a sztálinista hatalomhoz hű fegyveres erőnél egy lengyel gróf szolgálat! Rusvay Tibor rendőrségen tett vallomásaiból kiderült, hogy a karhatalomról meglévő, az ebéd során Turbet-Deloffal közölt ismeretei nem egy lengyel arisztokratától, hanem az egyik tanítványától származtak, akinek a bátyja a Kerepesi úton lévő ezredben volt karhatalmista. Ő mesélte, hogy nem ők számítanak a legmegbízhatóbbnak, hanem a Budán székelő, volt államvédelmisékből álló egység.³³ Később, az iratismertetés során már azt mondta, nem emlékszik, hogy az ebéd során beszéltek-e karhatalmi ezredekéről vagy zászlóaljokról.³⁴ A bíróság előtt pedig már kifejezetten tagadta, hogy január 17-én szóba került volna a karhatalom (Hankiss sem emlékezett erre), csak a Fő utcában, a vizsgálóknak beszélt arról, hogy egy tanítványának a bátyja a karhatalomban szolgált, és mennyit keres, erről azonban Turbet-Delofnak nem mesélt.³⁵ Az ügyészség és a bíróság sem találhatta bizonyíthatónak a dolgot, hiszen a karhatalomról sem a vádirat, sem az ítélet nem ejt egyetlen szót sem.

A hatóságok szerint Hankiss Elemér és Rusvay Tibor az adatszolgáltatás mellett további hírszerzési feladatokra is vállalkozott.³⁶ Április 24-i vallomásában Hankiss valóban említést tett arról, hogy Rusvay írásos anyagokat, egyrészt fiatal írók vagy tanítók Kecskeméten vagy a környékén rendezett konferenciájának a jegyzőkönyvét, másrészt a forradalom során készült röplapokat és más nyomtatványokat ígért a házigazdának.

Turbet-Delof kérdésére, miszerint ez utóbbiakat a francia külügyminisztériumba vagy az ENSZ-hez továbbítsa-e, Rusvay megjegyezte, hogy tegyen vele azt, amit jónak lát. Hankiss nem tiltakozott az ellen, hogy az anyagokat rajta keresztül küldje el Rusvay, aki pár nap múlva valóban leadott egy csomagot a részére a Széchenyi Könyvtárban, ám a benne lévő három vagy négy rölapot nem a Francia Intézetbe, hanem a könyvtár rölapotárát kezelő kolléganőjének továbbította.³⁷ Hónapokkal később ehhez hasonló vallomást tett, néhány apró, ám nem jelentéktelen kiegészítéssel. Így a Cegléden, Kecskeméten vagy máshol tartott értelmiségi konferenciáról megjegyezte, nem tudja, hogy az legális volt-e, vagy sem. A rölapok továbbítása kapcsán pedig annyiban módosult a beszámolója, hogy amikor az szóba került, ő nem válaszolt semmit, de nem volt szándékában az anyagokat továbbítani. Hallgatását azonban Rusvay beleegyezésnek vehette, mert pár nappal később a Széchenyi Könyvtárban a részére leadott egy borítékot. Ennek a sorsáról nem tud, feltehetően a könyvtár részére gyűjtött, hasonló jellegű anyag közé keveredett (azaz nem ő juttatta el az azt kezelő kollégájának), egyébként az ő szándéka is az volt, hogy a saját gyűjteményük részére adja át.³⁸

Rusvay Tibor beismerte, hogy ígéretet tett Turbet-Delofnak egy írásos dokumentum megszerzésére, ez azonban nem az alföldi pedagóguskonferencia jegyzőkönyve és nem is az októberben és novemberben utcára kerülő rölapgyűjtemény volt. Az ebéd során egyetlen írásos anyag került szóba, méghozzá a Bibó István által készített kompromisszumos megoldási javaslat, amelyet Rusvay pozitívan értékelt; ez felkeltette Turbet-Delof érdeklődését is, ezért megígérte, hogy annak szövegét eljuttatja hozzá. Körülbelül egy hét múlva a Széchenyi Könyvtár folyosóján átadta a javaslatot Hankissnak, hogy vigye el az intézetigazgatónak, a dokumentum további sorsáról nem tud.³⁹ (Azt, hogy január 17-én Bibó tervezete szóba került, közvetve megerősítette Hankiss Elemér is, aki legelső kihallgatásán elmondta, hogy a politikai kérdésekről beszélgetve ő azt fejtegette, hogy a többpártrendszer lehetőségei nagyobbak Magyarországon, mint Nyugaton, mert itt a termelési eszközök már társadalmi tulajdonban vannak.⁴⁰ Ezek az elemek mind feltűnnek Bibó ekkor készített javaslatában.) Mindezek után érthetetlen, hogy a két gyanúsított szembesítésén sem a rölapok, sem pedig a Bibó-féle javaslat nem került elő, az attaséhoz eljuttatandó „illegális” írásos anyagok köre a „valamelyik kunsági városban” megtartott értelmiségi konferencia jegyzőkönyvére szűkült. Kettejük elbeszélése egyetlen ponton különbözött: Rusvay úgy emlékezett, hogy személyesen adta át a dokumentációt Hankissnak, míg utóbbi szerint csak leadta a nevére a könyvtárban.⁴¹

Két nap múlva Rusvay Tibor visszatért a korábbi verziójához, vagyis ahhoz, hogy Bibó István kompromisszumos megoldási javaslatának megszerzését ígérte Turbet-Delofnak. Védekezésképpen megjegyezte, hogy az semmilyen számszerű adatot nem tartalmazott, csupán a békés kibontakozás lehetőségét tárgyalta.⁴² Az iratismertetés során meg is jegyezte, hogy a Hankiss által említett gyűlés valószínűleg a kecskeméti értelmiségi találkozó lehetett, ennek a jegyzőkönyve azonban sosem volt a birtokában. Megerősítette, hogy a kompromisszumos javaslat eljuttatásáról beszéltek, ám az, hogy azt a francia külügyminisztériumba vagy az ENSZ-hez továbbítsa-e Turbet-Delof, fel sem merült.⁴³ Ugyanekkor Hankiss Elemér már csak általában a dokumentumok átvételéről, illetve átadásáról beszélt, annak konkrét tartalmáról nem. Megerősítette, hogy hallgatólagosan ugyan tudomásul vette a közvetítői szerepet, de azt kifejezetten nem vállalta, és a megkapott dokumentumot nem adta tovább Turbet-Delofnak.⁴⁴ Első verziójához visszatérve hangsúlyozta, hogy az anyagot tudatosan tette a többi hasonló jellegű, a könyvtár által gyűjtött iratok közé.⁴⁵ (Érdemes megjegyezni, hogy a házkutatás során Hankisstól lefoglalt tárgyak között szerepelt egy, a forradalom dokumentumainak megőrzésére szóló felhívás.⁴⁶)

Hankiss Elemér az ügyész előtt próbált rendet vágni a különböző értelmű rendőrségi vallomásaiban. Nyomatékosította, hogy a hozzá került rölapok a könyvtárban nem véletlenül keveredtek a többi közé, hanem szándékosan helyezte oda azokat, és január végén ő adta át az egészet az annak kezelésével megbízott kollégájának. Szóba hozta a

kecskeméti értelmiségi találkozót is, megemlítve: egyáltalán nem gondolta, hogy az illegális lehetett volna. Nem érezte magát bűnösnek, mert nem vállalkozott kémkedésre: az írásos anyag továbbítása ellen azért nem állt módjában tiltakozni, mert a felvetés után azonnal témát váltottak.⁴⁷ Rusvay Tibor csak annyiban egészítette ki a rendőrségi vallomásait, hogy a Bibó-féle javaslat emlékezete szerint a magyar–szovjet viszony rendezését taglalta, a belpolitikában pedig szocialista alapon megvalósuló többpártrendszert indítványozott. Pótlólag megjegyezte azt is, hogy nem emlékszik pontosan, a dokumentumot személyesen adta-e át Hankissnak, vagy az íróasztalára tette.⁴⁸

Az ügyész lényegében elfogadta Hankiss verzióját, hiszen azzal szüntették meg ellene a nyomozást, hogy – bár nem is tiltakozott ellene – kifejezetten nem vállalkozott az írásos anyag közvetítésére. Rusvay Tibor a távollétében tette az asztalára a négy röplapot és a Bibó-féle tervezetet tartalmazó borítékot (a kecskeméti vagy kunsági vagy alföldi találkozó jegyzőkönyvéről nem volt szó), amelyet a könyvtár röplapgyűjteményében helyezett el. Vagyis nem volt bizonyítható, hogy Hankiss kémkedésre vállalkozott, illetőleg kémkedett volna, már csak azért sem, mert a Bibó István-féle javaslatot nem találták a könyvtárban, így nem tudták megállapítani, hogy az tartalmazott-e államtitkot; azt viszont így is számításba vették, hogy az irományt Bibó magánemberként készítette.⁴⁹ Megjegyzem, az ügyészség a megszüntető határozat meghozatala előtt egy nappal (!) még azzal indokolta a Bibó-féle javaslat beszerzését, hogy a „helyes érdemi álláspont kialakításához” szükség van annak megállapítására, hogy mit tartalmaz, mikor, kinek íródott, milyen körülmények között született.⁵⁰ Ugy tűnik, Hankiss Elemér esetében az „érdemi álláspontot” a memorandum nélkül is ki tudták alakítani.

Rusvay Tibor a bírósági tárgyaláson elmondta, hogy 1956 novemberében a Kossuth Klubban, egy asztalon stencilezett lapokat talált, az ott lévőktől tudta meg, hogy az „a Bibó-féle elgondolás”. Ő is elvett egyet, amelyet haza is vitt. Emlékezete szerint a kb. egyívnyi szöveg olyanokat tartalmazott, hogy Magyarország külpolitikája nem kerülheti meg a Szovjetuniót, a belpolitikában parlamentáris kormányzásra van szükség; földreformról nem volt szó benne. A január 17-ei ebéd során szóba hozta a dolgot a házigazda előtt, és megígérte, hogy Hankiss Eleméren keresztül eljuttatja hozzá az írást. Varsóba történő visszautazása előtt meg is találta a hazavitt példányt, és Hankiss asztalára tette egy könyvbe. A bíró ezután felolvasta a Bibó-féle javaslat kivonatát, ám Rusvay Tibor szerint az egyáltalán nem egyezett az általa olvasottakkal, mivel abban például Kodály Zoltán nevét is olvasta. Az ügyész kérdésére határozottan tagadta, hogy röplapokat beszerzését is vállalta volna. Ezt Hankiss Elemér is megerősítette, aki szerint erre már csak azért sem volt szükség, mert abban az időben már Nyugaton is ismerték, mi történt Magyarországon, amellet az általuk nagyra becsült Turbet-Delofnak sem akartak kellemetlenséget okozni ezzel. Konkrétan nem merült fel, hogy a dokumentumot ő juttatja el az intézetigazgatóhoz, így amikor az asztalán egy könyvben megtalálta az egyívnyi stencilezett anyagot, nem tulajdonított jelentőséget neki, mert a könyvtárban sok hasonló irat megfordult, hiszen gyűjtötték azokat. Nem is olvasta el, így a tartalmáról sem tudott nyilatkozni. Hankiss egyébként kitarzott amellet, hogy Rusvay említést tett egy alföldi városban tartott pedagógus-összejövetelről, és felajánlotta a franciának, hogy amennyiben érdeklí, elküldi neki a jegyzőkönyvét. Rusvay Tibor nem emlékezett arra, hogy bármiféle konferencia szóba került volna az ebéd során.⁵¹

A tárgyalás során a vádat képviselő Erdélyi István ügyész indítványozta, hogy Rusvay Tibort mentsék fel a hűtlenség vádja alól. Legfőbb indoka az volt, hogy a bíróság által beszerzett Bibó-féle memorandum a vádlott szerint nem azonos azzal, amelyet ő egy 1957. januári értekezleten kapott (nem tudni, Erdélyi mire gondolt, Rusvay egy 1956. novemberi eseményről beszélt). *„Vádlott cáfolhatatlan védekezése szerint ebben a memorandumban semmiféle demokráciaellenes nem volt, és semmiféle gazdasági vagy katonai adatot nem tartalmazott. Mint érdekességet akarta a vele évek óta baráti és tudományos munkatársi viszonyban álló Turbet-nek eljuttatni”,* ám még arra sincs bizonyíték, hogy el is jutott hozzá. (Az iromány már csak azért sem lehetett ellenséges

tartalmú az ügyész szerint, mert a szóban forgó értekezleten olyan kommunista káder is részt vett, mint Jóború Magda oktatási miniszterhelyettes.) Ugyanakkor még a bíróság által beszerzett november 4-i „Bibó-féle förmedvény” sem tartalmaz olyan adatot, amelynek kiszolgáltatása a törvény szerint kimerítené a hűtlenség fogalmát. Erdélyi annál is inkább érthetetlennek találta a hűtlenség vádját, mert az általa fentebb ismertetett indokok (a dokumentum elkallódott, így nem bizonyítható, hogy államtitkot tartalmaz) alapján a Fővárosi Ügyészség Hankiss Elemérrel szemben már megszüntette a nyomozást. *„Ugyanazon cselekmény egyik gyanúsítottjával szembeni indokolt megszüntetés mellett a másikkal szembeni vádemelés teljesen megalapozatlan volt”* – szól Erdélyi István végkövetkeztetése.⁵²

A bíróság elfogadta az érvelést. Az ítélet indoklása szerint január 17-én szóba került ugyan a Bibó-féle kompromisszumos javaslat, és Rusvay Tibor ígéretet tett arra, hogy ennek szövegét Hankisson keresztül eljuttatja az attaséhoz, a szóban forgó iromány azonban csak ez utóbbi személyig jutott, ő ugyanis más dokumentumok közé keverte, és a vizsgálat során nem tudtak a nyomára akadni. A bíróság hivatalból beszerzett ugyan egy, Bibó Istvántól származó javaslatot, de a vádlott tagadta, hogy az azonos lenne azzal, amelyet ő el akart küldeni Turbet-Delofnak, így nem lehetett megállapítani, hogy a vádlott által eljuttatni kívánt irat államtitkot vagy a magyar állami fontos érdekeit sértő adatokat tartalmazott-e.⁵³

Kérdés, vajon milyen dokumentum került Rusvay Tibor kezébe, amelyet Hankiss asztalára tett, és amelyik aztán elkeveredett a Széchényi Könyvtár rengetegében. A periratok között két, Bibó István által jegyzett, géppel írt szöveg található. Az egyik az *„Expozé a magyarországi helyzetről”* címet viseli, és azonos azzal az írással, amely Bibó munkáinak összkiadásában *„Tervezet a magyar kérdés kompromisszumos megoldására”* címmel jelent meg.⁵⁴ (Ez utóbbi cím a kéziratban még alcímként szerepel a hat pontból álló kibontakozási tervezet előtt.) A két szöveg még a kiemelések tekintetében is megegyezik, az egyetlen különbséget az jelenti, hogy a keletkezés dátumaként a kéziratban november 9-e, a publikált változatban november 6-a van megadva. A *„Magyarok!”* kezdetű másik dokumentum több szövegből állt össze. Az első része Bibó államminiszterként kiadott november 4-i felhívása, amely az összkiadásban megjelent szövegtől csak egy-két szóban tér el. A második rész a fenti exposé vázlatos kivonatát tartalmazza, előtte az indiai követnek szóló kísérőlevéllel.⁵⁵ A tárgyalási jegyzőkönyv és a hivatalos feljegyzések egyértelműen arról tanúskodnak, hogy csak egyetlen irományt mutattak meg Rusvay Tibornak, Erdélyi fenti megjegyzése szerint valószínűleg a *„Magyarok!”* kezdetű felhívást. (Ezt megerősíti, hogy az Exposét Szegedi Vilmos csak december elején, már az ítélet megszületése után küldte el a bíróságra.)⁵⁶

Rusvay Tibor vallomása alapján ő az Exposét olvashatta (bár Kodály neve abban sem szerepel), így valóban nem ismerte fel a neki megmutatott felhívást. Ennek második része, mint említettem, tartalmazza ugyan az exposé kivonatát is, ám a vádlott nyilván nem erőlködött, hogy felismerje a hasonlóságot. A hatóságok pedig lehet, hogy azért nem erőltették a dolgot, mert elvileg tudhatták: 1957 januárjában már mind a Bibó István által készített felhívás, mind a kibontakozási tervezet Guy Turbet-Delof birtokában volt. Bibó 1957. májusi kihallgatásán ugyanis szóba került, hogy 1956. november 7-én ő maga vitte el az attaséhoz a felhívást, majd az exposé első változatát telefonon olvasta be neki, ennek végleges verzióját pedig pár nappal később juttatta el hozzá.⁵⁷ (A *„Magyarok!”* kezdetű felhívás, valamint az exposé kétféle, a *„Követ Úr!”* kezdetű bevezetővel ellátott, november 6-ai és az anélküli, november 9-re datált változatának fotókópiái megtalálhatók Bibó vizsgálati anyagában.)⁵⁸

Naplójában Turbet-Delof is beszámolt Bibó november 7-ei látogatásáról. A (volt) államminiszter reggel 9 órakor, *„borotvátlanul, szakadt kabátban, ám a bátorság és hidegvér gyönyörű egyszerűségével”* állított be hozzá. Átadta neki a november 4-én hajnalban, a parlament épületében fogalmazott proklamációjának szövegét azzal, hogy fordításban juttassa el a francia és a brit követségre. (Bibó a csatolt kísérőlevélben arra

kérte a követet, hogy a nyilatkozatot őrizze meg, illetve juttassa el saját kormányához, az ENSZ főtitkárához, Kéthly Annához, valamint a sajtó képviselőinek. Kérte még, hogy amennyiben az ENSZ megbízottjai Magyarországra érkeznek, javasolja nekik, hogy lépjenek vele kapcsolatba, mint a törvényes kormány egyetlen hivatalban lévő tagjával.) Aznap este Bibó István telefonon beolvasta Turbet-Delofnak a magyar kérdés kompromisszumos megoldására szolgáló tervezetet. Kérésére ennek szövegét az attasé megmutatta Keszthelyi Nándornak, a Francia Intézet és a követség jogtanácsosának, aki néhány helyen módosította azt. A kompromisszumos tervezet végleges verzióját november 10-én, az attasé távollétében egy „D.”-vel jelzett személy tette le titkárnőjénél.⁵⁹

Kihallgatásán Turbet-Delof titkárnője, Halkó Marianne is beszélt Bibó István látogatásáról (ezt november 6-ára tette), valamint pár nappal későbbi telefonhívásáról. Utóbbi alkalommal ő jegyezte fel gyorsírással, majd gépelte le a magyar kérdés kompromisszumos megoldását szolgáló tervezet Bibó által beolvasott pontjait.⁶⁰ A vizsgálók ezt aztán úgy interpretálták, hogy Halkó „tolmácsolta” Turbet-Delof felé Bibó felhívását, majd lejegyezte és franciára fordította a nyugati hatalmaknak szóló expozét. A politikai rendőrség feje, Galambos József főosztályvezető azonban úgy látta, titkárnőként ez a kötelessége volt, így terhelő adatként nem használható fel az asszony ellen. Fel is hívta „Szalma elvtársék”, azaz a vizsgálati osztály figyelmét, hogy pontosabban állítsák össze a bizonyítékokat.⁶¹ A nyomozók azonban ragaszkodtak ahhoz, hogy Bibó szövegeinek lejegyzése és fordítása nem tartozott a titkárnő feladatai közé, aki magyar állampolgárként tisztában kellett legyen azzal is, hogy az ominózus felhívás a Kádár-kormány ellen irányul. A vizsgálók értelmezése szerint Halkó ezzel (a Bibó István által elkövetett) hűtlenség bűntettéhez nyújtott segítséget.⁶² A bíróság azonban arra hivatkozva mentette fel Halkó Marianne-t a bűnsegédség vádja alól, hogy Guy Turbet-Delof és Bibó István között nem kellett tolmácsolnia, mert előbbi jól beszél magyarul, utóbbi pedig franciául. Bibó tervezetének csak kis részét ismerte, amelyet gyorsírással – mint titkárnő – lejegyzett. Helyzetéből adódóan nem ismerhette Bibó tevékenységének az egészét, így azt sem, hogy a lejegyzéssel államellenes tevékenységhez nyújtott segítséget. (Mint említettem, tiltott határátlépésben való közreműködés miatt azonban elítélték Halkó Marianne-t.⁶³)

Visszatérve Hankiss Elemér és Rusvay Tibor ügyéhez: a gyanúsítás szerint ők ketten nem csupán hírszerző feladatot vállaltak, hanem az ellenséges propaganda szolgálatába is kívántak állni. A lehallgatási anyag szerint 1957. január 17-én Hankiss vetette fel egy illegális lap indításának ötletét, aminek a részleteit is megbeszélték az ebéd során. A kémelhárítás többek között ezzel indokolta a két férfi őrizetbe vételét.⁶⁴ Hankiss szerint nem ő, hanem Rusvay említette meg: lehetne szerezni (vagy már szerzett is) egy sokszorosítógépet, és megkérdezte tőlük, mit lehetne ezzel kezdeni. Ő azonnal közbevágott, hogy ne beszéljen ilyen dolgokról, mert nekik nincs közük hozzá; ha csinálni akarja, csinálja, de ne verje nagy dobra.⁶⁵ Rusvay másként emlékezett: Turbet-Delof kezdett beszélni arról, hogy ugye, jó volna egy folyóirat, amire ő azt válaszolta, hogy ehhez gép is kellene, míg Hankiss Elemér megjegyezte, hogy amiről két ember tud, arról mindenki tud, ezzel a témát le is zárták.⁶⁶ Szembesítésük során mindketten ragaszkodtak a korábbi vallomásaikhoz, azaz Hankiss szerint Rusvay, utóbbi szerint viszont Turbet-Delof kezdett beszélni a dologról.⁶⁷ Egy hónap múlva azonban Hankiss Elemér már határozottan tagadta, hogy az ebéd során illegális lap indításáról esett volna szó, csak valamilyen gépről beszéltek, amellyel nyomtatott szövegeket lehet írni.⁶⁸ A bíróságon részletesen is kifejtette az új verziót: szóba került, hogy 1956 októberében rengeteg röplap került az utcára, ám ez a hullám már alábbhagyott, mire Rusvay megjegyezte, hogy masinát lehetne hozzá szerezni most is, ám Hankiss gyorsan leállította a témát azzal, hogy ez a beszélgetésnek illegális jelleget adna.⁶⁹ Rusvay Tibort augusztus után nem kérdezték a dologról, ami azt jelzi, hogy a hatóságok már nem tulajdonítottak jelentőséget a kérdésnek; ennek megfelelően sem a vádiratban, sem az ítéletben nem szerepel, hogy Rusvay és Turbet-Delof illegális sajtótermék előállítását tervezte volna.

Az izgatás vádja

Rusvay Tibor következetesen tagadta, hogy kémkedett vagy kémkedésre vállalkozott volna – ennek ellenére már Lengyelországba történő visszautazása után számított arra, hogy hazatérése esetén letartóztatják. Erről a lengyel kémelhárítás által írt és a magyar kollégáknak megküldött feljegyzés tájékoztat (a lengyel szervek szinte minden számba jöhető eszközzel, telefon- és szobalehallgatással, ügynökök segítségével figyelték az aspiránst). Rusvay és felesége azt tervezték, hogy nyári szabadságukat Zakopanében töltik, ám az asszony táviratban értesítette a férjét, hogy nem tud Lengyelországba utazni, mert indoklás nélkül elvették az iratait. A férfi sejtette, hogy a dolog vele áll összefüggésben, és egy ismerősének kijelentette, feltételezése szerint az MTA rövid időn belül, diplomáciai úton visszahívja Varsóból. Amikor a házaspár telefonon tudott beszélni egymással, az asszony azt tanácsolta a férjének, hogy maradjon Lengyelországban. Rusvay nem is szándékozott Magyarországra jönni, mert – mint azt már a közeli ismerőseinek elmesélte – meggyőződése szerint itthon letartóztatják, és lehet, hogy két évre is ítélik (hogyan is, arról nem szól a jelentés).

Július elején a férfi egyedül utazott Zakopanéba, ahonnan Varsóba visszatérve a Lengyel Tudományos Akadémia értesítette, hogy az MTA visszahívta őt. Barátainak elmondta, hogy kénytelen lesz hazatérni, mert különben retorziók érhetik a családját. Februári visszatérése óta számított rá, hogy visszahívják, mert tagja volt annak a tanácsnak, amelynek tagjait – Kodály, valamint egy Lajos és egy János nevű személy kivételével, utóbbi Rusvay szerint áruló – mind letartóztatták. Visszahívását egy kinti incidens is meggyorsította: egy varsói szórakozóhelyen találkozott egy Salamon nevű újságíróval, akivel politikai kérdésekben összetűzésbe keveredett, és megsértette őt, mire az újságíró hazatérve rágalmozó cikket írt róla. Úgy értesült, hogy a határon várni fogják, feltehetően az állambiztonság. Immáron arra számított, hogy három évre ítélik, de őszre politikai változást remélt, ami majd a szabadulását eredményezheti. A felesége hasztalan tanácsolta neki, hogy ne menjen haza (érvként felhozva a rágalmozó cikket), Rusvay kijelentette, vissza kell térnie, hogy tisztázhassa magát.⁷⁰

Salamon Pál írása a *Magyarország* című lap 1957. július 3-i számában jelent meg. Az újságíró beszámol a kettejük összeszólalkozásáról, bár sok konkrétum nem derült ki belőle: Rusvay elfintorodott, amikor kiderült, hogy Salamon a *Népszabadság* tudósítója, magyarkodott, és a lengyel egyetemistáknak azt mondta, ne álljanak vele szóba, mert „Kádár-kommunista”. *„Rusvai [!] varsói szerepléséről az egyetemen felháborodva beszélnek”* – olvasható ezután: a tanulmányait elhanyagolja, gyakran látják ittasan, ifjúsági pártot akart alakítani, befurakodott a lengyel–magyar társaságba, de felismerve *„gyalázatos politikai és emberi arculatát”*, hamar kidobták onnan. Egy lengyel ismerőse állítólag megkérdezte Salamontól (az ismeretlen helybeli szerepeltetése az írásban nyilván egyszerű retorikai fogás volt), hogy a magyarok vajon miért küldenek ki olyan személyt jó ösztöndíjjal, aki a kormány pénzén uszít a kormány és a kommunisták ellen. Az újságíró nem tudta a választ, és a kérdést az MTA illetékeseihez továbbította.⁷¹

Az aspiráns hazarendelésének a módját a lengyel politikai rendőrség találta ki. 1957. június közepén ugyanis a magyar kémelhárítás Varsóba utazó beosztottjával kénytelenek voltak közölni, hogy az ügyészség sajnos nem járult hozzá Rusvay őrizetbe vételéhez. Hosszabb beszélgetés után a magyar fél megoldásként lényegében a férfi elrablására tett javaslatot: vonják meg tőle a lengyel vízumot, így kénytelen lesz bemenni a magyar követségre, ahol *„közölni fogják vele, hogy van itt Budapestről egy gépkocsi, ha akar, azzal hazamehet, mivel van hely”*. A lengyel hatóságok (feltehetően ismét az ügyészség) részéről azonban ezt az eljárást is elutasították. Végül a lengyel állambiztonság azt tanácsolta, hogy egyszerűen rendeljék haza az aspiránst Budapestről. A magyarokat megnyugtatták: nagy jelentőséget tulajdonítanak annak, hogy Rusvay ne tudjon megszökni, *„mivel az rájuk nézve nagyon kellemetlen lenne”*; a belügyminisztérium

vezetői megbeszéltek a pártvezetéssel, hogy nem adnak neki menedékjogot; és véleményük szerint attól sem kell tartani, hogy valamely nyugati követség befogadja, mivel azok „most minden olyan dologtól tartózkodnak, amely súrlódásra adhatna okot”.⁷²

A varsói magyar nagykövetség szerint Rusvay Tibor már „a magyarországi ellenforradalom napjaiban különösen feltűnt jobboldali, nacionalista felfogásával és kijelentéseivel”, ezért, továbbá „bizonyos viselkedésbeli hiányosságok (hangoskodás, feltűnéseltetés stb.)” miatt figyelmeztették őt. November közepén hazament Magyarországra, és nem is gondolták, hogy visszatér. Csupán márciusban értesültek arról, hogy Rusvay újra Varsóban tartózkodik, csak kerüli a nagykövetséget. „Nyilván nem ok nélkül” – tették hozzá sokat sejtetően. Behívták, és elbeszélgettek vele, ám magatartásán nem változtatott, így továbbra is „idealizálta” az ellenforradalom vezetőit, és provokálta Salamon Pált, a *Népszabadság* újságíróját.⁷³ A követségen (Salamonhoz hasonlóan) úgy tudták, hogy tanulmányait is elhanyagolta, a Lengyel Tudományos Akadémia Irodalomkutató Intézete hivatalos véleménye azonban mást mondott: eszerint „különleges szorgalom és lelkiismeretesség”, „nagy felelősségérzet”, „intellektuális érettség”, „élénk gondolkodás”, „fegyelmezett és szisztematikus munka” jellemezte őt, és összességében „aspirantúrájának időszakát igen pozitíve kell értékelni”. A summázat a magyar szervek figyelmét is felkeltette: a mondatot aláhúzták, és melléírták: „ez érdekes!”⁷⁴

A nyomozás során Rusvay lengyelországi tevékenysége egyáltalán nem került elő, így a Salamon Pállal történt incidense és a lengyel állambiztonság jelentésében szereplő állítólagos értelmiségi tanácsbeli tagsága sem. Kinti magatartásáról csak a vádirat és az ítélet tett említést, de nem konkrét bűncselekményként, inkább csak a vádlott ellenséges beállítottságát bizonyítandó. (Konkrétan a Salamon-féle afférról viszont egyikben sem esik szó.)

Rusvay Tibor az előállítását követő első kihallgatásán tagadta, hogy kémtevékenységet végzett volna Turbet-Delof részére; arra hivatkozott, hogy csak baráti kapcsolatban áll a francia férfival.⁷⁵ Tagadását a hivatalos jegyzőkönyv nem rögzítette, abból az tűnik ki, hogy Rusvayt kizárólag arról kérdezték, hogy milyen tevékenységet fejtett ki itthoni tartózkodása alatt, azaz 1956. november 14. után. (Ez azért különös, mert kémkedés gyanújával tartóztatták le.) A gyanúsított két dolgot említett. Egyrészt november második felében a Móricz Zsigmond körtéren, mások példáján felbuzdulva, elégetett tíz darab *Népszabadságot*. Másrészt november végén vagy december elején lakásán röpcédulákat készített a felirattal, hogy „Ne higgyetek Kádárnak, éljen a forradalom tisztasága”, és ezeket Vác különböző pontjain kiragasztotta.⁷⁶

Vallomása nyomán immár nemcsak hűtlenséggel, hanem izgatással is gyanúsították.⁷⁷ Ebben a nyomozás végén Rusvay is bűnösnek érezte magát, ám az első vallomáshoz képest lényegesen módosított elbeszélésén. Elismerte, hogy elégetés céljával tíz darab lapot vásárolt, amelyet azonban nem ő, hanem mások égettek el a nagy tömeg előtt. Védekezésül előadta, hogy őt megelőzően a helyszínen már mások is hasonlóan cselekedtek. Bűnösnek érezte magát azért is, mert „Ne higgyetek Kádárnak!” és „Éljenek az írók!” szöveggel röplapokat készített, amelyet Vácra is ragasztott (vagyis a forradalom tisztaságát nem hirdette).⁷⁸ Az ügyész előtt csupán azzal egészítette ki a rendőrségi vallomását, hogy a röplapokból négyet a váci gimnázium kapujára, egyet a szemben lévő házra tett ki.⁷⁹ A vádiratba mégis az került, hogy a tíz darab *Népszabadságot* ő maga gyűjtötte meg, illetve a röplapok közül hét darabot ragasztott ki a gimnáziumra, illetve egyet megmutatott egy ismerősének.⁸⁰

A tárgyaláson Rusvay Tibor ismételten leszögezte: az izgatás vádjában bűnösnek érzi magát (ennek megfelelően védője is csak a hűtlenség vádja alóli felmentését kérte). Előadta, hogy az „ellenforradalom” kitörése Lengyelországban érte, és a hírek nyomán nagyon aggódott a családja miatt. November 12-én hazaindult, két nap múlva érkezett

Vácra, ahol néhány napot otthonában töltött. Hivatalos ügyeinek intézése végett a fővárosba kellett utaznia, ahol egyik professzorától hallotta a hírt, hogy Kádár János miniszterelnök nem fogadta a magyar tudósok küldöttségét, amin ő nagyon felháborodott. November második felében a Móricz Zsigmond körtéren kisebb tömeget vett észre, akik *Népszabadságot* égettek. A látottak hatása alatt ő is beállt az újságos előtti sorba, és tíz darab lapot vásárolt. Ezután két, 20-22 éves fiatal megkérdezte tőle, miért nem égeti el azokat, majd kivették a kezéből, és a tűzbe dobták az újságokat. Megbánta a tettét, amit az is bizonyít, hogy a Fő utcai kihallgatása során ő vallotta be, noha a vizsgálók nem is tudtak az esetről. Ezt követően, november 20-a körül nyolc („Éljenek a magyar írók!” és „Ne higgyetek a Kádár-kormányynak!” feliratú) röplapot készített, amelyeket a váci gimnázium kapujára ragasztott. Az egyetlen nála maradt példányt megmutatta egyik tanítványának, aki erre úgy reagált: már a humanisták is politikával foglalkoznak? Tanítványa távozása után a kiragasztott röplapokat letépte és elégette; megjegyezte, hogy tanítás nem volt, a gimnáziumban senki sem tartózkodott – vélhetően arra kívánt utalni, hogy a röpcédulákat senki sem láthatta. Indítékaként az afeletti elégedetlenségét jelölte meg, hogy a tudós küldöttséget a kormányfő nem fogadta (később tudta meg, hogy éppen akkor bolgár kormányküldöttség tartózkodott Kádárnál).⁸¹

Az ítélet indoklásában Rusvay Tibor cselekedetei az 1956-os „ellenforradalom” kontextusában nyerték el jelentésüket. Így a körtéri események kapcsán hangsúlyozottan *„ellenforradalmi és huligán elemek”* égettek *Népszabadságot*, minek hatására a vádlott is vett tíz darabot, melyeket *„átadott elégetés végett”*, ezzel Rusvay is egyivásúvá vált ezekkel az ellenforradalmárokkal és huligánokkal, még akkor is, ha – ezt a bíróság elhitte a vádlottnak – nem ő gyújtotta meg az újságot. Az ítélet emellett közvetlen kapcsolatot teremt az újságégetés és a röplapkészítés között: a szöveg szerint a vádlott a körtérről hazamenve készítette el és tűzte ki a nyolc röpcédulát, melyeket aztán *„állítása szerint”* maga vett le. (A vádirat az újságégetést november második felére, a röpcédulázást november végére tette.) Az ítéletben a vádlott tárgyaláson tett vallomásának megfelelően nyolc darab röpcéduláról esik szó, amelyek azonban a vallomásával szemben tartalmazzák a forradalom tisztaságára vonatkozó mondatot is. Mint láttuk, ez kizárólag Rusvay legelső, állítása szerint tévesen felvett kihallgatási jegyzőkönyvében szerepelt, a bíróság mégis erre hivatkozott, nyilván azért, mert az inkább terhelő volt a vádlottra nézve. A bíróság nem fogadta el Rusvay Tibor védekezését, miszerint a fenti cselekményeit azért követte el, mert Kádár János nem fogadta a *„tudományos dolgozók”* küldöttségét. Ez ugyanis nem lehetett elégséges ok arra, hogy szembeforduljon a rendszerrel, amely számára oly sokat nyújtott, *„hogy kevés állampolgár dicsekedhet ilyen hatalmas kedvezménnyel”*: lehetővé tette három diploma megszerzését és azt, hogy aspiránsként magas ösztöndíjjal külföldön kutathasson. A vádlott *„háládatlanságot tanúsított”* azzal a rendszerrel szemben, *„amely tőle nem sajnált semmiféle áldozatot”*, és ahelyett, hogy annak támasza lett volna, ellene fordult. (A bíróság *„érvelésében”* nem nehéz felfedezni Salamon Pál ominózus írásának okfejtését.)

Súlyosbító körülményként értékelték azt is, hogy a vádlott magas képzettségű, így a környezetére nagy befolyással bíró személy volt. *„Mint magas pedagógiai képzettségű egyénnek kötelessége lett volna a megtévedt embereket felvilágosítani és elítélni az írott betű égetésének a fasizmusra emlékeztető emlékeit”*, ám rossz példával járt elől (mintha ő kezdte volna az újságégetést!), illetve tanárként a szocialista nevelésre kellett volna törekedni, ehelyett a fiatalokat akarta *„megmételyezni”* a röpcédulákkal. Cselekményét ráadásul olyan időszakban követte el (november második felében), amikor az ellenforradalmat fegyveresen levertek, de gazdasági és ideológiai vonalon támadásba lendült, így tettével annak céljait szolgálta. Enyhítő körülményként figyelembe vették Rusvay Tibor családi állapotát, büntetlen előéletét, továbbá *„felfedező jellegű, töredelmes és mély megbánást mutató beismerő vallomását”*. Ezeket egybevetve a bíróság úgy találta, hogy a népi demokratikus államrend elleni gyűlöletre izgatásért kiszabható büntetés legalacsonyabb mértéke (2 év börtön) is súlyos lenne, ezért a kirótt egy év és négy hónap börtönbüntetést, valamint a 2000 forintos vagyonekobzást is

elegendőnek ítélte ahhoz, hogy a vádlott megjavuljon, és a továbbiakban tartózkodjon a hasonló jellegű cselekményektől.⁸²

Rusvay Tibor börtönbüntetését Márianosztrán töltötte le, ahonnan 1958. november 13-án szabadult.⁸³ Mint politikai elítélt a büntetése letöltése után is az állambiztonság nyilvántartásában maradt, ugyanakkor Hankiss Elemért törölték onnan.⁸⁴ Guy Turbet-Delof személyével kapcsolatban 1958 elejéig kilenc személyt vettek őrizetbe, Rusvayn, Hankisson és Halkó Marianne-on kívül például Kosáry Domokost is, akit hűtlenség címén négyévi börtönre ítélték. A vizsgálatok állítólag bőséges bizonyítékokat szolgáltatottak az attasé kémtevékenységéről, értéktárgyak és személyek Magyarországról történő kicsempészéséről.⁸⁵ Erre hivatkozva több javaslat is készült a kiutasítására, ám erre végül nem került sor. Turbet-Delofot 1958-ban felmentették állásából, és ez év őszén elhagyta Magyarországot. A magyar kémelhárítás még évekig gyűjtötte róla az információkat, dosszióját csak 1962-ben zárták le.⁸⁶ A Rusvay operatív kartonján lévő 1971. március 22-i bejegyzés szerint mentesült a büntetett előlélethez fűződő hátrányok alól.⁸⁷ A Fővárosi Bíróság 1990. október 16-án igazolta, hogy a perében hozott 1957-es ítélet az 1989. évi XXXVI. törvény 1. §-a alapján semmis.⁸⁸

Következtetések

Az állambiztonsági szerveknek kétségük sem volt afelől, hogy 1957. január 17-én Guy Turbet-Delof lakásán egy imperialista kém és két magyar megbízottja tartott megbeszélést, melynek során utóbbiak adatokat szolgáltatottak a magyarországi politikai helyzetről. Az a kémelhárítóknak fel sem merült, hogy vajon mit tudhatott a belpolitikai helyzetről két irodalmár (az egyikük ráadásul hónapok óta külföldön tartózkodott!), amit a közel egy évtizede Magyarországon lakó, magyarul jól beszélő – például Petőfi Sándor *János vitézét* franciára fordító – diplomata nem. A kihallgatók kérdéseiben, a rendőrségi jelentésekben és a vádiratban az ebédet és az azt követő beszélgetést következetesen *találkozóknak* nevezték, amelynek a résztvevői különböző, részben illegális kérdésekről *tárgyaltak* – ezzel kvázi-hivatalos jelleget adva az eseménynek. Ebbe az értelmezésbe illeszkedik a Rusvay Tibor elleni nyomozást és az előzetes letartóztatását elrendelő határozatok szóhasználata is, melyek szerint a gyanúsított kapcsolatot tartott Turbet-Deloffal, és 1957 januárjában annak lakásán további *szolgálatait* is felajánlotta.⁸⁹

Azt, hogy itt a szavak tudatos megválasztásáról volt szó, kiválóan mutatja a Hankiss Elemér szabadon engedését elrendelő ügyészi határozat. Az ellene folyó nyomozást azért szüntették meg, mert nem tudták bizonyítani a kémkedés tényét, ám ezen túlmenően is igazolni kellett, hogy Hankiss személye és cselekedetei nem hordoztak veszélyt. Így a január 17-ei ebéd – ebben az esetben hivatalos részről is – informális jelleget kapott, amelynek a résztvevői nem kvázi-hivatalosan *tárgyaltak*, hanem csak (barátilag) *beszélgettek* a kül- és belpolitikai helyzetről.⁹⁰ A pár nap múlva vélhetően szintén az ügy felelőse, Szegedi Vilmos által készített, bár Götz János által jegyzett vádiratban az ebéd visszaalakult hírszerzők megbeszélésévé: Rusvay Tibor 1957. január 17-én „előzetes megbeszélés után” kereste fel – Hankiss társaságában – Guy Turbet-Delofot, régi ismerősét, a budapesti Francia Intézet vezetőjét, akivel politikai kérdésekről is *tárgyaltak*. Hogy miről, arra vonatkozóan a szöveg csupán egyetlen konkrétummal szolgál: Rusvay felajánlotta, hogy Hankiss Eleméren keresztül megküldi Turbet-Delofnak a Bibó István által készített kompromisszumos javaslatot és az „ellenforradalmi” röplapokat.⁹¹ Ám – mint arról volt szó – a tárgyaláson megjelenő ügyész indítványozta, hogy Hankiss Elemérhez hasonlóan Rusvay Tibort is mentsék fel a hűtlenség vádja alól, és a bíróság is úgy látta, hogy a leghalványabb bizonyíték nem merült fel arra, hogy a vádlott kémtevékenységet végzett vagy ilyenre vállalkozott volna.

Mindez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a bűnvádi eljárás végére az eredeti gyanúsítás alapjául szolgáló, a politikai rendőrség által lehallgatás útján szerzett információk egyike sem állta meg a helyét. Egyedül a házigazda személye, a helyszín és az időpont

igazolódott, továbbá az, hogy Turbet-Delofnak két vendége volt, az egyikük Hankiss Elemér. Kiderült, hogy a János keresztnevű látogató valójában Tibor, hogy Perényi vagy Terényi valójában Erneyei, és nem Rusvay sógora, hanem annak a barátja, aki hatéves börtönbüntetését Vácon töltötte, és hogy egyik vendég barátját sem fogták el a határon, az egyik vendég sógora és annak a barátja még csak tervezték a kiszökést. Hamar kiderült, hogy Rusznyai neve igazából Brusznyai, hogy nem Hankiss, hanem Rusvay járt Lengyelországban. A Honvéd Művészegyüttes vezetője és a Magyarországon tartózkodó Csou En-laj állítólagos találkoztóját már a vizsgálók is érdektelennek tekintették, a kihallgatásokon szóba sem került a dolog. Mint ahogy a Kecskemét környéki utazás terve sem, amelynek a körülményeit pedig 1957 februárjában még tisztázandónak tartották. A város csupán az állítólagos vidéki „illegális” konferencia helyszínéül merült fel, amelyről csak annyit sikerült megállapítani, hogy egy pedagógustanácskozás lehetett. Ám bebizonyosodott, hogy a vendégek nem is ennek a rendezvénynek a jegyzőkönyvét ígérték eljuttatni Turbet-Delofhoz, hanem – végül legalábbis e mellett maradtak a vallomástévők – Bibó István kibontakozási javaslatát. Amelyről viszont a lehallgatási anyagban, pontosabban az azt rögzítő jelentésben egy szó sincs. A karhatalomban szolgáló lengyel grófról már a rendőrségen bebizonyosodott, hogy félrehallás lehetett, míg az ügyészségen már azt sem találták hitelt érdemlően igazolhatónak, hogy a karhatalom, továbbá egy illegális lap indítása szóba került volna a beszélgetésen.

(Két olyan mozzanat, amelyről a lehallgatóberendezésen keresztül a politikai rendőrség tudomást szerzett, a hivatalos vizsgálat során egyáltalán nem került elő. Az egyik a Honvéd Művészegyüttes vezetője és Csou En-laj állítólagos beszélgetése: az ebéd során talán az együttes 1956. őszi kínai vendégszerepléséről szóló híresztelések kerültek szóba, amelyek azokban a napokban keringtek a városban. Ezek szerint a művészek úgy érezték, hogy vendéglátóik „pozitívan ítélték meg” a magyarországi eseményeket, és a vonaton Moszkváig kísérték a küldöttséget, nehogy útközben a Szovjetunióban „eltűnjenek”. A szovjetek rá akarták venni az együttest, hogy lépjenek fel Moszkvában, a tagok azonban ezt egyhangúan visszautasították, sőt még időzni sem voltak hajlandóak a szovjet fővárosban.⁹² A másik, sokkal lényegesebb hiány: Brusznyai Árpád neve egyszer sem tűnik fel a jegyzőkönyvekben, ami azért érdekes, mert Rusvay Tibor ellen akár azt is felhozhatták volna, hogy egy prominens, később halálra ítélt és kivégzett forradalmi vezetőnek nyújtott segítséget november 4-e után.)

Hankiss Elemér esetében az ügyészség, Rusvay Tibor esetében pedig a bíróság találta alaptalannak, hogy hírszerzési feladatokat vállalták volna a francia diplomata részére. Nagyon úgy tűnik, hogy az ügyészség már Rusvay ellen is csak azért tartotta fenn a vádat, hogy mentse, ami menthető. Jól mutatja ezt az ügy felelősené magyarázkodási kísérlete. Az ítélet megszületése után pár nappal ugyanis Szegedi Vilmos ügyész igyekezett megvédeni saját álláspontját. Mint előadta, a vádemelés alapja nemcsak a Bibó-féle javaslat volt, hanem az, hogy Rusvay más adatok beszerzését is vállalta, aminek eleget is tett azzal, hogy különböző röplapokat is eljuttatott Hankiss Elemérhez. Noha ezek sem kerültek Turbet-Delofhoz, és semmi közelebbit nem tudtak ezekről, ám *„feltételezhetően olyan tartalmúak voltak, melyeket, ha külföldre eljuttatnak, alkalmasak arra, hogy külföldön Magyarországról, a magyarországi helyzetről a valóságnak nem megfelelő tájékoztatást nyerjenek illetéktelen személyek”*. Akkor miért engedték szabadon Hankisst? Szegedi szerint azért, mert vele szemben a kémkedésre vállalkozás gyanúja merült fel, amit nem lehetett bizonyítani. Igaz, a kémkedés vonatkozásában Rusvay tevékenységét is nehezen lehetett bizonyítékokkal alátámasztani, ám a vádemeléshez mégis elégségesnek látták.⁹³

Az a tény, hogy a politikai rendőrségen kívül a Hankiss és Rusvay (illetve személyükön keresztül Turbet-Delof) ellen felhozott gyanúsítások egyike sem állta meg a helyét, a kémelhárítókat utólag sem zavarta, ők megmaradtak a saját verziójuknál. Ezt mutatja a francia hírszerzésről szóló, 1958-ban készített állambiztonsági tanulmány, amelynek vonatkozó részét érdemes teljes egészében közölni:

„Mindenki előtt ismeretes, hogy az ellenforradalmi események után Budapestre akkreditált nyugati diplomaták igen aktív tevékenységbe kezdtek, hogy az ún. ENSZ Ötös Bizottságának jelentéséhez »élő« adatokat szerezzenek be. Ebben a munkában a francia követség diplomatái is élenjártak. A követség egyik hírszerző attachéja [!] beszervezéseket hajtott végre az októberi események során magukat kompromittáló magyar állampolgárságú személyek köréből. Ilyen volt pl. Rusvai [!] Tibor egyetemi tanár, aki letartóztatásáig állami ösztöndíjjal Lengyelországban tanult. Rusvai az ellenforradalmi események után Budapesten tartózkodott. Részt vett az egyik egyetem[i] ellenforradalmi bizottság munkájában, ellenséges rölapokat és felhívásokat szerkesztett és terjesztett. Lengyelországban állami ösztöndíjashoz nem méltó módon viselkedett, kapcsolatot tartott fenn lengyel ellenforradalmi elemekkel. Az említett hírszerző ezt az embert szervezte be, elvi alapon.

Politikai beszélgetés során a hírszerző dicsőítette a »szabadságharcot«, és közölte, hogy ők a magyar »szabadságharcosok« segítségére kívánnak lenni abban is, hogy az ENSZ elé viszik az ún. »magyar ügyet«. A hírszerző leszögezte, hogy ennek a munkának a sikeréhez adatokra van szüksége, mint mondotta, olyan adatok kellenek az ENSZ-be, amelyek »bizonyítják«, hogy spontán felkelés és szabadságharc volt.

Mivel politikailag nem volt nehéz közös nevezőre jutniok, Rusvai vállalkozott kémtevékenységre, sőt abba később még egy barátját is bevonta. Az ENSZ Ötös Bizottsága szempontjából igen értékes adatokat adott azonnal a hírszerzőnek.

Ezzel azonban Rusvai nem elégedett meg. Ellenséges beállítottsága, az ellenforradalom leverésével elszenvedett kudarc miatti bosszúvágytól feltűzelve nemcsak a magyar ellenforradalomról, hanem a lengyelországi eseményekről is igen részletes és pontos adatokat adott a franciáknak.”⁹⁴

A beszélgetésnek ezt az olvasatát még a kémelhárítás saját anyagai sem támasztották alá: úgy tűnik, házon belül, ahol nem kellett tekintettel lenni az ügyészre, a bíróra, de még a gyanúsítottak vallomásaira sem, a politikai rendőrség teljesen szabadon, korlátok nélkül, saját elképzeléseinek megfelelően alakította ki a történetet arról, mi történt Guy Turbet-Delof lakásán 1957. január 17-én. Mindezt azonban nem kell feltétlenül cinikus hazugságként értelmezni: a fenti szöveg sokkal inkább a diktatúra titkosrendőrségének sajátos (deduktív) gondolkodását példázza. Az állambiztonság szemében a Magyarországon szolgáló összes nyugati diplomata kém volt, és ennek megfelelően minden cselekedetüket a hírszerzés érdekében végzett tevékenységként értelmezte. A francia kultúrattasé és két magyar állampolgár beszélgetése az állambiztonság szemében nem is lehetett más, mint *tárgyalás*. A január 17-ei ebéd ekképpen megalkotott története aztán bizonyítékul szolgált, hogy a francia diplomata kémtevékenységet folytatott... A magyar politikai rendőrség dolgát ez esetben megkönnyítette, hogy a lehallgatási anyag – ez bizony állítható – igen rossz minőségű lehetett, alig érthették, így a belőle „nyert” információkat kényelmesen beilleszthették az attaséről mint hírszerzőről előzetesen kialakított képbe.

Ám mit tudhattunk meg *mi* az ebédről a Rusvai Tibor és Hankiss Elemér ellen lefolytatott eljárás alapján? Azt semmiféleképpen nem, hogy pontosan mi történt, mi hangzott el Guy Tubet-Delof, Hankiss és Rusvai között 1957. január 17-én. Nem tudhatjuk biztosan, hogy beszéltek-e a karhatalomról, említést tettek-e egy lengyel grófról, elhangzott-e Csou En-laj neve, vagy szóba került-e Bibó István megoldási javaslata, és így tovább. Olyan érzésünk lehet: minél több információ áll rendelkezésünkre a 1957. január 17-én a francia diplomata lakásán történekről, annál nehezebb annak lefolyását rekonstruálni. De ne csodálkozzunk ezen, hiszen ami történt, nyomban elmúlt; ami megmaradt, azok a történekről szóló beszámolók, amit a résztvevők (a lehallgatóberendezés révén a politikai rendőrség is az) elmondtak vagy elmondhattak róla. Ezek az elbeszélések pedig szükségszerűen nem a történekről objektív leírását adják (ezt már csak az egymásnak ellentmondó, eltérő változatok is világosan megmutatják), hanem azt, ahogy az

elbeszélők értelmezték a történéseket – láthattuk, még a lehallgatási anyag is interpretáció eredménye volt. Ez az eset is arra hívja fel a figyelmet, hogy egy esemény a történésekhez képest mindig utólag jön létre, azáltal hogy valakik beszélnek róla, értelmezik és jelentéssel ruházzák fel.

Van persze olyan, amit bizony meg tudhatunk, ha nem is az esetről, de az esetből. Azt, hogy a magyar titkosszolgálatok eléggé tökéletlen technikai felszereléssel voltak kénytelenek dolgozni az ötvenes években. Egyáltalán nem tekinthető véletlennek tehát, hogy a politikai rendőrség legfontosabb információszerző eszközének az ügynökhálózatot tekintette. Az eset más szempontból is felhívja a figyelmet az emberi tényező fontosságára az állambiztonsági munkában. Kétségtelen, hogy Hankiss Elemér és Rusvay Tibor letartóztatása, utóbbi elítélése visszavezethető a január 17-ei ebédre, ugyanakkor a lehallgatásra visszavezethető gyanúsításokat a büntetőeljárás során nem tudták hitelt érdemlően bizonyítani, Rusvayt végül olyan dolgok miatt ítélték el, amelyekkel önmagát vádolta meg elfogása után. A hatóságok ugyanis előzőleg nem tudtak sem a körtéri újságégetésről, sem pedig a váci röplapokról, és amit megtudtak ezekről, azt a gyanúsított beismerő vallomásából tudták meg. Ez azt jelenti, hogy az 1956 utáni megtorlás és benne a politikai rendőrség céljai elérése érdekében, feladatai ellátásához nem nélkülözhetette az állampolgárok közreműködését: nemcsak a besúgókét, feljelentőkét, informátorokét, hanem olykor a letartóztatottakét sem.

---

¹ Litván (szerk.), 1996: 170–171.

² ÁBTL 3.1.5. O-11207. 47–56. Operatív terv, 1957. február 15. Egy hónappal későbbi jelentés is megerősíti, hogy a január 17-ei beszélgetésről IX/8. rendszabályon keresztül nyert értesülést a kémelhárítás: uo. 171–172. Jelentés a Francia Intézetbe és Turbet-Delof igazgatóhoz bejáró személyekről, 1957. július 16.

³ ÁBTL 3.1.9. V-144203. 20–21. Jelentés, 1957. február 25.

⁴ ÁBTL 3.1.5. O-11207. 212. Jelentés, 1957. február 27.

⁵ ÁBTL 3.1.5. O-11207/a. 362–365. Brusznai Árpád tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. március 1. ÁBTL 3.1.5. O-11207. 173–173/1. Brusznai Árpád tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. március 28.

⁶ ÁBTL 3.1.5. O-11207. 218–219. Jelentés Guy Turbet-Delof francia kultúrattasé ügyében, 1957. március 9.

⁷ ÁBTL 3.1.9. BM III/1. Vizsgálati napló, I. sorozat III. kötet, 5279. sorszám. BFL XXV. 4. f. 7095/1957. 44. Előállítási (őrizetbevételi) határozat, 1957. április 11. BFL XXV. 4. f. 7095/1957. 47. Határozat a nyomozás elrendeléséről, 1957. április 18. ÁBTL 3.1.5. O-11207/a. 402–403. Határozat Hankiss Elemér előzetes letartóztatásának elrendeléséről, 1957. április 18. ÁBTL 3.1.5. O-11207/a. 404–407. Jegyzőkönyv Hankiss Elemér kihallgatásáról, 1957. április 15. ÁBTL 3.1.9. V-148129. 21–23. Jegyzőkönyv Hankiss Elemér kihallgatásáról, 1957. április 24.

⁸ ÁBTL 3.1.9. BM III/1. Vizsgálati napló, I. sorozat III. kötet, 5148. sorszám. ÁBTL 3.1.9. V-148129. 8. Határozat [utasítás] Rusvay Tibor előállítására, 1957. július 13. ÁBTL 1.6. 10-985/1/1957. Jelentés Rusvay Tibor előállított ügyében, 1957. július 15. (26. d.) ÁBTL 3.1.9. V-148129. 5. Határozat a Rusvay Tibor elleni nyomozás elrendeléséről, 1957. július 16. Uo. 6–7. Határozat Rusvay Tibor előzetes letartóztatásának elrendeléséről, 1957. július 16. Uo. 20. Jegyzőkönyv Rusvay Tibor kihallgatásáról, 1957. július 14. Uo. 16–17. Jegyzőkönyv Rusvay Tibor kihallgatásáról, 1957. augusztus 10. Uo. 14–15. Jegyzőkönyv Rusvay Tibor kihallgatásáról, 1957. augusztus 16. ÁBTL 3.1.5. O-11207. 173/12–173/14. Jegyzőkönyv Hankiss Elemér kihallgatásáról, 1957. augusztus 24. BFL XXV. 4. f. 7095/1957. 32–35. Jegyzőkönyv Rusvay Tibor kihallgatásáról, 1957. augusztus 26.

⁹ ÁBTL 3.1.9. V-148129. 24–25. Szembesítési jegyzőkönyv (Hankiss Elemér és Rusvay Tibor), 1957. szeptember 24. Uo. 10. Jegyzőkönyv Rusvay Tibor kihallgatásáról, 1957. szeptember 26. BFL XXV. 4. f. 7095/1957. 71. Jegyzőkönyv Hankiss Elemér kihallgatásáról, 1957. október 2. ÁBTL 3.1.9. V-148129. 18–19. Jegyzőkönyv Rusvay Tibor kihallgatásáról, 1957. szeptember 26. BFL XXV. 4. f. 7095/1957. 72. Jegyzőkönyv Hankiss Elemér kihallgatásáról, 1957. október 2. ÁBTL 3.1.9. V-148129. 33. Határozat a Rusvay Tibor elleni nyomozás befejezéséről, 1957. október 4. Uo. 34. Jegyzőkönyv Rusvay Tibor kihallgatásáról, 1957. október 4. BFL XXV. 4. f. 7095/1957. 73. Határozat a Hankiss Elemér elleni nyomozás befejezéséről, 1957. október 3. Uo. 74. Jegyzőkönyv Hankiss Elemér kihallgatásáról, 1957. október 3.

¹⁰ Ennek pontos idejét különbözőképpen rögzítik a dokumentumok. A lehetséges időpontok október 4-e (BFL XXV. 60. e. 0220/1957. 1. Uo. 40. Átirat az iratok megküldéséről, 1957. október 4.), 6-a (ÁBTL 3.1.9. BM III/1. Vizsgálati napló, II. sorozat III. kötet, 132. sorszám) vagy 9-e (ÁBTL 3.1.9. BM III/1. Vizsgálati napló, I. sorozat III. kötet, 5148. és 5279. sorszám).

- ¹¹ BFL XXV. 60. e. 0220/1957. 19. Jegyzőkönyv Hankiss Elemér kihallgatásáról, 1957. október 18. Uo. 20. Jegyzőkönyv Rusvay Tibor kihallgatásáról, 1957. október 18.
- ¹² BFL XXV. 60. e. 0220/1957. 16. Határozat az előzetes letartóztatás és a nyomozás megszüntetéséről, 1957. október 26.
- ¹³ BFL XXV. 60. e. 0220/1957. 5–6. Vádirat Rusvay Tibor ellen hűtlenség és más cselekmények miatt indított bűnügyben, 1957. november 1.
- ¹⁴ BFL XXV. 4. f. 7095/1957. 104–113. T. B. 7095/1957. Zárt bírósági tárgyalás jegyzőkönyve, 1957. november 28. Uo. 114–117. B. II. 7095/1957/3. Tük. Ítélet Rusvay Tibor ügyében, 1957. november 28. Az ügyész végindítványa: Uo. 118.
- ¹⁵ ÁBTL 3.1.5. O-11207/a. 362–365. Brusznai Árpád tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. március 1.
- ¹⁶ ÁBTL 3.1.9. V-148129. 21–23. Jegyzőkönyv Hankiss Elemér kihallgatásáról, 1957. április 24.
- ¹⁷ Uo. 16–17. Jegyzőkönyv Rusvay Tibor kihallgatásáról, 1957. augusztus 10.
- ¹⁸ Uo. 14–15. Jegyzőkönyv Rusvay Tibor kihallgatásáról, 1957. augusztus 16.
- ¹⁹ ÁBTL 3.1.5. O-11207. 173/12–173/14. Jegyzőkönyv Hankiss Elemér kihallgatásáról, 1957. augusztus 24.
- ²⁰ ÁBTL 3.1.9. V-148129. 24–25. Szembesítési jegyzőkönyv (Hankiss Elemér és Rusvay Tibor), 1957. szeptember 24. BFL XXV. 4. f. 7095/1957. 104–113. T. B. 7095/1957. Zárt bírósági tárgyalás jegyzőkönyve, 1957. november 28.
- ²¹ BFL XXV. 4. f. 7095/1957. 32–35. Jegyzőkönyv Rusvay Tibor kihallgatásáról, 1957. augusztus 26. ÁBTL 3.1.9. V-148129. 24–25. Szembesítési jegyzőkönyv (Hankiss Elemér és Rusvay Tibor), 1957. szeptember 24.
- ²² BFL XXV. 4. f. 7095/1957. 104–113. T. B. 7095/1957. Zárt bírósági tárgyalás jegyzőkönyve, 1957. november 28.
- ²³ ÁBTL 3.1.5. O-11207. 78–83. Javaslat Guy Turbet-Delof kémgyanús kapcsolatainak előállítására, 1957. március 6. Uo. 112–116. Javaslat Guy Turbet-Delof kémgyanús kapcsolatainak őrizetbe vételére, 1957. április 1. ÁBTL 3.1.9. V-144221. 14. Feljegyzés Halkó Marianne ügyében, 1957. szeptember 11. Uo. 10–12. Javaslat Halkó Marianne őrizetbe vételére, 1957. szeptember 12. Uo. 16–17. Határozat Halkó Marianne előzetes letartóztatásának elrendeléséről, 1957. szeptember 30.
- ²⁴ ÁBTL 3.1.9. V-144221. 34–36. Jegyzőkönyv Halkó Marianne kihallgatásáról, 1957. december 18. Uo. 53–57. Jegyzőkönyv Halkó Marianne kihallgatásáról, 1958. január 8.
- ²⁵ ÁBTL 3.1.9. V-144221. 176–178. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv (Rusvay Tibor), 1958. február 10. Rusvaynak a saját ügyében tett, az asszonyra nézve terhelő adatokat tartalmazó augusztus 10-i és 16-i vallomásai is bekerültek Halkó vizsgálati anyagába: uo. 170–173.
- ²⁶ ÁBTL 3.1.5. O-11207. 37–38. 8. sz. jelentés külső figyelésről, 1957. január 17.
- ²⁷ BFL XXV. 4. f. 7095/1957. 114–117. B. II. 7095/1957/3. Tük. Ítélet Rusvay Tibor ügyében, 1957. november 28.
- ²⁸ ÁBTL 3.1.9. V-144221. 243–252. Ítélet Halkó Marianne ügyében, 1958. október 4.
- ²⁹ ÁBTL 3.1.5. O-11207/a. 404–407. Jegyzőkönyv Hankiss Elemér kihallgatásáról, 1957. április 15. ÁBTL 3.1.9. V-148129. 21–23. Jegyzőkönyv Hankiss Elemér kihallgatásáról, 1957. április 24. ÁBTL 3.1.9. V-148129. 14–15. Jegyzőkönyv Rusvay Tibor kihallgatásáról, 1957. augusztus 16. ÁBTL 3.1.5. O-11207. 173/12–173/14. Jegyzőkönyv Hankiss Elemér kihallgatásáról, 1957. augusztus 24. ÁBTL 3.1.9. V-148129. 18–19. Jegyzőkönyv Rusvay Tibor kihallgatásáról, 1957. szeptember 26. BFL XXV. 4. f. 7095/1957. 104–113. T. B. 7095/1957. Zárt bírósági tárgyalás jegyzőkönyve, 1957. november 28. (Rusvay Tibor és Hankiss Elemér vallomása.)
- ³⁰ ÁBTL 3.1.9. V-148129. 21–23. Jegyzőkönyv Hankiss Elemér kihallgatásáról, 1957. április 24. BFL XXV. 4. f. 7095/1957. 104–113. T. B. 7095/1957. Zárt bírósági tárgyalás jegyzőkönyve, 1957. november 28. (Hankiss Elemér vallomása.)
- ³¹ Pl. BFL XXV. 4. f. 7095/1957. 44. Előállítási (őrizetbevételi) határozat [Hankiss Elemér], 1957. április 11. ÁBTL 3.1.9. V-148129. 5. Határozat a Rusvay Tibor elleni nyomozás elrendeléséről, 1957. július 16. Uo. 6–7. Határozat Rusvay Tibor előzetes letartóztatásának elrendeléséről, 1957. július 16.
- ³² ÁBTL 3.1.5. O-11207. 218–219. Jelentés Guy Turbet-Delof francia kultúrattasé ügyében, 1957. március 9. Vö. ÁBTL 3.1.5. O-11207. 171–172. Jelentés a Francia Intézetbe és Turbet-Delof igazgatóhoz bejáró személyekről, 1957. július 16.
- ³³ BFL XXV. 4. f. 7095/1957. 32–35. Jegyzőkönyv Rusvay Tibor kihallgatásáról, 1957. augusztus 26. ÁBTL 3.1.9. V-148129. 18–19. Jegyzőkönyv Rusvay Tibor kihallgatásáról, 1957. szeptember 26.
- ³⁴ ÁBTL 3.1.9. V-148129. 34. Jegyzőkönyv Rusvay Tibor kihallgatásáról, 1957. október 4.
- ³⁵ BFL XXV. 4. f. 7095/1957. 104–113. T. B. 7095/1957. Zárt bírósági tárgyalás jegyzőkönyve, 1957. november 28.
- ³⁶ ÁBTL 3.1.5. O-11207. 218–219. Jelentés Guy Turbet-Delof francia kultúrattasé ügyében, 1957. március 9. BFL XXV. 4. f. 7095/1957. 44. Előállítási (őrizetbevételi) határozat [Hankiss Elemér], 1957. április 11.
- ³⁷ ÁBTL 3.1.9. V-148129. 21–23. Jegyzőkönyv Hankiss Elemér kihallgatásáról, 1957. április 24.
- ³⁸ ÁBTL 3.1.5. O-11207. 173/12–173/14. Jegyzőkönyv Hankiss Elemér kihallgatásáról, 1957. augusztus 24.

- ³⁹ BFL XXV. 4. f. 7095/1957. 32–35. Jegyzőkönyv Rusvay Tibor kihallgatásáról, 1957. augusztus 26.
- ⁴⁰ ÁBTL 3.1.5. O-11207/a. 404–407. Jegyzőkönyv Hankiss Elemér kihallgatásáról, 1957. április 15.
- ⁴¹ ÁBTL 3.1.9. V-148129. 24–25. Szembesítési jegyzőkönyv (Hankiss Elemér és Rusvay Tibor), 1957. szeptember 24.
- ⁴² ÁBTL 3.1.9. V-148129. 18–19. Jegyzőkönyv Rusvay Tibor kihallgatásáról, 1957. szeptember 26.
- ⁴³ Uo. 34. Jegyzőkönyv Rusvay Tibor kihallgatásáról, 1957. október 4.
- ⁴⁴ BFL XXV. 4. f. 7095/1957. 72. Jegyzőkönyv Hankiss Elemér kihallgatásáról, 1957. október 2.
- ⁴⁵ ÁBTL 3.1.9. V-148129. 74. Jegyzőkönyv Hankiss Elemér kihallgatásáról, 1957. október 3.
- ⁴⁶ BFL XXV. 4. f. 7095/1957. 50–51. Házkutatási jegyzőkönyv, 1957. április 15.
- ⁴⁷ BFL XXV. 60. e. 0220/1957. 19. Jegyzőkönyv Hankiss Elemér kihallgatásáról, 1957. október 18.
- ⁴⁸ Uo. 20. Jegyzőkönyv Rusvay Tibor kihallgatásáról, 1957. október 18.
- ⁴⁹ Uo. 16. Határozat az előzetes letartóztatás és a nyomozás megszüntetéséről, 1957. október 26.
- ⁵⁰ Uo. 37. Feljegyzés Csuhaj elvtársnak, 1957. október 25. A javaslat megszerzésére már a politikai nyomozók is több kísérletet tettek, de ők sem találták a Széchényi Könyvtárban, lásd BFL XXV. 4. f. 7095/1957. 83–84. Feljegyzés, 1957. október 25.
- ⁵¹ BFL XXV. 4. f. 7095/1957. 104–113. T. B. 7095/1957. Zárt bírósági tárgyalás jegyzőkönyve, 1957. november 28.
- ⁵² BFL XXV. 60. e. 0220/1957. 17–18. Hivatalos feljegyzés, 1957. november 28.
- ⁵³ BFL XXV. 4. f. 7095/1957. 114–117. B. II. 7095/1957/3. Tük. Ítélet Rusvay Tibor ügyében, 1957. november 28.
- ⁵⁴ Uo. 100–103. Expozé a magyarországi helyzetről, 1956. november 9. Kemény–Sárközi (s. a. rend.), 1983a: 881–884.
- ⁵⁵ BFL XXV. 4. f. 7095/1957. 93–99. Vö. Kemény–Sárközi (s. a. rend.), 1983b: 879–880.
- ⁵⁶ BFL XXV. 4. f. 7095/1957. 92. Átirat, 1957. december 3.
- ⁵⁷ ÁBTL 3.1.9. V-150003. 59–63. Jegyzőkönyv Bibó István 5. kihallgatásáról, 1957. május 31. Vö. ÁBTL 3.1.9. V-150003/2. 25–35. Jelentés Bibó István őrizetes ügyében, 1957. június 21.
- ⁵⁸ ÁBTL 3.1.9. V-150003/1-b. 336–355.
- ⁵⁹ Litván (szerk.), 1996: 101–103, 106–110, 123, 125–127.
- ⁶⁰ ÁBTL 3.1.9. V-144221. 29–31. Jegyzőkönyv Halkó Marianne kihallgatásáról, 1957. december 16.
- ⁶¹ Uo. 138–139. Javaslat Halkó Marianne ügyében, 1958. április 10.
- ⁶² Uo. 148–150. Jelentés Halkó Marianne ügyében, 1958. április 28. Uo. 235–237. Jelentés Halkó Marianne ügyében, 1958. május 30. Vö. uo. 239–241. Vádirat, 1958. április 22. (A dokumentum, címével ellentétben, nem az ügyészségen, hanem a belügyminisztériumban készült.)
- ⁶³ Uo. 243–252. Ítélet, 1958. október 4.
- ⁶⁴ ÁBTL 3.1.5. O-11207. 218–219. Jelentés Guy Turbet-Delof francia kultúrattasé ügyében, 1957. március 9. Vö. ÁBTL 3.1.5. O-11207. 171–172. Jelentés a Francia Intézetbe és Turbet-Delof igazgatóhoz bejáró személyekről, 1957. július 16.
- ⁶⁵ ÁBTL 3.1.5. O-11207. 173/12–173/14. Jegyzőkönyv Hankiss Elemér kihallgatásáról, 1957. augusztus 24.
- ⁶⁶ BFL XXV. 4. f. 7095/1957. 32–35. Jegyzőkönyv Rusvay Tibor kihallgatásáról, 1957. augusztus 26.
- ⁶⁷ ÁBTL 3.1.9. V-148129. 24–25. Szembesítési jegyzőkönyv (Hankiss Elemér és Rusvay Tibor), 1957. szeptember 24.
- ⁶⁸ Uo. 74. Jegyzőkönyv Hankiss Elemér kihallgatásáról, 1957. október 3. BFL XXV. 60. e. 0220/1957. 19. Jegyzőkönyv Hankiss Elemér kihallgatásáról, 1957. október 18.
- ⁶⁹ BFL XXV. 4. f. 7095/1957. 104–113. T. B. 7095/1957. Zárt bírósági tárgyalás jegyzőkönyve, 1957. november 28. (Hankiss Elemér vallomása.)
- ⁷⁰ ÁBTL 3.1.5. O-11207. 222–225. Feljegyzés Rusvay Tibor ügyében, d. n.
- ⁷¹ Salamon, 1957: 3.
- ⁷² ÁBTL 3.1.5. O-11207. 220–221. Jelentés Rusvay Tibor ügyében, 1957. június 18.
- ⁷³ BFL XXV. 4. f. 7095/1957. 76. Jelentés Rusvay Tibor ügyében, 1957. július 8.
- ⁷⁴ Uo. 77. Vélemény Rusvay Tibor aspiránsról, 1957. július 2.
- ⁷⁵ ÁBTL 1.6. 10-985/1/1957. Jelentés Rusvay Tibor előállított ügyében, 1957. július 15. (26. d.)
- ⁷⁶ ÁBTL 3.1.9. V-148129. 20. Jegyzőkönyv Rusvay Tibor kihallgatásáról, 1957. július 14. Turbet-Delof naplójában is olvasható, hogy ez idő tájt a körtéren rendszeresen feltűntek a pártlapból rakott máglyák. Litván (szerk.), 1996: 159–160.
- ⁷⁷ ÁBTL 3.1.9. V-148129. 5. Határozat a Rusvay Tibor elleni nyomozás elrendeléséről, 1957. július 16. Uo. 6–7. Határozat Rusvay Tibor előzetes letartóztatásának elrendeléséről, 1957. július 16.
- ⁷⁸ ÁBTL 3.1.9. V-148129. 18–19. Jegyzőkönyv Rusvay Tibor kihallgatásáról, 1957. szeptember 26.
- ⁷⁹ BFL XXV. 60. e. 0220/1957. 20. Jegyzőkönyv Rusvay Tibor kihallgatásáról, 1957. október 18.

- ⁸⁰ Uo. 5–6. Vádirat Rusvay Tibor ellen hűtlenség és más cselekmények miatt indított bűnügyben, 1957. november 1.
- ⁸¹ BFL XXV. 4. f. 7095/1957. 104–113. T. B. 7095/1957. Zárt bírósági tárgyalás jegyzőkönyve, 1957. november 28.
- ⁸² Uo. 114–117. B. II. 7095/1957/3. Tük. Ítélet Rusvay Tibor ügyében, 1957. november 28.
- ⁸³ Uo. 119. Márianosztrai Országos Börtön átirata, 1958. november 13.
- ⁸⁴ ÁBTL 3.1.9. V-148129. 39. Határozat a dossziéban szereplő személyek nyilvántartásba vételéről, 1964. január 22.
- ⁸⁵ ÁBTL 3.1.5. O-11207/a. 354. Jelentés „Könyves” ügyében, 1958. január 15. (A kémelhárítás az intézetigazgatót „Könyves” fedőnéven tartotta megfigyelés alatt.) Uo. 272–276. Jelentés Guy Turbet-Delof francia kultúrattasé tevékenységéről, 1958. január 21. A Kosáry Domokos elleni nyomozás anyaga: ÁBTL 3.1.9. V-145890.
- ⁸⁶ ÁBTL 3.1.5. O-11207/a. 444. Javaslat Guy Turbet-Delof személyi dossziéjának lezárására, 1962. február 12.
- ⁸⁷ ÁBTL 2.2.2. Rusvay Tibor operatív kartonja.
- ⁸⁸ BFL XXV. 4. f. 7095/1957. 8. 5. B. 1694/1990/2. Igazolás, 1990. október 16.
- ⁸⁹ ÁBTL 3.1.9. V-148129. 5. Határozat a Rusvay Tibor elleni nyomozás elrendeléséről, 1957. július 16. Uo. 6–7. Határozat Rusvay Tibor előzetes letartóztatásának elrendeléséről, 1957. július 16.
- ⁹⁰ BFL XXV. 60. e. 0220/1957. 16. Határozat az előzetes letartóztatás és a nyomozás megszüntetéséről, 1957. október 26.
- ⁹¹ Uo. 5–6. Vádirat Rusvay Tibor ellen hűtlenség és más cselekmények miatt indított bűnügyben, 1957. november 1.
- ⁹² ÁBTL 3.1.2. M-18667. 239. „Meszlényi Károly” fn. ügynök jelentése, 1956. december 23.
- ⁹³ BFL XXV. 60. e. 0220/1957. 30. Feljegyzés, 1957. december 3. (Az iratot Gönczi György osztályvezető ügyész helyett írta alá Szegedi Vilmos.)
- ⁹⁴ ÁBTL 4.1. A-3146. 38–39.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.6.	BM Politikai Nyomozó Főosztály iratai	
2.2.2.	Hálózati nyilvántartások	
3.1.2.	Munka dossziék	
	M-18667	Meszlényi Károly
3.1.5.	Operatív dossziék	
	O-11207	Turbet Delof Guy Pierre
	O-11207/a.	Turbet Delof Guy Pierre
3.1.9.	Vizsgálati dossziék	
	V-144203	Brusznay Árpád, dr.
	V-144221	Halkó Marianne
	V-145890	Kosáry Domokos

	V-148129	Rusvay Tibor, dr.
	V-150003	Bibó István és társai
	V-150003/1-b.	Bibó István és társai
	V-150003/2.	Bibó István és társai
	BM III/1.	Vizsgálati napló, I. sorozat
	BM III/1.	Vizsgálati napló, II. sorozat
4.1.	Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok	
	A-3146	Tóth István: <i>Francia hírszerzőszervek szervezeti felépítése, ellenséges tevékenységük formái és módszerei a Magyar Népköztársaság ellen.</i> (Ideiglenes tananyag.) Budapest, 1958.

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

XXV	A jogszolgáltatás területi szervei (1945–2003)	
	4.	A Fővárosi Bíróság iratai
		f. Titkos ügykezelés alól kivont perek iratai
	60.	Fővárosi Főügyészség iratai
		e. TÜK büntető iratok

Nyomtatásban megjelent források

Kemény–Sárközi (s. a. rend.), 1983a

Bibó István: Tervezet a magyar kérdés kompromisszumos megoldására. In *Bibó István összegyűjtött munkái 3.* Sajtó alá rendezte: Kemény István és Sárközi Mátyás. Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 881–884.

Kemény–Sárközi (s. a. rend.), 1983b

Bibó István: Nyilatkozat. In *Bibó István összegyűjtött munkái 3.* Sajtó alá rendezte: Kemény István és Sárközi Mátyás. Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 879–880.

Sajtó

Salamon, 1957

Salamon Pál: „Magyar hazafi” Varsóban. Tiszteletteljes kérdés a Magyar Tudományos Akadémia illetékeseihez. *Magyarország*, I. évf. 18. sz., július 3., 3.

Hivatkozott irodalom

Litván (szerk.), 1996

Egy francia diplomata a forradalomban. Guy Turbet-Delof 1956-os naplója.
Szerkesztette: Litván György. Fordította: Havas Fanny – H. Major Rita – Litván Katalin. Budapest, Francia Intézet – 1956-os Intézet, 170–171.

„Nem elsősorban egyházpolitikai kérdésekről van szó...”

Az iszlám és a pártállam – állambiztonsági iratok tükrében

„Irodalmi alapon lettem muszlim, nem pedig úgy, hogy egy iszlám szervezet megtalált ilyen olyan ígéretekkel. Amikor már Egyiptomban elvégeztem az Al-Azhart, és sejk lettem, egyszerre akkora rangom lett az iszlám közösségben, hogy a politikai elhárítás már nem lehetőséget, sokkal inkább zavaros státuszú, inkább rizikót jelentő személyt láthatott bennem. Erre utal legalábbis, hogy soha többé nem kerestek az öltönyös úriemberek.”¹

A fenti gondolatok Mihálffy Balázs önéletrajzi regényéből származnak, aki gödöllői egyetemistaként, és később agrármérnökként, külföldi munkavállalás révén került kapcsolatba az iszlám vallással. Mihálffy 1983. június 22-én vette fel az iszlám hitet. Ő volt az, aki a Magyar Iszlám Közösség sejkjeként 1988-ban benyújtotta az Állami Egyházügyi Hivatalhoz (ÁEH) a közösség szervezeti és működési szabályzatát, és kérte a közösség törvényes elismerését. Az ÁEH 1988. augusztus 15-ei hatállyal a Magyar Iszlám Közösséget törvényesen elismert vallásfelekezetté nyilvánította. Az elismerés tényének jogi jellege azonban némileg különbözött az államszocializmus évtizedei alatt folytatott – nem gyakran előforduló – elismertetési gyakorlattól.² Az elismerésről szóló iratban az ÁEH a vallás szabad gyakorlásáról szóló 1895. évi XLIII. törvényt – ennyiben egyezett a többi esettel –, valamint az iszlám vallás elismeréséről szóló 1916. évi XVII. törvényt jelölte meg jogi hivatkozási alapként, és nem történt – más esetekben szokásos – utalás az 1947. XXXIII. törvényre, a határozat pedig nem került kihirdetésre a *Magyar Közlönyben* sem.³

A Magyar Iszlám Közösség elismertetése azonban mégis egyezett más esetekkel annyiban, hogy ezúttal is a kettős – politikai és jogi – feltételrendszer együttállása kellett a pozitív eredményhez. Ezek közül a politikai szempontok voltak az elsődlegesek és a lényegesen meghatározóbbak, még 1988-ban is. A Magyar Iszlám Közösség ügyét több tényező is komplikálta. Az iszlám vallás és a pártállam kapcsolatának a többi felekezethez képest unikális jellege volt, aminek a sajátosságait az alábbiakban nézzük meg.

1986 szeptemberében kereste meg az Állami Egyházügyi Hivatalt a mekkai székhelyű Iszlám Világszövetség Egyesület megbízásból Kamal Siraj Alddin tábornok. Kérelmükben előadták, hogy mivel *„ezer és ezer arab és mohamedán diák részesül felsőoktatásban magyar egyetemeken és más oktatási intézményekben”,* és ugyanígy *„ezernyi mohamedán”* jut el turistaként és diplomataként Magyarországra, szükség lenne egy iszlám központ felállítására, *„ahol ezek a mohamedánok összejöhetnek és vallásos szertartásaikat gyakorolhatják ugyanolyan módon, mint más vallásfelekezetek”.* A megkeresés célja az volt, hogy engedélyt kérjenek egy iszlám központ – saját költségen történő – felállítására Budapesten. A tárgyaláson a tábornok elmondta azt is, hogy 1986 áprilisában már járt Magyarországon *„gazdasági ügyek tárgyalása”* végett. Mivel ekkor jó tapasztalatokat szerzett, elhatározták, hogy *„a vallási igények kielégítése céljából”* kezdeményezik a központ felállítását, továbbá felvetette, hogy mivel Szaúd-Arábia és Magyarország között diplomáciai kapcsolat nem létezett,⁴ a *„Magyar Kereskedelmi Kamara képviselével Szaúd-Arábiában egy helyi illetőségű személyt lenne célszerű megbízni”.*

Mivel Miklós Imrének nem voltak ismeretei az előadottakról, „eligazítást és tájékoztatást” kért a pártszervektől, a Külügyminisztériumtól és a Belügyminisztériumtól azzal a

megjegyzéssel, hogy a megkeresés mögött „nem elsősorban egyházpolitikai kérdésekről van szó”. A külügy arról tájékoztatta az ÁEH elnökét, hogy nyomós érdekek fűződnek a magyar-szaúdi gazdasági kapcsolatok további bővítéséhez és „olyan érintkezési felületek kialakításához, amelyek perspektívában hozzájárulhatnak [...] a két ország közötti hivatalos, diplomáciai kapcsolatok megteremtéséhez”. A külügy azt javasolta, hogy az ÁEH elnöke válaszában „fejtse ki, hogy Magyarországon az állam és az egyház viszonya rendezett”, tiszteletben tartják a lelkiismereti és vallásszabadságot, tisztelik „más népek hitét, kultúráját, szokásait”, és kérik a szaúdi hivatalos szervek álláspontját is a megkereséssel kapcsolatban. A belügy pedig azt válaszolta Miklós Imrének, hogy „a tábornok közvetítésével javasolt iszlám központ létrehozása nem sérti állambiztonsági” érdekeiket, és készek együttműködni az ÁEH-val ezen a területen.⁵

Az iszlám közösség elismertetése kapcsán tehát ezt követően a tárgyalásoknak három vonala volt: gazdasági, kulturális és vallási célok megvalósítása. A különböző párt-, állami és gazdasági szervek a tárgyalásokat koordináltan bonyolították le. Az egyeztetések folyamán kitűnt, hogy az Iszlám Világszövetség „bár készséget mutatott a gazdasági kapcsolatok kialakításának támogatásában, elsősorban és alapvetően a vallási intézmény magyarországi felállításában” volt érdekelt. Ezzel szemben a magyar fél a „gazdasági-pénzügyi együttműködés” előremenetelét szorgalmazta, és ennek rendelte alá a „vallási kérdések további egyeztetését”.⁶ Az Iszlám Világszövetség 1987. szeptemberi magyarországi látogatása során Miklós Imre kifejtette, hogy „az iszlám központ vallási és kulturális céljainak megvalósítását csakis a konkrét gazdasági kapcsolatok kialakítása eredményezheti”, a szaúdi felek pedig megértették, hogy „a gazdasági kapcsolatok kiépítése feltétele annak, hogy Iszlám Központ létesüljön Magyarországon”.⁷ A tárgyalások eredményességét mutatja az, amit már fentebb említettünk, hogy Mihálffy Balázs sejk elismerés iránti kérelme végül kedvező elbírálást nyert.

Ez a folyamat azonban a szokványostól abban is eltért, hogy Mihálffy Balázs sejk a beadványban azt kérte, hogy az Iszlám Közösség az 1931. augusztus 2-án megalakult, Gül Babáról elnevezett „magyar mohamedán egyházközség”⁸ jogfolytonos utódjaként kapjon működési engedélyt. A jogfolytonosság elismeréséhez azonban nyomós politikai (és gazdasági) érdek kellett hogy fűződjön. A nevezett egyházközség megszűnt a második világháborút követően,⁹ az 1916-os iszlámtörvény pedig – részben a megszületésének jogdogmatikai sajátosságából eredően – nem jelentett *ex lege*, közvetlenül engedélyt iszlám vallási közösség működésére. Másfelől viszont az is elmondható, hogy a törvény nem esett a dereguláció áldozatául, továbbá jogdogmatikai értelemben hatályát és alkalmazhatóságát sem rontotta le a pártállami egyház- és vallásellenes jogpolitika. A törvénynek a jogrendszerben való hatályban léte ennélfogva – fogalmazhatnánk úgy is, hogy – megkönnyítette a működési engedély kibocsátását akkor, amikor az együttműködésnek a magyar fél részéről hangsúlyozottan felállított politikai és gazdasági feltételei megértek.¹⁰

Miklós Imrének az a megjegyzése, hogy „nem elsősorban egyházpolitikai kérdésekről van szó”, indokoltan veti fel azt a kérdést, hogy akkor miről is volt szó valójában. Láthattuk az idézett levéltári forrásokban a külüggyel és a belüggyel való egyeztetéseket, így tehát elsősorban külpolitikai (diplomáciai és külbiztonsági) és külgazdasági, valamint belbiztonsági problémát jelentett az Iszlám Közösség ügye, mégis mint vallási közösség kapott elismerést, működési engedélyt.

Ha az iszlám és a pártállam kapcsolatát az egész szocialista blokk kontextusában nézzük, akkor meglehetősen változatos képet kapunk. Az államszocializmus rendszereinek ellenséges egyházpolitikáját illetően a belső felekezeti viszonyok meghatározóak voltak. Magyarországon az iszlám vallás – vallásgyakorlati formában – ezekben az évtizedekben gyakorlatilag nem volt jelen, és egyébként a több évszázados vallási tradíciókból kifolyólag is a magyar pártállami ellenséges egyházpolitika és ellenséges közjogi

elválasztási modell fókuszában a keresztény egyházak, valamint kisebb mértékben az izraelita felekezet állt. Ezzel szemben voltak olyan szocialista országok, ahol a tradicionális muszlim többség/kisebbség miatt a belső egyházpolitika meghatározó eleme volt az iszlámhoz való viszony. Ilyen volt például Bulgária. Bulgáriában két jelentős vallásfelekezet működött: a pravoszláv és az iszlám. A kommunista párt mindkettő befolyása ellen küzdött. 1957-ben (a magyar forradalom hatására) párthatározat született az „ateista propaganda fokozásáról”, 1959 júliusában pedig az „iszlám vallás elleni fokozott harcról”.¹¹ Albánia lakosságának mintegy hetven százaléka muzulmán volt.¹² A sztálini egyházpolitikai modell Albániában valósult meg a legszélsőségesebben, ugyanis a szocialista alkotmány (1976) betiltotta a vallást.¹³ Jugoszlávián belül Bosznia-Hercegovina muzulmán többségű tagállam volt.¹⁴ A Szovjetunió egyes tagállamaiban szintén muszlim többségről beszélhetünk. Szakirodalmi adatok alapján a több mint 50 millió szovjet muzulmán három fő régióban élt: mintegy 60 százalékuk az Afganisztánnal és Iránnal határos Közép-Ázsiában, Türkmenisztánban; 25 százalék a Kaukázus vidékén, Törökország és Irán határai mentén (Azerbajdzsán, Örményország, Grúzia); a harmadik legnagyobb muszlim lakosságú térség pedig az Ural, a Középső-Volga, illetve Nyugat-Szibéria körzete, mindenekelőtt a tatárok lakta Kazany környéke és Baskíria volt.¹⁵

Magyarországon az egyházpolitikával foglalkozó párthatározatok az iszlám vallást – a katolikus egyház, a protestáns egyházak, az izraelita felekezet és a kisegyházak mellett – nem is említették meg, tehát a klerikális reakció fogalmába nem értették bele. Egyházpolitikai kérdések között csak a nyolcvanas években találkozunk az iszlám vallással. Az 1988/3. ÁEH Tájékoztató a következőképpen számolt be a Magyar Iszlám Közösség elismeréséről, annak indokairól: *„Magyarországon az iszlám vallást az 1916/XVII. sz. tc. államilag elismert vallássá nyilvánította. Ezen a törvényen alapulva 1931-ben megalakult a Gül Babáról elnevezett autonóm magyar mohamedán egyházközség, mely a II. világháború miatt bekövetkezett változások és a tagok kihalása miatt feledésbe merült. Az utóbbi évtizedben azonban az iszlám újból felelevenedett Magyarországon. A mohamedánok alapvetően három körből kerülnek ki: máig élő bosnyák nemzetiségűek és leszármazottjaik, a vegyesházasságból születettek, a más vallásból áttértek. A magyarországi magyar állampolgárságot viselő muzulmánok száma kb. 200 fő, családtagokkal együtt kb. 500.”*¹⁶

1989-ben egy párthatározatban a kisegyházak említése során utaltak arra, hogy *„az elmúlt időszakban működési engedélyt kapott a mormon és az iszlám vallási közösség”*.¹⁷ 1989 tavaszán az ÁEH javaslatot készített arról, hogy a lelkiismereti és vallásszabadságról készülő törvény irányelveinek a tervezetét – a többi protestáns és kisegyház vezetője mellett – küldjék meg véleményezésre Mihálffy Balázs sejknek, a Magyar Iszlám Közösség vezetőjének is.¹⁸

Magyarországon az államszocializmus évtizedei alatt, amint láttuk, az iszlám-téma elsősorban a külpolitika asztalán került terítékre. Ez egyfelől a muzulmán többségű, illetve arab országokkal fennálló diplomáciai, gazdasági kapcsolatok vonatkozásában, másfelől pedig a Magyarországon tanuló arab diákok ügyeit illetően realizálódott. Ebben a Külügyminisztériumnak, valamint a külső és belső elhárítással foglalkozó állambiztonsági szolgálatoknak (politikai rendőrségnek) volt meghatározó szerepe, továbbá kiemelt feladat jutott a BM keretében működő, Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóságnak (KEOKH)¹⁹ is.

Ami a pártállami egyházpolitika állambiztonsági szempontjait illeti, kezdettől fogva különbséget tettek a *„jelentős tömegekkel rendelkező egyházak leple alatt megbúvó ellenséges elemek elleni elhárítás”* és a *„kisegyházak, ill. a különböző szekták”* égisze alatti *„ellenség”* meghatározása és elhárítása között. Az olyan vallás, amely Magyarországon kis létszámú volt ugyan, de világviszonylatban nagy, az elhárítás tekintetében nem a belső, hanem a külső elhárítás, a külügyi vonal dominált.²⁰ A szocializmus és a kapitalizmus szembenállásának kontextusában pedig az iszlám államok

a világbéke, a közel-keleti válság rendezése címén kerültek a fókuszba. Külön állambiztonsági tanulmány született a külpolitikai propaganda és az ideológiai munka összehangolására.²¹

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található dokumentumok, amelyek egyedülálló szegmensét képezik a pártállam idején keletkezett iratoknak, a címben jelzett téma vonatkozásában mind ez ideig nem kerültek átfogóan feldolgozásra. A jelenlegi rövid tanulmányban is mindössze „vágóképek” felvillantására vállalkozhatunk. A levéltárban jellemzően az ún. objektum dossziék,²² valamint a KEOKH-dokumentáció között találunk az iszlám/arab országokkal összefüggésbe hozható anyagokat. A tárgyban keletkezett objektum dossziéknak rendszerint az arab, muszlim világhoz társítható elnevezést adtak, mint például:

- „Muzulmán” (pakisztáni magyar kolónia operatív védelme)²³, „Bateau” (pakisztáni ügynökhelyzet),²⁴
- „Teherán” (Iránra vonatkozó speciális szolgálati anyagok, benne egy 1983-ból származó részletes tanulmány az Iráni Iszlám Köztársaságról),²⁵
- „Eufrátesz” (szíriai magyar kolónia operatív védelme),²⁶
- „Boszporusz” (törökországi magyar kolónia operatív védelme),²⁷
- „Sejk” (kuvaiti magyar kolónia operatív védelme),²⁸
- „Olajkút” (iraki magyar kolónia operatív védelme),²⁹
- „Aden” (jemeni magyar követség),³⁰
- „Tihama” (jemeni magyar kolónia operatív védelme),³¹
- „Efendi” (törökországi biztonsági helyzet),³²
- „Elburz” (iráni általános ügynökhelyzet),³³
- „Atlaszhegyi” (Algériai helyzet)³⁴ stb.

A külföldieket ellenőrző ügyekben zömében kémkedés gyanúja,³⁵ kábítószer-csempészás,³⁶ tiltott határátlépés,³⁷ csempészet, devizagazdálkodás megsértése,³⁸ kábítószerrel való visszaélés,³⁹ ingatlanvásárlási engedély kérése⁴⁰ fordul elő.

Különleges állambiztonsági kérdést képezett az ún. arab szocialista országokhoz való viszony.⁴¹ Az akkori terminológia szerinti „baráti országok”-nak nevezett államokkal, pl. a Jemeni Népi Demokratikus Köztársasággal, megkülönböztetett módon építettek ki kapcsolatot, és állambiztonsági szempontból is mint „önálló területtel” foglalkoztak.⁴²

Annak a dokumentációja is nyomon követhető, hogy a Magyar Népköztársaság arab országok kommunista ifjúsági szervezeteinek ösztöndíjat nyújtott, amelynek keretében Magyarországon tanulhattak diákok az adott országból. Az ő ösztöndíj kérelmük elbírálásához, későbbi magyarországi letelepedéshez, házasságkötéshez szükség volt arra, hogy az állambiztonsági szervek ne emeljenek kifogást.⁴³ Megfigyelésük folytatódott azt követően is, hogy az Iszlám Központot elismert vallásfelekezetté nyilvánították. Az állambiztonsági szervek csoportfőnöksége 1989. évi munkaterve külön kiemelte, hogy a politikai rendőrség figyelmet fordít a Magyarországon tanuló arab diákok közötti konfliktusok megakadályozására, azon kívül ellenőrzik „azokat az információkat, amelyek terrorcselekményre utalnak”.⁴⁴

Az ügynöki jelentéseket tömörítő ún. munka dossziékban is találhatunk fontos információkat az iszlám országokkal kapcsolatban. Ezeket a szálakat elsősorban nem a belső elhárítás, hanem a hírszerzés ügynökei között kell keresnünk. Ilyen volt pl. „Engel” fedőnevű hálózati kapcsolat, aki egyébként olasz nemzetiségű katolikus pap, vatikáni diplomata volt, kiváló kapcsolatai miatt figyelt fel rá a magyar hírszerzés.⁴⁵ Az 1969–1986 között keletkezett jelentéseiben a Vatikánban szerzett információkat továbbította a magyar állambiztonsági szerveknek. A dokumentumokban – többek között – a Vatikán keleti egyházakkal kapcsolatos terveiről, a közel-keleti válságról, az USA és Izrael

kapcsolatáról, a muzulmán vallási törekvésekről (pl. Szudán, Vörös-tenger térsége) olvashatunk.⁴⁶

További példaként említhető „Denby” fedőnevű ügynök, aki 1981–1991 között adott jelentéseket. Az 1982. április 7-ei információs jelentésében az áll, hogy „a Szaudi-Arábia [sic!] kormány több hónappal ezelőtt tervbe vette, hogy a számára legmegfelelőbb formában rendezi politikai és gazdasági kapcsolatait a szocialista országokkal”, és a „rendezési terv többlépcsős megoldást irányoz elő”. Az információk szerint első lépcsőben az addigi „igen szigorú vízumkorlátozáson” szándékoztak enyhíteni, második lépcsőben pedig a diplomáciai kapcsolatok kérdését rendeznék, „melyet a Szovjetunió »Fahd-tervhez«⁴⁷ való hozzáállásával” kötnének össze. A jelentésekből az is kiderül, hogy Szaúd-Arábia részéről milyen belső okai voltak annak, hogy ez a folyamat lassan haladt. Egyfelől a már működő külképviseleteket a fővárosba szeretnék volna telepíteni (addig Dzsidá városban működtek), hogy a szocialista országok majdani külképviseletei is csak ott működhessenek. Volt azonban egy másik ok, ami ennél lényegesebb és érzékenyebb volt: a tartós gazdasági kapcsolatok kialakításának gátat szabott az, hogy a szocialista országokból érkező szakemberek nem kaphattak huzamos tartózkodásra jogosító vízumot. Ezt – a jelentés szerint – egy belső szaúd-arábiai rendelkezés tiltotta, ami „azon a félelmen” alapult, hogy „ezek a szakemberek a kommunista ideológiát terjesztik ott”, és a szaúdi vezetésben nagy volt a félelem a kommunista ideológiától. Ugyanígy félt a vezetés az „iráni iszlám forradalmi ideológia Szaúd-Arábiába” való behatolásától is, ami – az ügynök szerint – egymást felerősítő folyamat volt a „kommunista szellem importjával” szembeni félelmekkel.⁴⁸ „Denby” ügynök jelentése egybecseng az Állami Egyházügyi Hivatal fentebb idézett irataival, tehát a kutatás szálai ezen a ponton összeérnek. Fellelhetőek azok az információs előzmények, amelyekről Miklós Imrét, az ÁEH elnökét a nyolcvanas évek végén tájékoztatták.

Megrázó sorsok tárulnak fel azokból a dossziékból, amelyek a Magyarországon tanuló arab, muzulmán diákok, követségi dolgozók,⁴⁹ muzulmán országokból származó diplomaták beszerzési kísérletét, esetleg sikerét dokumentálják.⁵⁰ A hatvanas évek végén történt, hogy egy ceyloni fiatalember Magyarországra érkezett a – prágai székhelyű, de 1962-től hazánkban is központtal rendelkező – Nemzetközi Újságíró Szervezet (NÚSZ)⁵¹ tanfolyamára. Ez a szervezet – az újabb kutatások szerint – a kommunista propaganda és kémelhárítás fedőszerve volt.⁵² Az állambiztonsági feljegyzések arról tanúskodnak, hogy miután ő „elmondta, hogy mohamedán, de nem vallásos”, azért kívánták beszerezni, hogy majd egy, állambiztonsági szempontból fontos ország „mohamedán közösségében” fejtsse ki tevékenységét. Ebből a célból még azt is felajánlották neki, hogy továbbtanulását külföldön anyagilag fedezik. A feljegyzések kiemelik, hogy mennyire sikeres volt a ceyloni fiatalember politikai befolyásolása, mert baloldali gondolkodásúvá vált.⁵³

Összegzésképpen elmondható, hogy az állambiztonsági iratok alátámasztják Miklós Imre kijelentését, mert az iszlám vallás, mint egyházpolitikai kérdésnek, egészen a nyolcvanas évek második feléig szilenciumon volt a pártállami keretek között, és az Iszlám Központ törvényes elismerését követően is az állambiztonság fókuszában maradt a terület. Az állambiztonsági iratok mélyrétegeiből a szocialista rendszerek és az iszlám kapcsolatának egészen egyedülálló dimenziója bontakozik ki, ami feltétlenül további kutatásokra ösztönöz.

---

¹ Mihálffy, 2014.

² Köbel, 2013: 136–182.

³ MNL OL XIX-A-21-e-9-9/a/1988.

⁴ A diplomáciai kapcsolat felvételére 1995 áprilisában került sor. Galamus, 2015.

⁵ MNL OL XIX-A-21-e-11-13/1986., 11-13/a/1986., 11-13/b/1986., 11-13/c/1986.

---

⁶ MNL OL XIX-A-21-e-0019-2/2/1987.

⁷ Uo.

⁸ Ez a Gül Babáról elnevezett, magyar állampolgárságú mohamedánokból álló egyházközség a második világháború után megszűntette működését. MNL OL XIX-A-21-e-9-9/1988. számú irat.

⁹ Magyarország népességének felekezeti megoszlásáról az 1949-es népszámláláskor vettek fel utoljára adatokat kötelező jelleggel. Magyarország, 1997.

¹⁰ MNL OL XIX-A-21-e-0019-2-1/1988. számú irat. Az Állami Egyházügyi Hivatal jelentése az Iszlám Világliga delegációjának magyarországi látogatásáról (1987. aug. 29. – szept. 1.). A levéltári dokumentumok alapján a gazdasági kapcsolatok kiépítése hangsúlyozott feltétele volt annak, hogy Iszlám Központ létesülhessen Magyarországon.

¹¹ Lásd Köbel, 2005: 151.

¹² Forrás: Religion; Szilvágyi, 2000.

¹³ Lásd Kovács (szerk.), 1985: 69–75. Idézi: Köbel, 2005: 151.

¹⁴ Jugoszláviában a szerb ortodox egyházon, a római katolikus egyházon és az iszlám vallási közösségen kívül még 26 vallási csoport létezett. Lásd Köbel, 2005, 152.

¹⁵ Lásd Rostoványi, d. n.

¹⁶ MNL OL XIX-21-c. 206. d. ÁEH Tájékoztató, 1989/3. (szeptember).

¹⁷ MNL OL M KS 288-22/1989./2. ő. e.

¹⁸ MNL OL XIX-A-21-a – 27/1989. (67. d.)

¹⁹ Lásd ehhez Krahulcsán, 2011.

²⁰ ÁBTL 4.1. A-3794. Lásd még ÁBTL 4.1. A-3697. 14.

²¹ ÁBTL 4.1. A-4396.

²² Az objektum dossziét 1950-től vezették, olyan objektumokról nyitották, amelyek hálózati operatív ellenőrzést igényeltek (pl. különlegesen bizalmasan kezelt üzemek, hivatalok, külképviseletek – „magyar kolóniák”, szerzetesrendek). Az objektum dosszié szerepe eltért a többi operatív dossziétól, ebben a dossziében ugyanis operatív feldolgozó munka nem folyt, csupán az objektum (vonat) elhárításával kapcsolatos dokumentáció gyűjtésére szolgált. Lásd Petrikné, 1999: 29–60.

²³ ÁBTL 3.2.5. O-8-432/1-2. Az iratok évköre: 1968–1988.

²⁴ ÁBTL 3.2.5. O-8-321/1-3. Az iratok évköre: 1975–1988.

²⁵ ÁBTL 3.2.5. O-8-653/A. 1. számú melléklet. Az iratok évköre: 1968–1984.

²⁶ ÁBTL 3.2.5. O-8-403/1-4. Az iratok évköre: 1966–1989.

²⁷ ÁBTL 3.2.5. O-8-563/1. Az irat évköre: 1970–1983.

²⁸ ÁBTL 3.2.5. O-8-438/2-7. Az iratok évköre: 1982–1990.

²⁹ ÁBTL 3.2.5. O-8-437/1. Az irat évköre: 1974–1983.

³⁰ ÁBTL 3.2.5. O-8-367/1. Az irat évköre: 1978–1983.

³¹ ÁBTL 3.2.5. O-8-399/1. Az irat évköre: 1980–1984.

³² ÁBTL 3.2.5. O-8-633/1/a. Az irat évköre: 1968–1979.

³³ ÁBTL 3.2.5. O-8-529. Az irat évköre: 1975–1991.

³⁴ ÁBTL 3.2.5. O-8-639/1/a. Az irat évköre: 1969–1980.

³⁵ Például ÁBTL 1.11.13 0063-119-6. Fares Jawad Mohamed dossziéja, akit „ellenséges hirszerzőszervvel való együttműködéssel” gyanúsítottak.

³⁶ Például ÁBTL 1.11.13 0022-577-3.

³⁷ Például ÁBTL 1.11.13 0048-423-5, 424-4.

³⁸ Például ÁBTL 1.11.13 0027-593-8., 595-6.

³⁹ Például ÁBTL 1.11.13 0011-204-2. és ÁBTL 1.11.13 0024-966-7.

⁴⁰ Például ÁBTL 1.11.13 0060-322-3.

⁴¹ Lásd Prantner Zoltán doktori értekezéséből az alábbi idézetet: „Sztálin 1953-ban bekövetkezett halálával lehetővé vált, hogy teljessé váljon a szovjet külpolitika orientációváltása a fejlődő országok irányába. A kapitalizmus és a kommunizmus között zajló verseny létének tagadása nélkül és a szocializmus végső győzelmébe vetett hit érvényességének hangoztatása mellett a kevésbé kihívó és dogmatikus, a hangsúlyt sokkal inkább a pragmatikus szempontokra helyező békés együttélés elve és egy globális elkötelezettségű stratégia került előtérbe. Az elkövetkező évben a Szovjetunió lassan és fokozatosan diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatainak szélesítésére törekedett és bekapcsolódott az ENSZ technikai segítségnyújtási programjába. Szakitottak addigi végletekben gondolkodó állásfoglalásukkal, elismerték a nagyhatalmi szövetséghez való csatlakozást és a katonai bázisok más állam által történő használatba vételét visszautasító nacionalista és semlegességi politika létét, valamint kiegyeztek a születő államokkal és a nemzeti felszabadító mozgalmakkal, akikre immáron potenciális szövetségesükként tekintettek az imperializmussal vívott küzdelemben. Változás következett be ekkor az arab országok megítélésével kapcsolatban is. 1945 után ugyanis az irányukban folytatott militáns propaganda

mellett szembeszálltak az ekkor kibontakozó arab egységmozgalommal is. A pániszlám mozgalom belső-ázsiai térnyerésétől tartva reakciónak bélyegezték az iszlámot és számos intézkedéssel korlátozták muszlim állampolgáraikat vallásuk gyakorlásában.” Prantner, 2009. Lásd még Vas Korinna, 2008; Prantner, 2012.

⁴² ÁBTL 3.2.5. O-8-367/1. „Aden”.

⁴³ Például egy szír orvostanhallgató esete. Idézet a dokumentumból: „A vőlegény területünkön ismeretlen. A menyasszony és szülei ellen sem politikai, sem egyéb szempontból kifogás nincs, így a házasságkötés ellen kifogást nem emeltem. Salgótarján, 1977. szeptember 13.” ÁBTL 3.2.5. O-8-403/1. 2. 250. Lásd még ÁBTL 1.11.13 0060-322-3.

⁴⁴ „Folytatjuk a hazánkban tanuló külföldi diákok körében a preventív védelmi munkát, azzal a céllal, hogy továbbra is konszolidált körülmények között folytassák tanulmányaikat. Figyelmet fordítunk arra, hogy az arab diákok közötti konfliktusokat megakadályozzuk. Soron kívül ellenőrizzük azokat az információkat, amelyek terrorcselekményre utalnak. Ilyen ügyekben együttműködünk az illetékes társszervekkel. A nemzetközi ifjúsági mozgalom területén felderítést végzünk annak érdekében, hogy információkat szerezzünk az ideológiai diverziós központok, speciális szolgálatok aknamunkájáról, tervezett akcióikról, a haladó ifjúsági szervezetek, a DIVSZ megosztására irányuló törekvésekről.” ÁBTL 1.11.1. 45-73/3/4/1989. (30. d.) Munkaterv a csoportfőnökség 1989. évi főbb feladataira.

⁴⁵ ÁBTL 3.2.1. Bt-1966/1-6. Az ÁBTL-ben található információk szerint „Engel” a rendkívüli egyházügyek osztályának irattárosa volt.

⁴⁶ ÁBTL 3.2.3. Mt-889/1-7. Az ügynök Mindszenty bíborosról szóló jelentését lásd: Vörös, 2015. Lásd még Bottoni, 2010: 267.

⁴⁷ A Fahd-tervvel kapcsolatban lásd az alábbi idézetet: „Fahd herceg, szaúdi trónörökös, a szaúdi hírügynökségnek 1981. augusztus 7-én adott interjúban nyolc pontos tervben vázolta a közel-keleti béke lehetőségeit. A 7. pont elismerte »a térség minden államának jogát arra, hogy békében éljen«, ami közvetve Izrael létének elfogadását jelentette az 1967. június előtti határok között. Az interjúban Fahd herceg felszólította az Egyesült Államokat egy olyan kezdeményezés megtételére, amely elvezet »a megszállt területekről való izraeli kivonuláshoz és egy független palesztin állam megteremtéséhez«. A Fahd-terv néven ismertté vált dokumentum szolgált alapul a fés-i arab csúcson, 1982. szeptember 9-én előterjesztett béketervhez.” Chomsky, 2002.

⁴⁸ ÁBTL 3.2.3. Mt-121. „Denby”.

⁴⁹ Lásd az ÁBTL 3.2.5. O-18-633. számú dossziében a budapesti török nagykövetség biztonsági öréről gyűjtött anyagokat.

⁵⁰ ÁBTL 3.2.4. K-2999. „Malone”. Palesztin születésű libanoni újságíró, aki 1982-ben fél évig a NÚSZ budapesti iskolájában tanult. A BM III/I-11. Osztálya beszerzés céljából foglalkozott a személyével „Malone” fedőnéven. A feljegyzések szerint az illető tagja volt a Palesztin Felszabadítási Frontnak, „marxistának” vallotta magát, közel állt a „kommunistákhoz”. Korábban „politikai képzésben részesült az NDK-ban, valamint a Szovjetunióban”, és a „balkezét a szíriai csapatok libanoni bevonulása idején veszítette el”. Végül nem szervezték be ügynöknek, és a dossziét 1984. szeptember 5-én lezárták. Lásd még ÁBTL 3.2.4. K-3446/1-2.; K-2738 „Clichy”.

⁵¹ „A MÚOSZ a házigazdája a Nemzetközi Újságíró Szervezet (NÚSZ) 1962-ben Budapesten rendezett kongresszusának, melyen 60 országból mintegy 200 újságíró vett részt. Ekkor határozták el Nemzetközi Újságíró Továbbképző Központ felállítását is Budapesten. Felépítették és megnyitották a NÚSZ második nemzetközi üdülőjét Balatonszéplakon. [...] Jelentős változások mentek végbe a hatvanas évek második felében az újságírók nemzetközi kapcsolataiban. A MÚOSZ ezekben aktívan részt vállalt, annál is inkább, mivel 1966-ban a MÚOSZ főtákarát a prágai székhelyű Nemzetközi Újságíró Szervezet (NÚSZ) elnökhelyettesévé választották. A NÚSZ változtatott korábbi politikai-ideológiai szemléletmódján, és nagyobb figyelmet fordított a különböző nemzetiségű újságírók szakmai és szociális-érdekvédelmi kérdéseire. Ez potenciálisan megteremtette annak a lehetőségét, hogy találkozási pontok jöhessenek létre a NÚSZ és a FIJ között. A magyar fél ebben a közelítési tevékenységben sikeresen vett részt. 1966-ban például Balatonszéplakra összejárási újságíró-konferenciát hívott össze, amelyen az akkori szocialista országokon kívül 10 kapitalista ország újságírói is megjelentek.” MÚOSZ, d. n. A NÚSZ állambiztonsági vonatkozásairól lásd Borvendég Zsuzsanna írását: Borvendég, 2016.

⁵² Amikor a Nemzetközi Újságíró Szervezet KGB-fedőszerv volt. *Múlt-kor*, 2005.

⁵³ K-2738 „Clichy”. A dossziét 1979. május 3-án zárták le.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.11.1.	Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárság iratai	
1.11.13.	BM III. Főcsoportfőnökség Titkárságának iratai	
3.2.1.	Bt-dossziék	
	Bt-1966/1-6.	„Engel”
3.2.3.	Mt-dossziék	
	Mt-121	„Denby”
	Mt-889/1-7.	„Engel”
3.2.4.	Kutató dossziék	
	K-2738	„Clichy”
	K-2999	„Malone”
	K-3446/1-2.	„Tindal”
3.2.5.	Operatív dossziék	
	O-8-367/1.	„Aden”. Jemeni magyar követség
	O-8-399/1.	„Tihama”. Jemeni magyar kolónia operatív védelme
	O-8-403/1-4.	„Eufrátesz”. Szíriai magyar kolónia operatív védelme
	O-8-432/1-2.	„Muzulmán”. Pakisztáni magyar kolónia operatív védelme
	O-8-437/1.	„Olajkút”. Iraki magyar kolónia operatív védelme
	O-8-438/2-7.	„Sejk”. Kuvaiti magyar kolónia operatív védelme
	O-8-529	„Elburz”. Iráni általános ügynökhelyzet
	O-8-633/1/a.	„Efendi”. Törökországi biztonsági helyzet
	O-8-639/1/a.	„Atlaszhegyi”. Algériai magyar külképviselet biztonsági helyzete

	O-8-653/A.	Teherán. Iránra vonatkozó speciális szolgálati anyagok
4.1.	Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok	
	A-3697	Állambiztonsági szolgálati ismeretek IV. számú tárgykör. Elhárítási ismeretek
	A-3794	A klerikális reakció ellenséges tevékenysége népi demokratikus rendünk ellen. Az operatív munka sajátosságai és feladataink ezen a területen. Budapest, 1963. A BM Rendőrtiszti Akadémia Politikai Nyomozó Tanszékének kiadványa
	A-4396	Az ideológiai munka és a külpolitikai propaganda összehangolásának problémái

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XIX-A-21	Állami Egyházügyi Hivatal
e	Tematikusan rendezett iratok
c	Adattár

Internetes oktatási anyagok, cikkek

Borvendég, 2016

Borvendég Zsuzsanna: „Hírügynökségek”. A Press rezidentúra és a megnyertek hálózata a Kádár-rendszer sajtóéletében. *Betekintő*, 3. sz.
http://www.betekinto.hu/2016_3_borvendeg
 (letöltés ideje: 2016. november 28.)

Chomsky, 2002

Noam Chomsky: Palesztina, Izrael, Amerika (interjú). *Eszmélet*, január.
http://eszmelet.hu/noam_chomsky-palesztina-izrael-amerika-interju/
 (letöltés ideje: 2017. március 6.)

Galamus, 2015

A magyar-szaúdi kapcsolatokról. *Kronológia*. *Galamus*.
http://www.galamus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=439691:4000196-a-magyar-szaudi-kapcsolatokrol-kronologia&catid=76&Itemid=184
 (letöltés ideje: 2016. november 15.)

Krahulcsán, 2011

Krahulcsán Zsolt: A BM KEOKH és Útleví Osztály szervezettörténete, 1956–1962. *Betekintő*, 4. sz. http://www.betekinto.hu/2011_4_krahulcsan
(letöltés ideje: 2017. február 22.)

Magyarország, 1997

Magyarország a XX. században. II. kötet. Szekszárd, 1997.
<http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/171.html>
(letöltés ideje: 2016. november 15.)

MÚOSZ, d. n.

A mélyponttól a kibontakozás illúziójáig (1958–1969). Dátum nélküli írás. Magyar Újságírók Országos Szövetsége (MÚOSZ) régi honlapja.
<https://archiv.muosz.hu/tortenet.php?page=datum&sub=datum17>
(letöltés ideje: 2017. június 30.)

Múlt-kor, 2005

Amikor a Nemzetközi Újságíró Szervezet KGB-fedőszerv volt. *Múlt-kor*, május. <http://mult-kor.hu/cikk.php?id=9845>
(letöltés ideje: 2016. november 21.)

Prantner, 2009

Prantner Zoltán: Jemen és a szocialista országok, 1955–1970. Doktori értekezés. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
<http://doktori.bibl.u-szeged.hu/1214/1/prantnerdoktori.pdf>
(letöltés ideje: 2017. március 7.)

Prantner, 2012

Prantner Zoltán: A szocialista országok és az EAK jemeni „missziója”, 1962–1967. *Világtörténet*, 1. sz.
http://www.academia.edu/12345584/A_szocialista_orsz%C3%A1gok_%C3%A9s_az_EAK_jemeni_misszi%C3%B3ja_1962_1967
(letöltés ideje: 2017. március 6.)

Religion

Religion Facts. <http://www.religion-facts.com/hu/151>
(letöltés ideje: 2016. november 17.)

Rostoványi, d. n.

Rostoványi Zsolt: Iszlám tűzfészek a Szovjetunióban. *Beszélő Hetilap*, 8. sz. 3. évf. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/iszlam-tuzfeszkek-a-szovjetunioban>
(letöltés ideje: 2016. november 15.)

Szilvági, 2000

Szilvági Tibor: A Nagy-Albánia-eszmerendszer múltja és jelene. *Hadtudomány* X. évf., 2. sz.
http://www.zmne.hu/kulso/mhtt/hadtudomany/2000/2_4.html
(letöltés ideje: 2016. november 17.)

Vas Korinna, 2008

Vas Korinna Nóra: Az egyiptomi–szovjet viszony 1967 és 1976 között, különös tekintettel Nasszer és Szadat elnök hatására a két ország kapcsolatára. *Grotius*. <http://www.grotius.hu/doc/pub/HDRKVN/59%20az%20egyiptomi-szovjet%20viszony.pdf>
(letöltés ideje: 2017. március 6.)

Vörös, 2015

Vörös Géza: „Nem kívánja elhagyni az országot...” Mindszenty megfigyelése az amerikai követségen 1956–1971. *Vasi Szemle*, 5. sz. <http://www.vasiszemle.hu/2015/05/voros.htm>
(letöltés ideje: 2016. november 18.)

Hivatkozott irodalom

Bottoni, 2010

Stefano Bottoni: Egy különleges kapcsolat története. A magyar titkosszolgálat és a Szentszék, 1961–1978. In *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989*. Szerkesztette: Gyarmati György – Bánkúti Gábor. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L’Harmattan Kiadó.

Kovács (szerk.), 1985

Az európai népi demokráciák alkotmányai. Szerkesztette: Dr. Kovács István. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó.

Köbel, 2005

Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj! A pártállam és az egyházak*. Budapest, Rejtjel Kiadó.

Köbel, 2013

Köbel Szilvia: Egyházak, vallásfelekezetek törvényes elismerése 1945 után Magyarországon. In *Szabadegyházak, vallási kisebbségek és a diktatúrák Európában a 20. században*. Szerkesztette: Daniel Heinz, Rajki Zoltán, Simon Ervin. Budapest, Gondolat Kiadó, 136–182.

Mihálffy, 2014

Mihálffy Balázs: *Mosoly a pokolból. Bosznia frontjaitól az afrikai bányáig*. Budapest, Noran Libro Kiadó.

Petrikné, 1999

Petrikné Vámos Ida: Iratok a Történeti Hivatalban. In *Trezor 1. A Történeti Hivatal Évkönyve, 1999*. Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 29–60.

Hans Joachim Vergau nyugatnémet kereskedelmi tanácsos Magyarországon (interjú)

Bevezetés

Hans Joachim Vergau nyugatnémet kereskedelmi tanácsos 1967. április 29-én érkezett Magyarországra, hogy május 2-án elfoglalja szolgálati helyét Budapesten.¹ Vergaut a magyar állambiztonság már a kezdetektől hírszerzőként tartotta számon, ezért a Belügyminisztérium III/II-es, kémelhárító csoportfőnöksége itt-tartózkodása során végig feldolgozás alatt tartotta. A vele kapcsolatba kerülő személyeket ellenőrizték, esetenként büntették is. A legkirívóbb eset Kerényi Mária letartóztatása volt 1970 júliusában. Vergaut ennek kapcsán bűnösnek találták, de diplomáciai megfontolásból nem állították elő. Kiutasítását pedig nem tartották fontosnak, mivel egy hónapon belül amúgy is lejárt volna a mandátuma.²

Vergau a budapesti Nyugatnémet Kereskedelmi Kirendeltség diplomatája volt 1967 és 1970 között. A Magyarországon töltött idő alatt rengeteget tett a két ország közti kulturális kapcsolatok fellendítéséért. Széles körű kapcsolati hálózatot épített ki maga körül, ennek révén igen hasznos információkat gyűjtött hazájának. Magyarországi szolgálata után elismert diplomatává vált, és karrierje ezt követően felfelé ívelt. Tevékenysége gyakran súrolta az illegalitás határát, de ez tette őt igazán hasznossá.³ A vele készült interjút a szerző eredetileg angol nyelven rögzítette, majd magyarra fordította. A visszaemlékezés tematikus jellegű, kifejezetten Vergau magyarországi tevékenységét taglalja, olykor reflektálva az állambiztonsági iratokra.

Interjú Hans Joachim Vergauval (Berlin, 2015. december 3.)

Az első kérdésem az lenne, hogy amikor megérkezett Magyarországra, ez volt-e az első alkalom, vagy már járt korábban államszocialista országban?

1964 januárjában léptem a Külügyminisztérium szolgálatába. Először egy kétéves tréningen vettem részt, amely során Bostonba küldtek az NSZK konzulátusára.⁴ Ezek után hivatásos diplomatává váltam, és Budapest lett az első kiküldetésem célállomása. 1967 áprilisában érkeztem Budapestre,⁵ és – ha jól emlékszem – 1970 augusztusában távoztam.⁶ Ez volt az első alkalom, hogy Magyarországon jártam, de korábban már voltam más keleti országban. Diákként egy csoporttal meghívást kaptam a Szovjetunióba, így láttam Moszkvát és Leningrádot is. Budapestet azelőtt nem ismertem.

Mi volt az első érzése, amikor megérkezett az országba? Nem volt különös a szabad világból belépni a szocialista realizmusba?

Nem én választottam a kiküldetés helyszínét, hanem a minisztérium jelölte ki, hogy hova kell utaznom a feleségemmel. A budapesti megbízatással kapcsolatban kettős érzésem volt. Egyrésztől szerettem, mert diákként marxizmus–leninizmust is tanultam, mivel akkoriban nagyon fontos dolog volt a kommunizmus ismerete. 1954-ben kezdtem tanulni és 1959-ben fejeztem be. Akkoriban mindenki fejében ott volt ez a gondolat, és sokan tanulták nyugaton is. Jogot hallgattam, nem volt kötelező marxizmus–leninizmust tanulnom, de érdekelt. Természetesen az, hogy egy kommunista országban kellett szolgálatot teljesítenem, abban az időben nagyon érdekes feladat volt számomra.

Politikai körökben már a hatvanas évek elején kialakult az a gondolat, hogy fejleszteni kellene a kapcsolatokat a keleti blokk országaival, ez volt a Neue Ostpolitik.⁷ Ez természetesen érdekessé tette számomra a budapesti munkát, ráadásul hallottam, hogy egy gyönyörű város a Duna partján. Másfelől viszont nem voltam túl lelkes, mivel elsősre olyan helyre akartam kerülni, ahol igazi nagykövetség létezik, és tudtam, hogy ott csak egy kereskedelmi kirendeltség működik.⁸ Ilyenformán nem volt túl vonzó számomra, de aztán megérkeztünk, és olyan gyönyörűnek találtuk a várost, amilyennek mondták. Akkoriban Kádár-rendszer volt, amit ismertünk Bonnban, akkori fővárosunkban. Bonnban minden olyan embert, aki a Varsói Szerződés országaiban készült szolgálni, tájékoztatták a politikai környezetről, illetve arról, hogy az állambiztonság mindent lehallgat, és a falakban mindenhová poloskákat helyeznek el. Elmondták nekünk, természetesen nekem is, így ez számomra egyértelmű volt. Amikor megérkeztünk, nem volt lakás számunkra. Akkoriban Budapesten lakáshiány volt... Nagyon nehéz volt házat találni, ezért ahogy előre sejtettük, a Hotel Gellértben szállásoltak el.⁹ Természetesen tudtuk, hogy ez maximum egy hónapig tart csak. Ezután azt mondták nekünk, hogy bonyodalmat okozott nekik lakást találni, nem tudom, hogy kik voltak ők, de egy hivatal volt, aminek az volt a feladata, hogy foglalkozzon a nyugati diplomátákkal, természetesen szoros kapcsolatban az állambiztonsággal.¹⁰ Nem érdekes. Azt mondták, hogy odaadják a Grosics-villát.¹¹ A villa a Ménesi út mellékutcájában a Serleg utcában volt. Még a házászámra is emlékeztem. A villát eredetileg a magyar futballhős kapusnak, Grosicsnak adták. Nagyon jó csapatuk volt 1954-ig. 1954-ben Svájcban, Bernben vesztek Németország ellen. Aztán Grosicsnak el kellett hagynia a villát.¹² A villa nagyon rossz állapotban volt, fel kellett újítani. Emiatt – ha jól emlékszem, október végéig – a Hotel Gellértben kellett maradnunk. Áprilistól október végéig. Természetesen a hotel kényelmes volt, de csak egy szobánk volt. Aztán a villa... El kell, hogy mondjam, gyönyörű volt. Sok mindent nem lehetett megvenni, amire szükségünk volt. Az étel rendben volt. Az élelmiszerek sokkal jobbak voltak, mint az NDK-ban, Kelet-Németországban. Jártam ott. Mivel az élelmiszerek jobbak voltak rengeteg keletnémet turista jött a Balatonhoz, ahol volt gulyás, Kelet-Németországban meg semmi. Más területeken viszont, mint például elektromosság, lámpák, üzletek, javításhoz szükséges technikai eszközök, nyílászárók, nagyon bonyolult volt a szükséges cikketek beszerezni. Mindig Bécsbe kellett utaznom, folyamatosan hoztam dolgokat onnan, ezért úgy ismertem Bécset, mint Budapestet.

Mi volt az érzése az emberekkel kapcsolatban? Érezte, hogy egy diktatúrában él?

Igen, természetesen.

Volt önön nyomás?

Rajtam nem, de mindenki máson igen, így az emberek nem mertek politikáról beszélgetni. Április 30-án érkeztünk Budapestre, másnap megnéztük a május elsejei demonstrációt. A kommunista hatalom és Magyarország katonai erejének nagyszabású ünneplése volt ez. Igen.

Egyből éreztük és sejtettük, hogy az emberek kerülni fogják a politikai témákat.

Külsőre, például ruházkodás terén, olyan volt, mint Nyugaton?

Nem túl rossz. Nem túl rossz. Úgy értem, természetesen rosszabb, mint Nyugaton. Azt mondhatom, hogy a kávézóknak, éttermeknek elegáns atmoszférájuk volt. A ruházkodással kapcsolatban szinte semmit sem vettem észre Budapesten, talán azért, mert férfi vagyok. Talán a feleségemnek nem volt eléggé modern, divatos, de én nem tudom. Elmondom általánosságban. A szegénység nyilvánvaló volt. A zsúfoltság nagyon rosszul érintett. A szomszédságunk elszomorított, mert mi egy elegáns villában éltünk, míg a szomszédjainknál egy lakásban legalább három család szorongott. A házak túlzásfoltak voltak emberekkel. Alig volt valakinek autója, de még egy bicikli beszerzése is bonyolult volt, de a ruházkodásról kérdezett, arról nem tudok semmit sem mondani.

Nem igazán. Inkább az általános életszínvonalra lennék kíváncsi.

Evidens volt a szegénység.

Rendben. Azt mondta, hogy a minisztérium küldte Budapestre. Tudja, hogy ki volt az az ember, aki eldöntötte, hogy hol teljesít szolgálatot?

Igen, a személyzeti osztály vezetője. Ez volt a feladata.

Ismerte személyesen?

Természetesen, mindannyian ismertük. A külügyminisztériumunkban nőtt fel és épített fel egy hagyományos karriert.

Mielőtt Magyarországra jött, mi volt a preconcepciója?

Úgy érte voltak-e illúzióim?

Igen.

Realista voltam, és ismertem Kelet-Németországot. Tudtam, hogy milyen az élet a kommunista társadalomban. Találkoztam egy magyar fiatalemberrel, aki Bonnban tanult és Budapestről származott. Nem tudom, mikor láthatta utoljára Budapestet, de azt mesélte, hogy maga a paradicsom. Minden csodálatos volt, és a Gellért Hotel valóban olyan szép volt, mint amilyennek mondták. Nagyon szerettük, és nem gondoltuk, hogy másmilyen lenne. Hadd gondolkodjak. 21 éves voltam, amikor kitört az '56-os forradalom. El tudja képzelni, mit gondoltam akkor? Láttam mindent a tévében, hogyan mérnek vereséget a forradalomra. Milyen spontán, ugyanakkor szervezett, de általánosan véve mégiscsak egy tömegmozgalom volt. Úgy éreztem, hogy a magyarok 70-80%-a az ellenállók mellett állt. Sok ember meghalt, és a szovjethatalom volt jelen. Ezt tudtam előre. Annyira egyértelmű volt a hatalom jelenléte, hogy egy újabb tömegmozgalom elképzelhetetlennek tűnt. Ettől még a magyarok nem változtatták meg a véleményüket, csak az visszaszorult a magánéletbe. Az volt az érzésem, hogy a magyarok 80%-a a forradalom mellett állt, ténylegesen a Szovjetunió és kommunizmus mellett állók pedig kisebbségben voltak. Ez hatással volt a nemzetre és a magánéletre is.

Úgy gondolja, hogy ugyanez volt a hatvanas években?

Mire gondol?

Azt mondta, hogy 1956-ban mindenki a kommunizmus ellen volt.

Nem, csak 80%.

80%. Gondolja, hogy ugyanez volt a helyzet a hatvanas években?

Ezt mondom, annyi változott, hogy az emberek teljesen elbátortalanodtak, és a szovjet jelenlét és hatalom mindennapossá vált. Senki sem gondolta, hogy újra meg lehet csinálni, de ez nem azt jelentette, hogy megváltozott a véleményük. Az volt a benyomásom a magyarokról, hogy depressziósak és magukba fordulóak. Egymás között sokat beszéltek, de tudták, hogy semmit sem tehetnek.

Szeretném megkérdezni, hogy hogyan készült fel a magyarországi kiküldetésre. Volt egy kurzus, vagy valaki, aki felkészítette önt?

Meg kellett tanulnom a két ország második világháború utáni kapcsolatainak történetét, de már tudtam az egészet. A legfontosabb dolog a Hallstein-doktrína volt. Hallott róla?

Igen.

Hallstein 1955-ben a Külügyminisztérium államtitkára volt.¹³ Volt egy nem közismert esemény Moszkvában, hogy visszakapjunk több ezer német hadifoglyot, cserébe mi elfogadtuk, hogy Moszkva elismerte az NDK-t.¹⁴ Másként nem működhetett, de a Hallstein-doktrína kimondta, hogy minden kelet-európai állammal, amely elismeri az NDK-t és diplomáciai kapcsolatot létesít vele, az NSZK felbontja a meglévő kapcsolatait. Ez a politika nagyon sikeres volt 1972-ig, mindaddig, amíg mind a nyugati, mind a keleti államok szükségét nem érezték a diplomáciai alkudozások újrakezdésének. A doktrína miatt csak kereskedelmi kirendeltségünk lehetett Magyarországon. Arra készítettek fel, hogy a kereskedelem mindkét fél számára fontos. Gazdasági szempontból a magyarok erősen érdekeltek voltak a Nyugattal való kereskedelemben. Úgy hiszem, hogy Amerika mellett mi voltunk a második legnagyobb nyugati partnerük.¹⁵ Ez volt az érem egyik oldala, másrészt viszont a Hallstein-doktrína miatt Magyarországnak nem lehetett nagykövetsége Bonnban, és nekünk sem Budapesten. Itt jött a képbe az NDK akarata. Gyűlölték a Hallstein-doktrínát, mert sértette a nemzeti öntudatukat. Ezért azt akarták, hogy gazdasági megegyezéseken túl ne csináljunk semmit Magyarországon, Lengyelországban, Csehszlovákiában és a többi keleti államban. Ez volt a válasz a Hallstein-doktrínára, és ezért különös figyelemmel kísérték a magyarországi kirendeltségünket, ami az Izsó utcában volt, nem messze a Keleti pályaudvartól.¹⁶ Amikor megérkeztünk Budapestre, tudtam, hogy az NDK nem szeretné, ha a kulturális kapcsolatok fejlődnének Magyarország és az NSZK között, de én a kulturális kapcsolatokért voltam felelős. Ez tette számomra érdekessé a munkát.

A munkája során sok emberrel találkozott, így például Kerényi Máriával.¹⁷ Emlékszik rá vagy a kapcsolatukra?

Természetesen. A Kulturális Kapcsolatok Intézetében dolgozott, az irodájuk, ha jól emlékszem, nem volt messze a Külügyminisztériumtól.¹⁸ Ez volt a munkahelye, így ő volt a felelős partner a kulturális kapcsolatok terén. 1967-ben¹⁹ léptem vele kapcsolatba, de csak a Külügyminisztérium protokoll osztályán keresztül érintkezhettem vele. Nem mehettem közvetlenül hozzá, hanem előre kellett időpontot kérnem, és hat hétig várazkodtattak.²⁰ Amikor találkoztunk, kifinomult volt és tökéletesen beszélt németül. Egyből éreztem, hogy többet szeretne elérni a kulturális kapcsolatok terén. Hogy miért? A magyar attitűd ellentmondásos volt, egyrésztől szerettek volna kapcsolatokat nyugati országokkal, különösképp Nyugat-Németországgal, azért, hogy nyugati valutához jussanak. Ez volt az első számú érdek, nem pedig a Beethoven-szimfóniák. Számomra magától értetődő volt, hogy Kerényi ennek szolgálatában áll, és csak addig érdeklik a kulturális kapcsolatok, amíg azok gazdasági hasznot hajtanak. Akkor azt mondtam, hogy csináljunk ösztöndíjakat, nyugatnémet ösztöndíjakat magyar tanulóknak. Ezek után a részt vevő diákok szíve Nyugat-Németország felé fog húzni. Ez egy nagyon erős érdekltség volt Budapesten. Emellett egy kiváló budapesti szimfonikus zenekar vendégszerepelt Hamburgban. Egy nagy koncert, ami érdekessé tette a dolgot. Kerényi azt mondta, hogy dühös a protokoll osztályra, nem azért, mert személyes ellentéte lett volna az ottani emberekkel, hanem az elpocsékolt idő miatt. A második, harmadik találkozás után vártam, és érdekes dolog történt. Azt mondta, hogy ebből elég, találkozzunk valahol máshol. Ez a javaslat Kerényitől érkezett.²¹ Akkor azt gondoltam, hogy ez így rendben van és könnyebb is, de kétségtelen, hogy az állambiztonság ügynöke, máskülönben soha nem lett volna bátorsága ezt tenni. Ismertem annyira a kommunizmust, hogy tudjam ezt.²² A gondolatot átültettük a gyakorlatba, 1967-ben, 1968-ban, 1969-ben szép kávézóban, de mindig más helyen találkoztunk.²³ Tudja, hogy milyen gyönyörűek, például a Gerbeaud. Az együttműködés jó irányba fejlődött. Diák- és koncertcsere-programok, az egyetemek érdeklődtek nyugatnémet könyvadáományok iránt, természetesen a német oldal mindenben a segítségemre volt.

Könyvcsomagokat hoztam, amelyek akár 140 könyvet is tartalmaztak, többnyire német klasszikusokat, de néhány modern dolog is volt köztük, mint például irodalomtörténet. A germanisztikaprofesszorokkal bimbózó kapcsolatot építettem ki, és nemcsak Budapesten, hanem Pécsen, Szegeden és Debrecenben is.²⁴ Nagyon jó érzés volt ezt az egészet megélni. Meglátogattam mindegyikőjüket, néhányuk kedves volt, mások öntudatos kommunisták. Még akik kedvesek voltak, azok sem mertek beszélni az irodájukban, de amikor kijöttek velem parkokba, egyből elmondták az igazi véleményüket. Látja, itt is éreztem a kettőséget. Tudtam, hogy a Külügyminisztérium azt akarja Máriától, hogy ilyen informális módon egyezkedjen velem. Másrészt a magyar tisztségviselők jelentékeny csoportja és a fanatikus kommunistának tűnő állambiztonsági alkalmazottak egy része is mást akart. Nem tudom, hogy valóban fanatikusak voltak-e, de szerintem a karrier érdekében betartották a szigorú szabályokat, és az NDK budapesti szövetségeseivé váltak. Az NDK egyébként felülreprezentált volt Budapesten. Hatalmas nagykövetség és mindenütt titkos rendőrök, akik le akarták bontani az együttműködést. Az én álláspontom szerint e mögött Kelet-Németország állt, de intelligens magyar emberek Moszkvát sejtették. Nem is érdekel, de láttam, és tudom. A mellettem lévő asztaloknál sűrű kabátos emberek ültek, és meglepetésemre németül beszéltek. Akik közel sétáltak hozzánk, németül beszéltek.²⁵ Magyarok nem beszéltek magukban csak úgy németül. Többször történtek ilyen dolgok.

Ezek szerint fel tudta ismerni az állambiztonság embereit?

Nem, csak éreztem. Azt is éreztem a Külügyminisztériumban vagy a diplomáciai szolgálatoknál, hogy az emberek megosztottak voltak. Ott voltak az állambiztonság emberei mindenhol, ezért mindenki hithű kommunistaként viselkedett, miközben néhányuk olyan dolgokat tett, amelyek nem feleltek meg az NDK és Moszkva elvárásainak. Ezeknek az embereknek az otthoni igazolás vált a legfontosabbá. Azt hiszem, 1979-ben, nem, 1969-ben volt, amikor szeretnénk volna létrehozni egy Berlin-hetet Budapesten, ami azt jelentette volna, hogy Berlin egy zenekarral és egy színházi előadással vendégszerepelt volna. Szerettük volna, ha az emberek megértenék a németeket színházi előadásokon, kabarékon, porcelán- és festménykiállításokon keresztül. Ha jól emlékszem egy 5-6 napos programról volt szó.

Ez volt a Charlottenburg-hét? ²⁶

Őn aztán jól felkészült! Mi Berlin hétnek neveztük, aztán tudja, Berlin akkoriban Magyarországon csak az NDK-t jelenthette. Nem értettem, hogy miért kellett a magyaroknak úgy érteniük, hogy mi Berlin egészéről beszéltünk, miközben egyértelmű volt, hogy csak Nyugat-Berlinről volt szó.²⁷ Nyugat-Berlin nem, nem, mert Berlin Kelet-Németország fővárosa, és semmi egyéb, ezért kénytelenek voltunk Charlottenburg hétnek nevezni. A hét nagy sikert aratott, és a keletnémetek nagyon gyűlöltek. Elintézték, hogy a kereskedelmi képviselői főnökömet²⁸ ne hívják meg az eseményre, távol kellett tőle maradnia. Mivel én csak egy kis „szolga” voltam, nem szenteltek nekem nagy figyelmet, így elmehettem. Nagyon vicces volt.

Tudta, hogy magyarországi tartózkodása során végig állambiztonsági megfigyelés alatt állt?

Tudtam, hogy folyamatos megfigyelés zajlik, és azt is, hogy mindent lehallgattak az irodámban és az otthonomban. Tudtam, hogy különböző tendenciák léteztek a rendszerben, néhányan liberálisabban kezelték a kommunista attitűdöt, ha pénzt vagy előnyt hozott, és ezek az emberek nem foglalkoztak azzal, hogy mit szeretne Kelet-Németország. Ők tolerálták a kulturális együttműködést, míg más keményvonalas kommunisták ellenségesen viszonyultak hozzá. Egyvalamit elmondhatok, mindenhol és mindenkinél állambiztonságit gyanítottam, és ha nem ismertem valakit személyesen, és nem tudtam róla, hogy nem csak egy színész, aki félre akar vezetni, akkor roppant

bizalmatlan voltam.²⁹ Kerényi Mária esetében is így jártam el. Semmilyen bizalmas információt nem tudott meg rólam, mert az én szememben ő egy ügynök volt.³⁰

Valójában egyszer sem írt jelentést önről. Többek között ezért is tartóztatták le.

Mária letartóztatása sokkolt, és abszolút nem számítottam rá. Ha jól emlékszem, 1970-ben történt. Épp vakáción voltam a feleségemmel és a lányommal, aki egyébként Budapesten született a Sport Kórházban. Amikor hazaértünk, csörgött a telefon. Bécsből telefonált a DPA³¹ német nemzetközi sajtóügynökség képviselője. Ha jól emlékszem, Gebauer volt a neve. Ő azt mondta, hogy figyeljen, Vergau úr, itt azzal van tele a sajtó, hogy Kerényi Máriát letartóztatták. Nem tudtam róla, mert az ausztriai nyaralás alatt egyáltalán nem olvastam újságot. Ez pont azon a napon történt, amikor letartóztatták, illetve egy nappal később, mert már megjelent a sajtóban. Sokkolt a hír. Gebauer elmondta, hogy egy nagyon rövid cikkben közölték, hogy Kerényi Máriát egy német kémmeleg, Hans Joachim Vergauval való együttműködés miatt tartóztatták le.³²

Az újságcikket az állambiztonság készítette az újságok számára. Szeretném megtudni, hogy mennyit tud azokról az információkról, amiket önről gyűjtöttek.

Nem tudtam mit jelentettek rólam, és azt sem tudtam, hogy fényképekkel is dokumentálták. Sok minden nem tudtam akkoriban.

Például volt egy jelentés, amiben azt írták, hogy áthajtott a piros lámpán, és utána figyelte a forgalmat.³³ Ez csak egy hiba volt, vagy azért tette, hogy ellenőrizze, követi-e valaki?

Becsukom az ablakot. Később láttam a rólam készült magyar és keletnémet titkosszolgálati jelentéseket. Nagy jelentések voltak, már amikor visszatértem Bonnba. Körülbelül harminc oldal volt, amit a keletnémet titkosszolgálat, Stasi gyűjtött rólam. Sok dolog igaz volt, de rengeteg dolog volt különös. Az eset, amit ön említett, akkor történhetett, amikor a személyes barátaimat látogattam meg és próbáltam védeni. Például a Gellért úszómestere, aki biztos nem volt ügynök, vagy akitől a feleségem zongoraórákat vett. Ezek az ismeretségek a legtöbbször a feleségemen keresztül kötődtek.³⁴ Volt még egy család Kecskemétről. Diákok voltak, két fiú és egy lány, együtt éltek, az egyik fiú egyébként már házas volt. Ő a Herendi Porcelángyárban fontos adminisztratív munkát végzett. Mentem meglátogatni őket, ilyenkor persze mindig vittem magammal borokat, tudja, jó dolgokat. Nem volt túl sok pénzük. Amikor hozzájuk mentem, nem akartam, hogy az állambiztonságiak kövessenek, ezért csináltam azt, amit mondott. Sikeres volt, mert sok időbe telt nekik, mire újra megtaláltak, így nyugodtam meglátogathattam a barátaimat. Erre gondoltak ők, volt is rá egy speciális kifejezésük, önellenőrzés.³⁵ Amikor a barátaimat látogattam meg, mindig figyeltem, hogy ki követ, mielőtt beléptem volna az épületbe.

Akkor az igaznak bizonyult, hogy ezeket a manővereket nem véletlenül csinálta.

Természetesen, ha jól emlékszem júliusban történt, Kerényi Máriát letartóztatták, ami egy katasztrófa volt számomra, mert nem tudtam tovább dolgozni. Nem találkozhattam senkivel, mert minden magyar állampolgárnak veszélyes volt velem mutatkozni. A családomat egyből hazaküldtem, mert tudtam, hogy ők is veszélyben vannak. Kivitettem őket a repülőtérré. Ezek a teljesen idióta keletnémet ügynökök még arra is kíváncsiak voltak, hogy mit mondok búcsúzóul a feleségemnek és a kislányomnak. Nagyon kellemetlen érzés volt. Ezek után ők elrepültek, én meg a kocsinkkal elindultam hazafelé. Egész úton egy hatalmas fekete autó követett. Mivel rossz irányban haladtam, hirtelen megfordultam, amit nem tudtak követni.³⁶

Nem tudom, hogy emlékszik-e a bejárónőire a Serleg utcai házban.

Erzsikének hívták, a szomszédos házak egyikében lakott. Természetesen jelentéseket kellett rólunk írnia, de nem mondta, nem is mondhatta el, mert bármikor lehallgathattak minket.

Három bejárónője volt.

Az elsőben nem igazán bíztunk meg, soha nem bíztunk rá titkokat.³⁷ Nem emlékszem a nevére. Csak Erzsike nevére emlékszem, ő volt velem akkor is, amikor a feleségem hazautazott, és utána is. ³⁸

Mikor utazott el a felesége?

Júliusban, én pedig augusztusban hagytam el az országot.

Volt egy bejárónője, aki nem jelentett önről. Korábban egy másik nyugatnémet diplomatánál dolgozott.³⁹ Az utolsó alkalmazottja viszont jelentett önről az állambiztonságnak „Anna” fedőnéven.

Mi Erzsikének hívtuk, nem tudom a családi nevét. Július 22-én láttam a hírt az újságban, és augusztusban hagytam el az országot. Másnap, július 23-án mentem be az irodába. A főnökömet már tájékoztatták, és berendelték a külügyminisztériumba, ahol követelték, hogy azonnal távozzak. Azt mondták neki, hogy Vergau egy kém, mire a főnököm, Hardo Brückner azt mondta nekik, hogy Vergau nem az, hanem egy komoly munkatárs, aki hivatalos munkáját végzi, és nem fogja elhagyni az országot, hacsak nem deklarálják, hogy persona non grata.⁴⁰ Ez egy diplomáciai szófordulat volt. A kormányzat indoklás nélkül hazaküldhetett külföldi diplomatát, de ebben az esetben válaszul néhány magyar diplomatát is visszaküldtek volna Németországból, ezt pedig nem akarták. Tudták, hogy a külügyminisztériumunkban az augusztusi visszarendelésem tervbe van véve, ezért úgy döntöttek, hogy maradhatok még egy rövid ideig.

Azt mondta, hogy sokat kellett várni a Serleg utcai házra. Emlékszik arra, amikor még a tatározáskor arra járt?

Nem mentem arra, csak amikor elkészült.

Már majdnem elkészült, csak pár...

Természetesen, mert sok mindent kellett hoznunk Bécsből. Például le kellett mérni az ablakokat. Októberben jártam arra, de nem tudom, miért kérdezi.

Csak azért kérdeztem, mert amikor ott volt, épp munkások dolgoztak az épület homlokzatán, akik valójában lehallgató berendezést akartak elhelyezni, de nem sikerült nekik, mivel ön megjelent.⁴¹ Elmondhatom, hogy a Serleg utcai házat az egész időszak alatt nem sikerült bepoloskázniuk, ellentétben a Gellért Szállóval.

De később azt hiszem, hogy volt.

Talán a legvégén sikerülhetett...

Bejöhettek hozzám villanyszerelés ürügyén úgy, hogy elvágták az elektromos kábelt, aztán jöttek megjavítani. Láttam, hogy lehallgattak, mert voltak információk a keletnémet iratokban. Az volt a nagyon furcsa, hogy miután a feleségem elment, két ember folyamatosan a házzal szemben állt és figyelt. Csak titokban tudtam lemenni, és hallottam, hogy németül beszéltek. Ha a keletnémeteknek sikerült lehallgatni, talán a magyaroknak is. Tartsunk egy kis szünetet!

(Szünet)

Képzeld magad a helyembe! Egy német diplomata Budapesten, aki azért van ott, hogy fejlessze a kapcsolatokat Magyarországgal, mert ez volt a feladatom, a küldetésem. Hallottam, hogy volt egy bizalmas határozat,⁴² amit a központi kommunista bizottság hozott, már nem emlékszem ötven év távlatából a nevére. Nem tudja véletlenül?

Ez a magyar kormány egyik határozata volt, ami a Nyugat-Németországhoz fűződő kapcsolatokat szabályozta.

Az első számú pontja ennek a bizalmas határozatnak az volt, hogy a párt nem kívánta fejleszteni az NSZK-hoz fűződő kapcsolatokat. Rengeteg jól informált embert ismertem, így nem volt szükségem Kerényi Máriára, hogy további információt szerezzek. Az első ember, aki eszembe jut, Rényi Péter⁴³ a *Népszabadságtól*. Ő volt a főszerkesztő-helyettes. Folyékonyan beszélt németül, így könnyedén tudtam vele beszélgetni, és viszonylag gyakran találkoztunk. Hivatalosan elfogadták és tisztelték a kommunista pártban, szóval bármit megtehetett, és így találkozott velem. Természetesen ő is szeretett volna bizalmas információkat megtudni az én irodámról politikai és gazdasági tekintetben. Ezek azért kellettek neki, mert cikket írt a *Népszabadságba*, valamint ő volt a felelős azért, hogy mi kerül bele az újságba, és nem akart lemaradni a *Magyar Nemzetnél* dolgozó barátomtól, Déry Tibortól. Ezek az emberek tudatosak voltak, Rényi Péter pedig valószínűleg igazi, meggyőződéses kommunista volt. Vele kapcsolatban egy érdekesség, hogy a náci időszakban Hamburgban tanult, és a későbbi kancellárral, Helmut Schmidttel járt egy osztályba, tehát ismerték egymást. Egyik nap megjegyzést tett a két ország között fejlődő kapcsolatokról. Aztán Pethő⁴⁴... Vele egy másik napon találkoztam, de ugyanazt mondta, mint Rényi. Mindketten mondták, hogy bizalmas. Akkoriban magyarokkal barátkozni gyakran jelentette azt, hogy segítettél nekik olyan ügyekben, amit nem tudtak maguk elintézni. Ismeri Rényi Péter történetét? Balkormányos nyugati autója volt, egy Ford, de nem vagyok benne biztos, lehet, hogy Audi volt, de azt hiszem, inkább mégis Ford. Először is érdeklődött a német történelem iránt, és szeretett volna új könyveket kapni Bismarckról. Csak Bécsből tudtam hozni neki, ez volt az első dolog, amit onnan hoztam neki, aztán nem is tudom. Mindegy, gyakran kellett gyógyszereket hoznom nyugatról bizonyos embereknek. Elég hosszú út volt. Egyszer Rényinek szüksége volt alkatrészekre az autójához, amiket lehetetlen volt Magyarországon beszerezni. Nekem csak időbe telt, semmi másba, kimentem Bécsbe a Ford ügynökséghez, megvettem és elhoztam. Talán ezek miatt kicsit elmélyült a barátságunk, és ezért beszélt velem nyitottabban, de bizalmasan. Az alapvető tudásom erről a határozatról Rényitől és Pethő Tibortól származott. Aztán a főnököm, Brückner... Amikor bizalmas dolgokról beszéltünk, mindig a közeli parkba mentünk. Minden második nap, függetlenül attól, hogy milyen az idő, mi ott sétáltunk az Izsó utcai parkban.⁴⁵ Azt mondta nekem, hogy a magyar állambiztonság fokozott figyelmet szentel nekünk, és nem tudhatjuk, hogy jelentéseink mekkora hányadát ismerik. Arra is utasított, hogy az újságírók neveit ne írjam bele a jelentéseimbe, illetve az értesüléseikről kérdezzem meg Kerényit is, mert pozíciójánál fogva tudnia kell róla. Aztán találkoztam vele, és tényleg tudta, de csak bizalmasan... Nem hiszem, hogy adott volna jegyzeteket, nem emlékszem rá, de amit mondott, nem jelentett újdonságot számomra. És itt jön a személyes véleményem. Először is, ha ön egy német diplomata, egy egyszerű német diplomata Budapesten, nem természetes, hogy érdeklő egy ilyen anyag? Miért kellett volna ehhez kémkedni? Nevetséges. Ez volt a munkám, még jó, hogy érdekelt a dolog. Teljes mértékben meg vagyok győződve arról, hogy Rényi Péter, Pethő Tibor és a többiek úgy gondolták, hogy ez a Vergau egy megbízható ember, és jó, ha a németek bizalmasan tudomást szereznek a szándékainkról. Csak a keletnémeteknek nem szabadott róla tudniuk, amit meg is értek. Ezáltal persze Moszkvának sem szabadott megtudnia, ezért volt ez az információ olyan bizalmas, de nem velem szemben. Ez talán egy kicsit megmagyarázza, hogy egy olyan ember, mint Rényi Péter, miért adott át nekem ilyen információkat. Kerényi Mária is mesélt nekem erről a határozatról, ekkor hallgatták le valahol, azt hiszem, a Gundelben.⁴⁶ Lehallgatták a magyarok és a keletnémetek, és így

megvolt a bizonyítékuk ellene. A bíróság talán nem tudta, hogy milyen jól voltam informálva, és hogy Kerényi jóformán semmilyen titkot nem tudott nekem mondani. Ha ezt nem tudták, akkor megértem, hogy elítélték, de kegyetlenség volt hét évre börtönbe küldeni egy ilyen apróság miatt. A valódi szándék teljesen más volt ezzel az ítélettel:⁴⁷ az, hogy figyelmeztessék az embereket, milyen következménnyel jár, ha olyan emberekkel találkozunk, mint én.

Ha mai szemmel nézünk erre az ítéletre, akkor valóban kegyetlenségnek tűnik, de ha a korabeli törvényeket vesszük, akkor ez hazaárulás, és életfogytiglani börtönbüntetés járt érte, amin gondolkodtak is.⁴⁸

A szándék nyilvánvaló volt. Kerényinek mindenféle dolgot kellett mondani, hogy nem volt elég figyelmes, és elvesztette az önuralmát. Mindent megbánt. Ez figyelmeztető jel volt mindenkinek, hogy kerülje az ilyen ügyleteket. Intenzíven dolgoztam Bonnban, hogy kiszabadítsam őt a börtönből. Egyfajta barátság volt köztünk, nem több, csak barátság. Szükségem volt segítségre. Ez akkoriban történt, amikor annak az államtitkárnak az asszisztense voltam, aki állandó kapcsolatban állt Willy Brandt kancellárral. Minden gazdasági kontextusban felhoztuk Kerényi ügyét, hátha a kancellár tudna kezdeni valamit a magyarokkal, de nem sikerült. Aztán eljött 1973, amikor Willy Brandt levelet küldött az egyik magas rangú kommunista vezetőnek Wischnewskivel,⁴⁹ aki az SPD színeiben volt parlamenti képviselő. Ez a diplomáciai kapcsolatfelvétellel esett egybe, így ebben az összefüggésben is felmerült Kerényi szabadon engedése. Ez akkor volt, amikor feladtuk a Hallstein-doktrínát, inentől már nem lehetett egy szava sem az NDK-nak. Szabadulása után sajnos nem tudtam segíteni Kerényinek, mert a történetek nagyon megviselték.⁵⁰ Nem tudtam neki semmit sem adni, mert állandóan megfigyelték. Mivel priusza volt, bűnözőként kezelték, nem talált munkát, még a lakásából is kiköltöztették, és egy kisebbbe helyezték át. Akkoriban, ha kiengedtek valakit, se munkát, se lakást nem kaphatott, ezért elköltözött Pécsre. Kiválóan tudott németül, így megpróbált abból megélni, hogy magyarról németre és vice versa fordított. Nyomorúságosnak érezhette ezt az életet, mert egy vagy két éven belül öngyilkosságot követett el.⁵¹ Nem tudom pontosan. Aztán volt egy köztisztviselő álló magyar, Lukács György. Nem akkor, hanem 1990-ben, amikor New Yorkban voltam diplomata, a magyar nagykövetség megkeresett, hogy szeretnének nekem valamit bizalmasan elmondani, szóval odamentem. Azt mondták, hogy Lukács György ragaszkodott ahhoz, hogy rehabilitálják Kerényi Máriát. Nem tudom, hogy Lukács akkor még élt-e, ne is kérdezze, de ami biztos, hogy tett egy kijelentést, miszerint a Kerényi Máriával szemben fogantatosított intézkedések megsértették az alapvető emberi jogokat. Ez volt a professzionális diplomata karrierem kezdete, ami sajnos nagyon szomorúra sikeredett.

Azt mondta, hogy próbált segíteni Kerényi Máriának. Úgy tudom, hogy 1973-ban a diplomáciai kapcsolatfelvétellel kapcsolatos tárgyalások legvégén Willy Brandt személyesen kérte Kerényi Mária szabadon engedését.⁵² Mondhatjuk, hogy az ön hatására?

Igen. Úgy értem, hogy a kancellár irodája már torkig volt a folyamatosan érkező kérvényeimmel. Willy Brandt jól ismerte ezt a történetet, mert már korábban küldtem egy levelet Paul Frank államtitkárnak. Aztán mi ketten megírtuk közösen a levelet Wischnewskinek, amit Willy Brandt aláírt. Szóval a levelet, amit Willy Brandt küldött 1973-ban, én írtam, Brandt pedig szignózta.⁵³ Sohasem volt lehetőségem erről beszélni Brandttal vagy Wischnewskivel. Az a levél, amiről beszél, az én munkám volt. Kit érdekelt egy személy, akinek a nevét senki sem ismerte, és négy éven belül amúgy is szabadult volna? Nem, én voltam egyértelműen, aki foglalkozott vele.

Sejtettem, hogy ez az ön hatása volt. Nem tudom, hogy esetleg tudna-e többet mondani Kerényi börtön utáni életéről?

Nézze Nagy úr, én kerültem vele a kapcsolatot, mert tudtam, hogy az csak rosszabbá tenné a helyzetét. Tényleg nem tudtam semmit, de emberek, akiket nem a kirendeltségről vagy a nagykövetségről ismertem, mondták, hogy Pécsre költözött, mert nem talált otthonra Budapesten. Aki ezt mesélte nekem, azt mondta, hogy fordításból próbált megélni, de nem keresett sokat. Nem tudom, hogy emiatt lett-e öngyilkos. Lehet, hogy elege volt az életéből, vagy a betegsége miatt. Talán megérti, hogy miért voltam olyan boldog, amikor kijutott a börtönből. Hálás voltam neki, mert Bonnban engem sikeres emberként tartottak számon. A Charlottenburg-hét, a koncertek, diákcsera-programok. Hálásnak kellett lennem. Az, hogy jól ismertem a kommunizmust, és jó összekötő munkát végeztem Budapesten, egészen az államtitkár-helyettesi pozícióig repített. 1970-ben elkezdődött az igazi Ostpolitik a varsói és moszkvai szerződésekkel. Ez mind az én budapesti sikerem miatt jöhetett létre, és ezt el is ismerték. Paul Frank államtitkárt elkísértem Varsóba és legalább ötször Prágába. Egy nap, 1973-ban, Romániában voltak tárgyalásaink. Amikor beszálltunk az autóba, azt mondta nekem, hogy sajnálom, hogy nincsenek tárgyalások Budapesten, mert vinnélek magammal, és ha nem fogadnának, akkor egyszerűen hazamennék. A mi oldalunkról minden korrekt volt.

Egy utolsó kérdésem lenne, ami politikai jellegű. Sok mindent olvastam a jelentésekben. Ezekben azt írták, hogy SPD-tag volt.⁵⁴ Valóban?

Már amikor beléptem a Külügyminisztérium állományába, akkor SPD-tag voltam, de ez nem számított. A háború utáni német külügyminisztériumban a pártpreferenciák nem játszottak szerepet. A személyes kapcsolatok sem értek semmit. Ez egyedülálló volt Európában. Személyes kapcsolatok egyik külügyminisztériumban sem segítenek az előrejutásban. Miután beléptem a külügyminisztérium szolgálatába, és még mielőtt Magyarországra kerültem, a diplomataakadémián tanultam egy évig, ahol vizsgázni kellett, és kiderült, hogy mely jelöltek alkalmasak. Ültem és protokollokat készítettem. Mi történt? A washingtoni nagykövetségünk fiát elutasították, az édesapa nem tett semmit, nem segített. A szociáldemokráciában, aki elnyerte tiszteletemet, az Willy Brandt volt. Volt egy program, amikor az SPD végérvényesen elfordult a marxista útról. 1965-ben, nem 1966-ban. 1959, ezt a programot 1959-ben hirdették meg.⁵⁵ E nélkül soha nem csatlakoztam volna, mert a marxizmus gazdaságilag működésképtelen.

---

¹ ÁBTL 3.1.5. O-14031/1. 21. Kérdőív.

² ÁBTL 3.1.5. O-14031/1-2.

³ Nagy, 2016a.

⁴ A Harvard Egyetemen tanult mint attasé. (ÁBTL 3.1.5. O-14031/1. Operatív terv, 1969. április 18.)

⁵ 1967. április 29-én lépte át a magyar határt. Szolgálati ideje 1967. május 2-án kezdődött. (ÁBTL 3.1.5. O-14031/1. Kérdőív.)

⁶ 1970. augusztus 11-én hagyta el véglegesen a Magyar Népköztársaságot. (ÁBTL 3.1.5. O-14067. Jelentés 1970. augusztus 15.)

⁷ 1961-től Bonn óvatos keleti nyitás politikát folytatott, melynek keretében 1962-től tapogatózó tárgyalások indultak meg a kelet-közép-európai kommunista államokkal, így Magyarországgal is. A hallsteini külpolitikai irányvonal azonban nem változott. A doktrína négy pillérből állt, ebből az első közismert: az NSZK nem létesít olyan állammal diplomáciai kapcsolatot, amely elismeri az NDK-t. Továbbiakban deklarálta az Odera–Neisse-határ és a potsdami határok tarthatatlanságát. Az NSZK részeként tekintett Nyugat-Berlinre, és a német nép egyedüli törvényes képviselőjének tekintette magát. A doktrína mind a négy eleme alapjaiban kérdőjelezte meg az NDK létjogosultságát, ezért azok elfogadhatatlanok voltak a Varsói Szövetség valamennyi állama számára. Békés, 2009: 315.

⁸ NSZK kereskedelmi kirendeltség létezett az országban, melynek létrehozásáról 1963 őszén állapodott meg a két állam. Ez a gazdasági kapcsolatok fellendítése érdekében történt. Békés, 2009: 316.

⁹ Gellért Szálló 414. szoba, melyet az állambiztonság a teljes ott-tartózkodásuk alatt lehallgatott. ÁBTL 3.1.5. O-14031/1. Operatív terv, 1967. szeptember 9. és ÁBTL O-14031/1. Jelentés 1967. augusztus 31.

¹⁰ Diplomáciai Testületeket Ellátó Igazgatóság, rövidítve DTEI. Feladatuk az volt, hogy minden tekintetben ellássák a Magyarországon tartózkodó külföldi diplomatákat. Gondoskodtak elszállásolásukról, helyi, magyar

---

munkaerővel (bejárónő, fűtő) való ellátásukról, természetesen szoros együttműködésben a III. Főcsoportfőnökséggel. Gergely, 1980: 43–44.

¹¹ Budapest, XI. Serleg utca 3.

¹² A Grosics-villa nem az 1954-ben elvesztett világbajnoki döntő miatt, hanem Grosics Gyula 1956-os disszidálása miatt vált lakatlanná. Bocsák, 1986: 68.

¹³ Walter Hallstein, a Német Szövetségi Köztársaság külügyminisztériumának államtitkára 1951–1958. A külügyminiszteri pozíciót a szövetségi kancellár, Konrad Adenauer töltötte be.

¹⁴ Ez az esemény minden bizonnyal az 1955. szeptember 8–13. között lezajlott nyugatnémet–szovjet diplomáciai kapcsolatfelvétel lehet. Német szempontból a legnagyobb érték az volt ebben a szerződésben, hogy a szovjet fogságban lévő német katonák hazatérhettek. Ez azonban nem Hallstein, hanem Konrad Adenauer kancellár érdeme volt. Nagy, 2007.

¹⁵ Vergau magyarországi szolgálata alatt ez valóban így volt. A diplomáciai kapcsolatfelvétel után 1978-ban már az NDK-t megelőzve a második számú kereskedelmi partnerré lépett elő. Az első helyen természetesen a Szovjetunió szerepelt. Schmidt-Schweiser–Dömötörfi, 2014: 23.

¹⁶ Budapest, XIV. kerület, Izsó utca 5. A Német Szövetségi Köztársaság Kereskedelmi kirendeltségének épülete 1964-től, 1973-ban a diplomáciai kapcsolatok felvételétől nagykövetségként funkcionált az egyesülésig. A két német állam egyesülése után 1993-ig a XIV. kerület, Stefánia út 101–103-at., az egykori NDK-nagykövetséget használták. 1993-ban a Magyar Állam visszaadta az I. kerület, Úri utca 64–66. szám alatti ingatlant, ahol napjainkig üzemel a követség (Német Nagykövetség Budapest).

¹⁷ Kerényi Mária hajadon, gyermektelen, egyetemet végzett újságíró volt. A Kulturális Kapcsolatok Intézetének német referatúráján dolgozott, így kerülhetett kapcsolatba Vergauval. ÁBTL 4.1. A-3213. Kerényi Mária ügye „Vergau”. 1948 és 1952 között az ELTE Bölcsészkarának német szakos hallgatója volt, ennek köszönhetően kiválóan beszélt németül. Az 1956-os forradalom alatt a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen (ma: Corvinus Egyetem) tagja volt a Forradalmi Bizottságnak. ÁBTL 3.1.5. O-14067. Jelentés, 1969. március 10. A forradalom bukása után 1956 decemberében sztrájkra felbujtó röpiratokat terjesztett, valamint egy külföldre jutott kiáltványban kérte a világ diákságát a magyarok megsegítésére. Tevékenységéért 1957. március 11-én őrizetbe vették. ÁBTL 3.1.5. O-14067. Összefoglaló jelentés, 1970. december 30.

¹⁸ A KKI épülete Budapest, V. kerület, Dorottya utca 8. szám alatt működött.

¹⁹ 1968. december 11-én, Gertrud Roth doktorrá avatásán ismerték meg egymást. ÁBTL 3.1.5. O-14067. Jelentés, 1969. március 10.

²⁰ A KKI szabályzata szigorú utasításokat tartalmazott a külföldiekkel való kapcsolattartással kapcsolatban annak érdekében, hogy a munkatársak csak ellenőrzött csatornákon érintkezhessenek velük.

²¹ 1969. február 12-én találkoztak először a KKI épületén kívül. ÁBTL 3.1.5. O-14067. Jelentés, 1969. április 23.

²² Kerényi Máriát pressziós alapon – terhelő bizonyítékok alapján – 1957. március 14-én beszervezték az állambiztonság hálózatához. ÁBTL 3.1.5. O-14067. Jelentés, 1969. március 10. Érdembeli ügynöki munkát 1968-tól egyáltalán nem végzett. ÁBTL 3.1.5. O-14067. Összefoglaló jelentés, 1970. február 9.

²³ Többek között a Vörösmarty cukrászdában, az Astoria és a Belvárosi kávéházban találkoztak. ÁBTL 3.1.5. O-14067. Kerényi Mária önvallomása, 1970. július 20–24.

²⁴ Debreceni látogatásáról, valamint Dr. Némedi Lajossal, a német tanszék vezetőjével folytatott beszélgetéséről az állambiztonság is értesült. Vergau modern, nyugatnémet könyvcsomagot ajánlott az egyetemnek, és meghívta Némedit a Charlottenburg-hétre. Ezt az állambiztonság tiltott propagandaterjesztésként definiálta. ÁBTL 3.1.5. O-14031/1. Jelentés 1969. szeptember 8.

²⁵ Magyarországon 1956 óta külön szervezeti egység keretében zajlott az összehangolt munka a többi szocialista állambiztonsági szervvel, így a keletnémet Stasival is. Jobst, 2015: 59. A nemzetközi kapcsolattartó egység 1962-től III/4 Tájékoztató, értékelő, nemzetközi kapcsolatok osztálya néven önállósult. Cseh, 1999: 82. A keletnémet titkosszolgálatnál speciális együttműködés alakult ki a nyugatnémet, osztrák, amerikai, angol és francia vonalon, amibe még az operatív intézkedések közös lefolytatása is belefért. Ezenfelül közösen dolgozták fel a kapitalista országokból beutazókat. Jobst, 2015: 60–61. A Stasi és a magyar Állambiztonság több sikeres akciót hajtott végre 1985 előtt, melyek keretében BND-, MAD- és CIA-ügynököket is sikerült lebuktatniuk. Ungváry, 2009: 380. A hatvanas évek végén fokozódott az együttműködés, olyannyira, hogy a Stasi operatív tevékenységet is végezhetett Magyarországon a magyar szervek jóváhagyásával. Slachta, 2016: 133.

²⁶ Charlottenburg Nyugat-Berlin egyik kerülete volt, a róla elnevezett hét 1969. november 10-én, hétfőn kezdődött Budapesten. A rendezvény keretében nyugat-berlini porcelánmanufaktúra tárlatát, festők, grafikusok és szobrászok kiállításait tekinthették meg az érdeklődők. November 11-én este pedig egy kamaraegyüttes hangversennyel szórakoztatta a közönséget. *Népszabadság*, 1969: 4.

²⁷ A hetet reklámozó broszúrán eredetileg a következő szöveg szerepelt: „Mindamellet, hogy Berlin ma természetes hátországától el van választva, mégis állandóan növekszik a színházak és kiállítások látogatóinak száma.” ÁBTL 4.1. A-3213. Kerényi Mária ügye „Vergau”. Ezt a magyar fél elfogadhatatlannak tartotta, mert Berlinre mint egységes egészre hivatkozott.

²⁸ Dr. Hardo Brückner.

²⁹ Bizalmatlanságát egyes állambiztonsági jelentések is méltatták. Távolságtartónak és zárkózottnak tartották. ÁBTL 3.1.5. O-14031/1. Jelentés, 1967. június 23.

³⁰ Annak ellenére, hogy Kerényi Mária hálózati személy volt, egyetlen esetben sem tett jelentést Hans Joachim Vergauról. ÁBTL 3.1.2. M-31881 „Kelemen Anna” munkadosszié.

³¹ Deutsche Presse-Agentur.

³² Kerényi Máriát 1970. július 14-én a magyar állambiztonsági szervek letartóztatták. 72 órán belül beismerő vallomást tett. ÁBTL 3.1.5. O-14067. Jelentés, 1970. július 27. A hírt 1970. július 22-én közzétették le az újságok. Mindegyik újság ugyanazt a rövid MTI-ismertetőt tartalmazta, melyet korábban a BM-nél szerkesztettek. „A Belügyminisztérium illetékes szervei 1970. július 14-én a Német Szövetségi Köztársaság javára végzett kémkedés alapos gyanúja miatt előzetes letartóztatásba helyezte Kerényi Mária 41 éves budapesti lakost, a Magyar Rádió és Televízió szerződéses alkalmazottját. A nyomozás eddigi megállapításai szerint Kerényi Mária 1968 óta rendszeresen adott át államtitkot képző adatokat a Német Szövetségi Köztársaság egyik vezető beosztású tisztviselőjének, aki státusával visszaélve, kémadatok kiszolgáltatására kérte fel. Kerényi Mária ügyében a vizsgálatot folytatjuk (MTI).” *Népszabadság*, 1970: 8.

³³ A jelentés szerint Vergau indokolatlanul növelte és csökkentette sebességét, sőt még a piroson is áthajtott, majd figyelte, hogy ki követte. ÁBTL 3.1.5. O-14031/2. Figyelés, 1967. július 25.

³⁴ Vergau nem tudott magyarul, ellenben felesége folyékonyan beszélt a nyelvet. ÁBTL 3.1.9. V-158235/2. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv, 1970. szeptember 7.

³⁵ Ez olyan viselkedés, mely során az adott személy azt igyekszik kiszűrni, hogy követi-e illetéktelen személy. Gergely, 1980: 148.

³⁶ 1970. július 22-én 19:20 perckor a figyelők szem elől tévesztették a Március 15. térnél. Egészen éjfélig meg sem találták. ÁBTL 3.1.5. O-14031/2. Figyelés, 1970. július 22.

³⁷ „Márton Irma” fedőnevű ügynök ÁBTL 3.1.5. O-14031/1. Operatív terv, 1967. szeptember 9.

³⁸ Erzsike „Anna” fedőnéven írt ügynökjelentéseket Vergauról és családjáról. ÁBTL 3.1.5. O-14031/1. Jelentés, 1969. augusztus 29.

³⁹ Korábban Hermann Kersting bejárónője volt. ÁBTL 3.1.5. O-14031/1. Vergau levele a DTEI-nek, 1968. február 26.

⁴⁰ A Belügyminisztérium és a Külügyminisztérium közös döntése értelmében Vergaut hivatalosan nem utasították ki az országból, mivel féltek a német reakcióktól, ráadásul a diplomata mindenképpen távozott volna az év augusztusában. ÁBTL 3.1.5. O-14067. A belügyminiszter levele Benkei András elvtársnak 1970. július 21. Ugyanakkor a Külügyminisztérium 1970. július 22-én behívta Dr. Hardo Brücknert, az NSZK Budapesti Kereskedelmi Képviselőtársaság vezetőjét. Inkább kérték, mint utasították Vergau Bonnba való visszarendelésére. ÁBTL 3.1.5. O-14067. Jelentés, 1970. szeptember 11.

⁴¹ A Serleg utcai ház tatarozása kiváló lehetőséget adott az állambiztonság embereinek, hogy lehallgatóberendezést helyezzenek el a diplomata leendő házában. Ez azonban meghiúsult, annak ellenére, hogy minden utcát rádióval felszerelt emberekkel figyeltek. Egy elromlott rádióberendezés miatt Vergau észrevétlenül jutott a házhoz, alaposan meglepve a külső falon épp a kábelcsatornát véső technikusokat. Dekonspiráció azonban nem történt. ÁBTL 3.1.5. O-14031/1. Jelentés, 1967. május 24.

⁴² Ez a határozat a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3235/1969. számú határozata a Magyar Népköztársaság és az NSZK államközi kapcsolatairól. ÁBTL 4.1. A-3213. Kerényi Mária ügye „Vergau”. A dokumentumban deklarálták, hogy a diplomáciai kapcsolatfelvétel még nem időszerű, ugyanakkor a szociáldemokraták balszárnyával jó viszony kialakítására törekedtek. Kulturális ügyek területén nem kívántak államközi megegyezést, de mivel fokozni kívánták a propagandát az NSZK-ban, a viszonyosság elve alapján nem zárkózhattak el teljesen. A Magyarországnak hasznos tudományterületeken pedig szorgalmazták a hazai intézmények nyugatnémetekkel való kooperálását. MNL OL. XIX-A-33-b. 3235/1969. 195. d. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt kormány 3235/1969 határozata a Magyar Népköztársaság és Német Szövetségi Köztársaság államközi kapcsolatairól.

⁴³ Kritikus, újságíró. 1956-tól a *Népszabadság* főszerkesztő-helyettese. Hermann (szerk.), 1981: 577.

⁴⁴ Pethő Tibor újságíró, a *Magyar Nemzet* munkatársa. ÁBTL 3.1.5. O-14031/1. Feljegyzés, 1967. november 16. A tárgyalt időszakban az Országos Béketanács alelnöke (1968–1973), a Magyar Újságírók Országos Szövetségének alelnöke (1966-tól). A *Magyar Nemzet*nél 1960-tól főmunkatárs, 1966-tól pedig a szerkesztőbizottság tagja. Markó, 2004: 301.

⁴⁵ A park valószínűleg a Stefánia Park lehet, mely a Zichy Géza utcából nyílik.

⁴⁶ 1969 augusztusában történt. Nem lehet tudni, hogy ez a találkozó hol volt, és miként hallgatták le, de Kerényi Mária vádiratában szerepel. ÁBTL 4.1. A-3213. Kerényi Mária ügye „Vergau”.

⁴⁷ Kerényi Mária elítélésére nem a társadalom előtti példastatuálás miatt volt szükség, mert az újságok csak egy rövid MTI-közleményt hoztak le, és nem is a címlapon. *Népszabadság*, 1970: 8. Ugyanakkor mások is

elkövették retorzió nélkül ugyanazt a bűncselekményt, mint Kerényi, így valószínűsíthető, hogy a lefolytatott per inkább a Varsói Szerződés többi állama felé tett gesztus volt, egyfajta „alibiper”. Nagy, 2016b.

⁴⁸ Kerényi Máriát államtitok tekintetében és rendszeresen elkövetett kémkedés miatt ítélték el, mivel államtitoknak minősülő adatokat szolgáltatott ki egy idegen állam diplomatájának. Mivel fizetséget nem kapott érte, és nem volt ellenséges a szocializmussal, tette nem minősült hazaárulásnak. Ezzel kapcsolatban külön vizsgálat folyt 1969 augusztusában. ÁBTL 4.1. A-3213. Kerényi Mária ügye „Vergau”.

⁴⁹ Hans-Jürgen Wischnewski személye egyfajta különleges kapcsolatként működött az MSZMP és az SDP között. Békés, 2009: 325.

⁵⁰ Kerényi Mária szabadulása után „Vas Júlia” fedőnéven 1974. december 2. és 1977. július 7. között folyamatosan jelentett az állambiztonság számára. Jelentéseit és azok információit kémelhárítási szempontokból általában értékesnek találták. Folyamatosan küzdött a priusza eltörléséért, de ez nem sikerült. ÁBTL. 3.1.2. M-31881/1.

⁵¹ Szabadulása után Budapesten élt és dolgozott, a Ramona Ipari Szövetkezetnél. Mellékállásban magánfordítóként vállalt munkákat, többek között a Fővárosi Levéltárnál. ÁBTL 3.1.2. M-31881/1. Valószínűleg csak így tudta magát eltartani. A legnagyobb fájdalom az volt, hogy amíg priusza van, nem kaphat erkölcsi bizonyítványt, így nem vállalhat értelmiségi munkát sem. ÁBTL 3.1.2. M-31881/1. Jelentés, 1976. augusztus 13. Öngyilkosságára közvetlen bizonyíték nincs az állambiztonsági iratokban. Ugyanakkor feltűnő, hogy munkadossziájában szereplő utolsó jelentésében, melyet 1977. július 3-án adott, még feladattal bízták meg, de annak teljesítéséről már nincs dokumentum. ÁBTL 3.1.2. M-31881/1. Jelentés, 1977. július 7. A dossziét 1977. december 20-án indoklás nélkül lezárták. ÁBTL 3.1.2. M-31881/1. Zárólap, 1977. december 20. Az adatokból arra lehet következtetni, hogy Kerényi Mária 1977 nyarán követhette el az öngyilkosságot.

⁵² Közvetlenül a kapcsolatfelvétel előtt Kerényi Mária szabadon engedését kérte Willy Brandt. Kérése személyes kérésként futott be Magyarországra. Békés, 2009: 327.

⁵³ Ezt a levelet ismerjük úgy, mint Willy Brandt utolsó pillanatban elküldött személyes kérését. Békés, 2009: 327.

⁵⁴ ÁBTL 3.1.9. V-167017. Összefoglaló értékelő jelentés, 1971. május 12.

⁵⁵ Az 1959. november 15-i Bad Godesberg-i program. Az SPD ezzel a demokratikus szocializmus útjára lépett, elvetve a marxista tanokat, így a forradalmat és az osztályharcot is. Innentől kezdve nem a kapitalizmus leváltását, hanem annak megreformálását tűzték ki célul. Berman, 2008: 23–24.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.2. Munka dossziék

M-31881 „Kelemen Anna”

M-31881/1. „Vas Júlia”

3.1.5. Operatív dossziék

O-14031/1-2. Hans Joachim Vergau „Sima”

O-14067 Kerényi Mária „Kelemen Anna”

3.1.9. Vizsgálati dossziék

V-158235/2. Kerényi Mária

V-16017 Kerényi Mária

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XIX-A Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek

33-b Kulturális Kapcsolatok Intézete TÜK iratok / NSZK

Sajtó

Népszabadság, 1969

Népszabadság, XXVII. évf., 262. sz., november 11.

Népszabadság, 1970

Népszabadság, XXVIII. évf., 170. sz., július 22.

Hivatkozott irodalom

Békés, 2009

Békés Csaba: Magyarország, a szovjet blokk, a német kérdés és az európai biztonság 1967–1975. In *Kádárizmus – mélyfúrások. Az 1956-os Intézet Évkönyve, 2009*. Szerkesztette: Tischler János. Budapest, 1956-os Intézet. 315–351.

Bocsák, 1986

Bocsák Miklós: *A Grosics-villa titka*. Budapest.

Cseh, 1999

Cseh Gergő Bendegúz: A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlatja 1945-1990. In *Trezor I. A Történeti Hivatal Évkönyve, 1999*. Budapest, Történeti Hivatal. 73–90.

Gergely, 1980

Állambiztonsági értelmező kéziszótár. Összeállította: Gergely Attila. Budapest, BM könyvkiadó.

Hermann (szerk.), 1981

Ki kicsoda? Életrajzi lexikon magyar és külföldi személyiségekről, kortársainkról. Szerkesztette: Hermann Péter. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

Jobst, 2015

Jobst Ágnes: *A Stasi működése Magyarországon*. Budapest, Jaffa Kiadó.

Markó (főszerk.), 2004

Új magyar életrajzi lexikon, V. kötet. Főszerkesztő: Markó László. Budapest. Magyar Könyvklub.

Nagy, 2016a

Nagy Péter: *Hírszerző vagy diplomata? Hans Joachim Vergau nyugatnémet kereskedelmi tanácsos Magyarországon 1967–1970*. Diplomamunka. ELTE BTK Történelem mesterszak. 2016.

Schmidt-Schweiser–Dömötörfi, 2014

Andreas Schmidt-Schweiser – Dömötörfi Tibor: A magyar–nyugatnémet kapcsolatok dinamikus időszaka: a diplomáciai kapcsolatok felvételétől a határnyitásig, 1973–1989. *Külgügyi Szemle*, XIII. évf., 4. sz. 19–43.

Slachta, 2016

Slachta Krisztina: *Megfigyelt szabadság. A keletnémet és a magyar állambiztonsági szervek együttműködése a Kádár-kori Magyarországon 1956–1990*. Budapest, Kronosz Kiadó.

Ungváry, 2009

Ungváry Krisztián: A Kádár-rendszer kémelhárítása In *Kádárizmus – mélyfúrások. Az 1956-os Intézet Évkönyve, 2009*. Szerkesztette: Tischler János. Budapest, 1956-os Intézet. 353–409.

Internetes oktatási anyagok, cikkek

Berman, 2008

Sheri Berman: Understanding social Democracy. Harvard University. http://www.people.fas.harvard.edu/~ces/conferences/left/left_papers/berman.pdf (utolsó letöltés: 2017. április 3.)

Nagy, 2007

Nagy Zsuzsa: *Egy német diplomata a német–szovjet kapcsolatokról és az újraegyesítésről*. Grotius. <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=OTKIVG> (utolsó elérés: 2017. július 09.)

Nagy, 2016b

Nagy Péter: Egy nyugatnémet kereskedelmi tanácsos kapcsolatai Magyarországon az állambiztonság szemével. *Betekintő*, 4. sz. http://betekinto.hu/2016_4_nagy (utolsó letöltés: 2017. június 16.)

Német Nagykövetség Budapest

http://www.budapest.diplo.de/contentblob/3681054/Daten/2701145/Kanzlei_Geschichte.pdf (utolsó letöltés: 2016. január 10.)